Küçük Asya
Araştırmaları Merkezi

GÖÇ

RUMLAR'IN ANADOLU'DAN MECBURİ AYRILIŞI (1919 - 1923)

iletişim

Η ΕΞΟΔΟΣ
© 1980, 1982 The Centre for Asia Minor Studies, Atina

İletişim Yayınları 771 • Tarih Dizisi 16
ISBN-13: 978-975-470-933-9
© 2001 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-4. BASKI 2001-2004, İstanbul
5. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Suat Aysu
KAPAK Seda Mit
KAPAK FOTOĞRAFI Kapadokya ve Kilikya'dan göçen
Rumlar, Mübadele Antlaşması'ndan
birkaç ay sonra Korfu Limanı'nda (16 Ekim 1924).
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Birhan Koçak
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KÜÇÜK ASYA
ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Göç

Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)

Η ΕΞΟΔΟΣ

DERLEYEN VE ÇEVİREN
Herkül Millas

iletişim

DERLEMEDE KULLANILAN KAYNAKLAR

- I. Cilt: Martiries Apo Tis Eparhies Ton Dutikon Paralion Tis Mıkrasias, Kentro Mikrasiatikon Spoudon, Atina, 1980.
- II. Cilt: Martiries Apo Tıs Eparhies Tis Kentrikis Asias Kai Notias Mikrasias, Kentro Mikrasiatikon Spoudon, Atina, 1982.

İÇİNDEKİLER

Türkçe Basımı Derleyenin Önsözü *11*

BİRİNCİ KİTAP

ionya *21*

İzmir Bölgesi
Tanrım, su! *23*

Eritra Bölgesi
Yalnızca hayvanlar kalmıştı *34*

eolya *39*

Ayvalık Bölgesi
Anne, sakın bir şeye karar verme! *41*

Manisa Bölgesi
Türkler dostumuzken düşmanımız olmuştu *44*

Bergama Bölgesi
Herkes kaybettiği yakınları için ağlıyordu *51*

karya *53*

Aydın Bölgesi
Gördüğümüz ilk çocuğu ağlayarak toprağa verdik... ..... *55*

Nazlı Bölgesi
Her gece sizi öldürmeye karar veriyorlar *60*

Söke Bölgesi
Öldü de kurtuldu 64

Milasa Bölgesi
Kafileler halinde gidiyorduk 67

Muğla Bölgesi
Evimizdeki bir ikonayı göğsüme saklamıştım 73

Halikarnasos Bölgesi
Kayık her akşam, içi Hıristiyan ailelerle dolu olarak gidiyordu 81

misia 83

Edremit Bölgesi
Orduyu kurtarın, vatandaşı kaderine terk edin 83

Çanakkale Bölgesi
Kemal'in annesini sağ salim teslim edelim... 86

Biga Bölgesi
Canımızı kurtarmak istiyorduk 88

Balıkesir Bölgesi
Nusret Hanım 91

vithinya 113

Artaki Bölgesi
Yahu çocuklar, Faneromeni Meryem Ana'nın ikonası 115

Adapazarı Bölgesi
O akşam benim kocam da köyün başka erkekleriyle beraber ortadan kayboldu 117

Lefki Bölgesi
Ne arıyorsun, Rum kadınları mı? Hepsini katlettiler... 121

Kermasti Bölgesi
İmalathaneye el konuyor... 134

Bursa Bölgesi
Bugün Aziz Yoanis yortusu, sen duanı et... 145

Geyve – Ortaköy Bölgesi
Aşağı köydeki herkesi öldürdüler 151

Bandırma Bölgesi
Çıkın gidin! Yetişenler kurtulabilir! 156

İstanbul Bölgesi
Birkaç günlüğüne geldik tekrar gideceğiz 161

lidya 169

Kasabas Bölgesi
Aman Tanrım, o ne cehennemdi öyle! 171

İKİNCİ KİTAP

kapadokya 181

Aksaray – Gelveri Bölgesi
Göç olacak. Venizelos sizi Yunanistan'a götürecek 183

Kayseri Bölgesi
İşte bir ev, bizi almaya geldi... 187

Neapoli Bölgesi
Çektiğim eziyet, acıları bir ben bilirim, bir Tanrı 190

Niğde Bölgesi
Türklerle Rumlar hem bir olup ağladılar,
hem de Mübadele'ye sebep olanları lanetlediler 196

Niğde Bölgesi'nde Bulunan Karadeniz Yerleşim Birimleri
Yunanlılar... yeğenimi süngülediler...
yeğenimin kanını pahalıya ödeyeceksiniz! 198

Prokopios Bölgesi
Bazıları Nüfus Mübadelesi
olacağına inanıyor, bazılarıysa inanmıyordu 201

Farasa Bölgesi
...korktuk. Göç etmeye kendimiz karar verdik 203

likaonya 207

Konya Bölgesi
Bize bir 'merhaba' dediler,
kendi hallerinde iyi insanlardı 209

...Türkler... evlere girip yağmalıyorlardı... 212

Akşehir Bölgesi
İnsanlar ölüyordu... 215

Ilgın Bölgesi
Yoksul yerdi o kadar insanı besleyemezdi 218

Karaman Bölgesi
Neden onları öldürmüyorsunuz? 220

galatya 225

Ankara Bölgesi
Hayat... Çok zor olacak... 227

Keskin Bölgesi
Gitmek için varımızı
yoğumuzu az bir paraya sattık 230

frigya 231

Afyonkarahisar Bölgesi
Sanki kendi devletimizdeymiş
gibi yaşamaya başladık... 233

Eskişehir Bölgesi
Siz kurtulacaksınız, peki ya biz ne olacağız? 235

Kütahya Bölgesi
Sen tasalanma... Ben seni kaçırtacağım... 237

Denizli Bölgesi
Onları vadiye götürdüler... oracıkta öldürdüler 241

Uşak Bölgesi
...Dedeleriniz sizi çağırıyor,
Yunanistan'a gitmek istiyor musunuz? 246

pisidas 249

Isparta Bölgesi
Artık yaşlandık; yaşamımızı çocuklara anlatıyoruz 251

Eğridir Bölgesi
Hayatta kalanları nehire attılar 256

Burdur Bölgesi
Bizi neden ayırıyorlar? 259

Uluborlu Bölgesi
Yeni bir vatana gidiyorduk,
artık ne yaparsak orada yapacaktık 262

likya 265

Makri – Livisiu Bölgesi
Bu sefer vatanımıza sürgün edilmiştik 267

Kastelorizos Bölgesi
...1922'de onlar da Antifelos'dan kaçtılar 269

pamfilia 271

Antalya Bölgesi
Stavroza tapanlar kahrolsun 273

Finika Bölgesi
Kemal, Türkler için 'Tanrı' idi 276

kilikya 279

Adana Bölgesi
Kilikya 1920 Kasım'ında boşaldı 281

Tarsos Bölgesi
Bütün bir evi taşıyamazdık ya! 283

Mersin Bölgesi
Venizelos onları almak için gemi yolladı 285

Silifke Bölgesi
Malımızı mülkümüzü bırakıp da nereye gidelim? 287

Dizin 291

TÜRKÇE BASIMI DERLEYENİN ÖNSÖZÜ

Anadolu'da yaşanan bunca acıyı dile getiren bu sözlü tarih belgelerini okuyunca birbirine zıt iki istek doğdu içimde. Birinci eğilim bu olayların okutulmaması, anımsatılmaması, yeniden yaşatılmaması yönündeydi. Okuyucular insanların birbirlerine böylesine gaddarca davranabileceklerini nasıl karşılayacaklar, komşularına ve hatta kendilerine karşı güvenleri sarsılmayacak mı diye ciddi olarak kaygılandım. Bu tür duyguların, uzak bir geçmişte de olsa, yaşanmış olduğu anımsatıldığında uluslararası ilişkilerde gerginliği yeniden üretmez mi? İkinci bir ses ise, 'hayır' diyordu, 'bunları bilelim, yeni kuşaklara ders olsunlar, savaşların ve milliyetçi serüvenlerin, en başarılı bir biçimde sonuçlandıklarında bile ne tür acılara neden oldukları gerçeği su yüzüne çıksın.'

Her iki zıt istek de içimde hâlâ eşit güçte. Bu önsözü iki farklı görüşü uzlaştırma umuduyla yazıyorum. Geçmişin anımsatılması çok farklı biçimlerde ve amaçlarla gerçekleşebilir, bunu savunacağım: Kimi zaman yeni sıkıntıların temeli olabilir, kimi zamansa daha az acılı bir geleceğin. Okuyucudan metinleri ille de benim anlayışıma uygun bir biçimde okumasını istemem kuşkusuz gerçekçi bir beklenti değil, herkes değerlendirmelerinde özgürdür, ama farklı okunuşların

olabileceğini tartışmamız herhalde yararlıdır. Bu amaçla bu metinlere daha yakından bakalım.

1919-1923 yıllarında Anadolu'da Türklerle Yunanlılar savaştılar. Yunanlılar yenildiler ve Türkiye egemenliğini kazandı. Bu savaş her iki taraf için 'millî bir dava' idi. Sıradan insanlar ise kendilerini savaşın girdabında buldular. Savaş nüfus mübadelesine neden oldu. Hıristiyanlar ve Müslümanlar evlerini, yakınlarını yitirerek yeni vatanlara göç ettiler. Okuyacağınız öyküler işte bu olaylarla ilgilidir. Ama olaylar mübadillerin açısından anlatılmaktadır. Onların serüvenini, onların sıkıntılarını ve en önemlisi, bu geçmişi 'onların' algılamalarına göre okuyacağız. Olayların tarafsız anlatımını değil, bu olayların bir ulusa bağlı insanların düşünce ve bilincine uygun olarak nasıl hatırlandığını ve biçimlendiğini öğreneceğiz.

Türk tarafının bu yıllarda çektikleri bu kitapta ya hiç yoktur ya da dolaylı olarak ve sınırlı olarak dile getirilmektedir. Sonuç olarak, ilk okuyuşun ardından Türk okuyucunun aklına şu gelebilir: 'Olaylar taraflı anlatılmaktadır, Türkler olumsuz kişiler olarak sergilenmektedir. Yunan tarafının olumsuz yanları neden anlatılmıyor?' Giderek, okuyucu bu sayfaların içinde, dile getirilen insan dramından çok, abartıya, melodramatik söyleme, suskunluklara, hezeyanı andıran hayal gücüne gereğinden çok dikkat etmeye başlayabilir.

İkinci okuyuş biçimi ise farklı bir varsayımla yola çıkabilir: Bütün metinler bir yerde kaynağın (yani yazarın) damgasını taşır. Bir ulusa bağlı kişilerce oluşturulan ve ulusal konuları işleyen metinler ise o ulusun damgasını taşır. Taraflıdırlar. Metinlerin kendileri taraftır. Türkiye'de oluşturulacak ve aynı olayları konu edinen metinler de bu kez Yunanistan'da okunduğunda aynı biçimde eksik, hatta maksatlı görülecektir. Bu bir gerçek olarak kabul edildiğinde bu sayfalardaki olaylar farklı bir anlam kazanırlar. Artık olayların 'kendilerini' değil, olayların bir ulusa bağlı insanların belleğindeki –hatta dilindeki– yansıtılmalarını okuduğumuzu anlıyoruz. Bir tür toplu bir belleğin nasıl bir işlevi olduğunu görüyoruz, bir komşu ulus içinde nelerin konuşulduğu, nelerin yeniden üretildiğini

öğreniyoruz. Taraflı da olsalar metinler artık toplumsal bir gerçekliğin ta kendisidirler. Ve bu metinlerin aracılığıyla da karşı tarafı daha derinden tanıyoruz.

Ama bu noktadan sonra da yine farklı iki okuyuş izleyebiliriz. Kimileri 'karşı tarafın kötü niyetini' görmekle sınırlı kalabilir, 'biz' ve 'öteki' karşıtlığından başka hiçbir şey seçemeyebilir. Oysa ben farklı bir okuyuşu izledim. 'Aşırı ulusçu duyarlılıkların ötesinde başka neler olabilir bu metinlerde' diye baktım. Ben kendi payıma şunları gördüm, okudum ve düşündüm:

En başta bu metinlerde çatışan ulusların, orduların ve resmi tezlerin çıkardığı o toz dumanın ve sağır edici gürültünün ardında ben, hep bazı insanların bulunduğunu gördüm. Ve özellikle bebekleri, çocukları, kızlı erkekli gençleri ve yaşlıları... Kuşkusuz çoğu masumdu; o kavgada yer almayan ama tüm acılarına katlanan yine onlardı. Aslında kavgaya katılanların çoğu da kendi istekleriyle yer almadı bu serüvende. Kimi zaman zorla, kimi zaman aldatılarak ya da bir yazgıyı izleyerek, yani sosyologların sözleriyle söylersek zamanın girdabına kapıldıklarından bu olaylarda yer aldılar. Bunların kimilerine Türk ya da Yunan diyebiliriz. Ama bu neyi değiştirir? Nasıl olur da ölen bir bebeğin, memleketinden sürülen bir ninenin etnik kökeni acıyı daha hafif ya da daha gerçek kılabilir? Sorunun cevabında sanırım milliyetçiliğin, en bağnaz toplu bencilliğin tarifi yatar.

Dile getirilenler dikkatle ve satır araları da atlanmadan okunduğunda bu dramın gerçek boyutunun nedenleriyle birlikte izi sürülebilir. Resmi tarihin pek değinmediği bir dünyaya ulaşırız. Soyut ulusların değil, somut insanların tarihini yazacak tarihçiler için eşsiz bir kaynaktır söylenenler. *'Önceleri Anadolu'da mutlu yaşardık Türklerle'* dedi hemen hemen bütün Rumlar; sonra bir yanda İttihatçılar'ın *Büyük Mefkûre*'si öte yanda Yunanlıların *Megali İdea*'sı, sınırlandıkça sınırlandı insanların ufku ve mutluluğu. Ve etnik yarış başlayınca vahşet artık davanın kaçınılmaz gereği olarak sineye çekildi, bir araca dönüştü, karşı taraftan kaynaklanan ise kaçırılmaması

gereken bir propaganda malzemesi olarak kullanıldı. Nice 'kara kitaplar' yazıldı. Elinizdeki kitap, rahatsız edici yanları olsa da, bunlardan biri değildir.

Okuyucu iki göçün söz konusu olduğunu gözden kaçırmamalıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında 'emniyet mülahazaları' ile Anadolu Rumları, özellikle Batı Anadolu'da, bazen bir köyün tamamı bazen yalnız erkekler, yerlerinden edilir, sürülür. Kimileri Yunanistan'a sığınır. 1919'da Rumlar evlerine dönerler ve evlerine yerleşmiş olan Türkleri yerlerinden ederler. Artık düşmanlık sarmala dönüşür: Taraflar kinlerinde ve intikamlarında hep haklıdırlar. İki ordu savaşmaktadır. Barış ve dostluk isteyen Yanakos'un her iki tarafça nasıl hain sayıldığını ve nasıl öldürüldüğünü okuyoruz (A, I.2.3). (Göndermeler özgün metindeki numaralara göredir.)

Resmi tarih okumalarımızı nasıl da basitleştirmişti! Oysa burada iki tarafı –'bizi' ve 'onları'– seçmemiz bile zorlaşmaktadır. Rumlara iyi davrananlar, onları koruyan, eşyasını saklayan, bazen Türklerdir (A, III.2.2; III.5.1; IV.3.1; V.8.1), zaman zaman Türk subaylardır ellerinden gelen yardımı esirgemeyen (V.6.1). *'Babam bir Türk arkadaşına iki yüz altın lira vermişti. Arkadaşı geri döner dönmez paraları bize iade etti. Evlerimizi bıraktığımız gibi bulduk'* (A, V.8.1) cümlesi yorumsuz geçer anlatımda; oysa siyah/beyaz bir dünya çizen millî tarihleri yalanlayan, önemli bir tanıklıktır. Rumları sömürenlerse kimi zaman soydaşlarıdır (A, I.2.3). Kimi zaman bu Rumların ana dili Türkçedir, memleket olarak Anadolu'yu bellemişlerdir. Bu metinler Yunanlı okuyucuyu da şaşırtmıştır. *'Size ne yaptık da bizi öldürmek istediniz?'* diyen bir Türkün olabileceğini pek akıllarına getirmemişlerdir (A, II.2.6). İnsanlar arasında yok olmayan, her şeye rağmen sönmeyen şefkati yine bu anlatımlarda buluyoruz. İnsanların iyiliği ve kötülüğü etnik bir kalıtımdan kaynaklanmıyor. Rum esirlere zarar verilmesine karşı çıkıp ayaklanan Türk köylülerini okuyoruz; *'Yunanistan adını ilk kez Balkan Savaşı'nda duyduk'* diyen ama yine de Yunanlı sayılıp Anadolu'dan uzaklaştırılanları okuyoruz (A, V.8.1). Treni ve denizi ilk kez bu göç sı-

rasında görenleri, onları Yunanistan'a götürecek gemiyi büyük bir ev sananları, gemi ekseni etrafında dönüyor diye küçük dillerini yutan, Türkçe konuşan Orta Anadolulu sıradan köylüleri de, Yunan sayılıp evlerinden sürüldüklerini de burada öğreniyoruz.

Ama savaş zamanı genellikle başka yasalar daha geçerli oluyor. Yunan ordusu ilerlerken Türkler panik içinde evlerini bırakıp kaçıyor, Türk ordusu geri gelirken bu kez Rumlar kaçıyor. Bu en doğal bir biçimde anlatılıyor. Nedeni açıklanmıyor bile. Olanlar doğal şeyler sayılıyor. Savaşları yaşayanlar bunu kabullenmişler, yenenin yenilene neler yapacağını bellemişler; bizler yadırgıyoruz (umarım). Ama haksızlıklar ulusların benliğine öylesine sinmiş ve bu gelişmeler öylesine kanıksanmış ki Rumların Türkleri sömürmeleri ve haklarını çiğnemeleri gerçeğinin de bu millî yarış döneminde nasıl bilinç düzeyine çıkmadığını bu metinlerin içinde bir güzel (güzel?) okuyoruz. Rumların Türkleri borçlandırarak topraklarını ellerinden kapmaları Rum anlatıcıya göre sıradan bir olay ya da beceriklinin hakkı. Ağır işlerde Türkleri çalıştırmak da öyle (A, V.4.1). Yunan işgali sırasında Türklerin aşağılanmalarını, Türk kızlarına tecavüz edilmesini, hatta canlı canlı yakılmalarını –buna Yunan söyleminde çok seyrek rastlanır– yine bu metinlerde okuyoruz (A, IV.4.1).

Doğal olarak bu tanıkların da tüm gerçekleri dile getirdiklerini söyleyemeyiz. Yazılanlar Mübadele'den on, yirmi hatta kırk yıl sonra, belli bir millî tarih yorumunun yerleştiği Yunanistan'da kayda geçirilir. Yunan toplumunun duymak istedikleri kuşkusuz abartılıp vurgulanır. Bir sürü efsane hatta halüsinasyon gerçek olaylarla harmanlanır. Yunan subayı Mustafa Kemal'in annesini kurtarmış (A, IV.22), ölü var diye gemi kendiliğinden durmuş gibi anlatımlar bu harmanlanmanın içinden sökün eder (B, II.1.1)... Konuşanlar kendilerini sansürden de geçirir: *'Burada, Kerkira'da Türkler hakkında iyi sözler söylemeye cesaret edemiyoruz. Bize Türk dölü diyor, Türkleri kasıtlı olarak övdüğümüzü iddia ediyorlar'* diyecektir bir tanık (B, II.1.1).

Türkiye'de ise Türkler aleyhinde kötü sözler söylemek bir cesaret işidir. Oysa bu tanıklıklarda da bu yaklaşım boldur. Ama tabuya dönüşen bir hassasiyet sonunda cehaleti ve bilgisizliği besler. Karşı tarafın 'bize' karşı söylediklerine kulakları tıkamak doğal olarak kişisel bir haktır. Oysa başkalarının kulaklarının ne duyacağını kontrol etmek özgürlüğü kısıtlamaktır. Ama dikkatli bir okuyuş bu tür duyarlılıkların gereksiz olduğunu kanıtlar. Bir tanık *'Mustafa Kemal Türkler için bir Tanrı idi, Rumlar ise öyle görmezdi'* der (B, VII.2.1). Gerçekten de, bu tür millî davalarla ilgili savaş dönemlerinde uluslar kendi aşırı söylemlerini geliştirirler, iyi ve kötüyü kendi dar çıkarlarına göre dile getirirler. Düşman ordunun başında bulunan kişi hakkında olumlu sözler söylenmemesi doğaldır ve bu Türk okuyucuyu şaşırtsa da, yadırgatmamalıdır. Ama yine de satır aralarında Mustafa Kemal için ilginç övücü ifadelere de rastlanır. 1922 yılında bir Rum Mustafa Kemal'e telgraf çekip şikâyette bulununca çetelere karşı tavır konulur ve Rum köyü korunur (B, I.4.24).

Aslında bu sayfalarda okunacak vahşet olaylarının dengeli bir yorumu yapılmalıdır. Savaş dönemi devlet kontrolünün zayıfladığı hatta tamamen yok olduğu bir dönemdir. Çeteler, haydutlar, soyguncular ve katiller, hatta ruh hastaları, sadistler, sapıklar vb., serbest bir faaliyet alanı bulmuşlardır. Bunlar her ırktan, her dindendir; herhangi bir dili konuşabilirler. Kontrolün sağlanabildiği hallerde suçluların cezalandırıldıklarını, Türk jandarmaların çetelere karşı Rumları koruduğunu okuyoruz (B, II.2.1; V.3.1). Savaşın sebep olduğu vahşeti etnik bir topluluğa mal etmek, vahşetin başka bir yüzüdür.

Peşin yargıları, ulusal hassasiyetleri, aşırılıkları ve uydurmaları ayırıp, gerçekleri seçebilecek okuyucular pek bilinmeyen bir geçmişi ibretle okuyacaktır. Bu sözlü tarih belgeleri hem tarih, hem sosyal yaşam, hem de Anadolu'nun belli bir dönemdeki durumu hakkında özel ve değerli bir kaynaktır.

* * *

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Yunanistan'da söz konusu mübadillerin Anadolu'daki yaşamlarının ve kül-

türlerinin kaydedilmesi gereğinin bir bilince dönüştüğü dönemde, yani 1930'lu yıllarda kurulmuş bir kurumdur. Rumların Anadolu'daki tarihsel görünümünü ön plana alıp o yörenin tarihini ve kültürünü bilim ve araştırma nesnesi olarak benimsemiş ve bu amaç çerçevesinde bir dokümantasyon merkezi olarak da çalışmıştır. Anadolu'dan göç eden Rumların anlatılarına dayanan bu sözel tarih arşivi, 1922 öncesi yaşamla ilgili zengin ve eşsiz bir bilgi hazinesidir. 300.000 yazılı sahifeyi aşan ve 1.375 beldeyi kapsayan bu arşiv için yüzü aşkın bir araştırmacı ekibi çalışmıştır.

Müzikolog bayan Melpo Logotheti-Merlier ve Yunan edebiyatı profesörü Octave Merlier tarafından kurulan ve özerk bir statüye sahip olan KAAM 1980 ve 1982 yıllarında toplamı bin sayfayı geçen iki cilt halinde bu arşivin küçük bir bölümünü yayınlamıştır. Birinci cilt Anadolu'nun Batı kesiminde gerçekleşen göç serüvenine, ikinci cilt ise Orta Anadolu'ya ayrılmıştır. Elinizdeki kitap bu iki ciltten yapılan seçmelerden oluşmaktadır.

Buraya alınan metinler kısaltılmamış, çeşitli mülahazalarla sansür edilmemiş, yani Yunancadan bütün olarak çevrilmiştir. Metinler özellikle bütün bölgeleri kapsayacak şekilde seçilmişlerdir. Aslında Mübadele genel olarak iki 'tür' olmuştur. Batı Anadolu'da, yani savaş alanı içinde kalmış olan Rumlar büyük bir karışıklık ve panik içinde ve resmi mübadeleden önce düzensiz bir biçimde göçmüşlerdir. Bu olaylar kitabın birinci kısmında verilmektedir. Orta Anadolu'dan daha düzenli göçenlerin anlattıkları ise ikinci kısımda sunulmaktadır. KAAM, elinizdeki kitap baskıya hazırlanırken Kuzeydoğu Anadolu (Pontus) Rumlarının göçünü anlatan üçüncü bir cilt daha hazırlamaktadır.

KAAM'm yayımladığı kitaplarda bulunan dipnotlar da aynen çevrilmiştir. Çevirmenin eklediği dipnotlar ayrıca belirtilmiştir. Yunancada çok doğal olarak kullanılan bazı kelimeler Türk okuyucusunu yadırgatmayacak biçimde çevrilmiştir. Yunancada İstanbul'a genellikle Polis ve daha seyrek olarak Konstantinopolis denir; burada İstanbul kullanılmıştır. Pen-

dik, Şile, Darıca gibi yerlerin Türkçe adları kullanılmıştır. Ama birçok kez de yörelerin özgün metinde olduğu biçimiyle Yunanca isimleri kullanılmıştır. Her metnin başında ve dipnot olarak özgün metindeki numarası (A, I.1.1b ya da B, I.1.4b biçimde) verilmektedir. Çeviride aktarılması olanaksız olan, konuşanların şiveleri ve halk ağzıydı. Özgün metinler Anadolu Rumlarının dilleri konusunda da çok önemli bir kaynaktır.

Herkül Millas
15 Kasım 2001, Atina

BİRİNCİ KİTAP

İONYA

İzmir Bölgesi

İZMİR

İzmir hakkında pek çok yayın bulunmaktadır. Zaten her Yunanlı ya da yabancı İzmir'in yerini, tarihini ve önemini bilir. Bu nedenle İzmir hakkında vereceğimiz bilgiler gözden kaçabilecek birkaç önemli ayrıntıyla sınırlı kalacaktır. İzmir'in 1922 öncesi 270.000 nüfusu vardı. Bu nüfus 140.000 Rum, 80.000 Türk, 12.000 Ermeni, 20.000 Yahudi ve 15.000 Avrupalıdan oluşmaktaydı (Levantenler de Avrupalı sayılmaktadır). İzmir'e kendine özgü rengini veren ve kentin ekonomik sosyal hayatını da elinde tutan Rumlardı. Hepimizin bildiği gibi Türkler kenti Gâvur İzmir olarak da adlandırırdı. Türk yönetimine göre mutasarrıflık ve kaymakamlık olan İzmir aynı zamanda da metropolllük, 1919'dan sonraysa Sevr Antlaşması'nın öngördüğü 'yönetim bölgesi' içinde Yunan Hükümeti'nin tüm yetkilerini taşıyan Yunan Yüksek Komiserliği'ydi. Böyle bir İzmir'in 1922 Eylül'ünde Rumların felaket sembolüne dönüşmesine olanak var mıydı?[1]

"Tanrım, su!"

Panayotis Marselis'in tanıklığı[2]

1922 Ağustos'unda Trakya'da askerdim. Yunan ordusunun geriye çekildiği 15 Ağustos'tan bir gün önce bizi önce İzmir'e, oradan da Manisa'ya götürdüler. İlerlemiyorduk, ordu geri çekilmeye başlamıştı.

1 Yunanca ve yabancı dildeki pek çok yayın İzmir hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan birkaçı: H. Ahrweiler, *L' Histoire et la géographie de la région de Symrne entre les deux occupations turques (1081-1317), particuliérement au XIIIe siécle,* Travaux et Mémoires, Paris, 1965, s. 1-204. Olga Vatidu, *Romnakia ve Eski İzmir,* Atina, 1965. P. Kontoyanis, *Bursa ve İzmir'in Rum Yerleşim Birimleri,* Atina, 1919. H. Solomonidis, *İzmir'e Övgü ve Ağıt,* Atina, 1956. Gene aynı yazarın, *İzmir Kiliseleri,* Atina, 1960, *İzmir Dialekti Sözlüğü,* Atina, 1962, *Küçük Asya Felaketi'nden Elli Yıl Sonra Millî Anıt* (1922-1972). Gr. Deschamps, *Sur les routes d' Asie,* A. Colin, Paris, 1907, s. 116-192. Marjorie Housepian, *Alevlerin İçindeki İzmir,* (Yunanca çev.) Atina, 1978.

2 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, I.1.1b.'dir. Konuşan erkektir.

Bazı mahkûmları yanımıza alıp İzmir'e götürdüğümüz sırada ana-babamı görmeye gittim. Türk ordularının gelişiyle yolum kapandı. Mahsur kaldım. Kaçamıyordum. Sivil vatandaş gibi giyinmek mecburiyetinde kaldım. Bir Fransız imalathanesine gidip on gün gizlendik.

Felaket bu esnada başlamıştı: Öldürüyor, yağmalıyor, kızların ırzına geçiyorlardı ve daha neler neler... Yangın da çıkardılar. Fransızlar bizi imalathaneden çıkardı. Evlerimize dönmek zorunda kaldık.

İzmir'e giren Türk orduları öldürmeye, kıyım yapmaya başladı. 'Tabakhane'de' de[3] yangın başladı. Tulumbacılar yangını söndürmek üzere koştularsa da, söndürecekleri yerde körüklediler. Etrafa petrol ve benzin sıkıyorlardı.

Alevler her yanı sardı. Evlerine sığınanlar dışarı çıkmak zorunda kaldı, dosdoğru sahile yöneldiler. Herkes, Kordon adıyla bilinen yerde toplandı. Yangın oraya da sıçramıştı.

Yolu her iki tarafından da ateşe vermişlerdi. Yangın Kordon'a da sıçradığında insanlar kentin dışına çıkmak için muhafızların bulunduğu tarafa gitti. Fakat muhafızlar kimsenin kentten dışarı çıkmasına müsaade etmedi. Hattın dışına çıkmaya çabalayanları öldürüyorlardı.

Yangınla muhafızlar arasında sıkışıp kalanlar hiçbir yere kaçamıyordu. O zaman yüzme bilenler denize atladı. Türkler denizdekileri öldürdü. Fark edilmeyip kurtulanlarsa kıyıda demirli bulunan ve Yunanlıları desteklemiş olan müttefik gemilerine yüzdü. Gemiciler denizdekilerin gemilere tırmanmasına izin veriyormuş gibi yapıyor fakat gemiye tırmanmayı başaranları denize atıyorlardı.[4] Denize atılanların bir kısmı boğuluyor, bir kısmıysa tekrar dışarıya çıkıyordu. İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar kahvelerde oturup eğleniyordu.

Bir anlığına hat bozuldu. İnsanların dışarı çıkmasına göz

---

3 Tabakhane: İzmir'in bir mahallesidir, Aziz Dimitrios Kilisesi'nin yakınında bulunur. Mahallenin adı orada yapılan dericilik işinden ileri gelmektedir.

4 Bu tür sahneler pek çok tanık tarafından anlatılıyor. Hiç şüphe yok ki müttefik gemilerin mürettebatları, hepsi olmasa da birçoğu, bu trajik saatlerde kurtulma çabası gösteren Rumlara karşı insanlık dışı davranmışlardır.

yumdular. İki üç gün sonra bir emir geldi ve kalabalığın sahile inip kaçmasına izin verildi. Babamı, annemi ve kız kardeşimi sahile gitmeye zorladık. Biz iki erkek kardeş geride kaldık. Bir saat sonra biz de kaçıp sahile indik.

Sivil Türkler bizi Punda'ya giderken yakalayıp bir hapishaneye kapadılar. Akşam saat ona doğru bizi dışarı çıkarıp bir lokantaya götürdüler. Kıyım devam ediyordu, elbiselerimizi ve ayakkabılarımızı çalıyorlardı. Öldürmediklerini çıplak bırakıyorlardı.

* * *

Sabahleyin 5.000 esir toplandık. Türk mahallelerinden geçiyorduk. Yahudilerinkinden de geçtik. Yahudiler bize Türklerden de kötü davrandı. Hiotika'daki[5] Aziz Konstantinos mevkiinde büyük bir kıyım başladı.

5.000 kişinin içinde 50 de papaz vardı. Öldürmeye ilk önce papazlardan başladılar. Aşağıda, anayoldaki Kukluca'ya[6] vardık. Bir Türk, papazın birini yakaladı. Papaz öldürüleceğini anlayarak Türkü yakaladığı gibi elinden bıçağı aldı, öldürmek üzere Türkü yere yatırdı. O zaman diğer subaylar koşup Türkü kurtardı. Papazı tekrar aramıza getirdiler. Papaz beş adım dahi atamadan öldürüldü. Orada, aynı yerde çok korkunç şeyler oldu.

Kardeşim bana: "Yere düşeceğim, beni de öldürsünler, çünkü hayatta kalma şansımız yok," deme gereğini hissetti. Ona sabretmesini, ancak kaderde varsa öldürüleceğimizi söyledim.

Kıyım devam ediyordu. Akşamüstü Pınarbaşı'na[7] vardık. Bizi tel örgülerin içine kapadılar. Aramızdan bazılarını alıyor, götürüyor ve öldürüyorlardı.

Yanımda bir ekmek vardı, içinde de bir miktar para. Bir Türk geldi, ekmeği kesti, paraları buldu. Paranın kimin olduğunu

5 Hiotika: İzmir'in bir semti. Bu semtte Sakız Adası'ndan gelme Rumlar yaşardı. (Yunancada Hios Sakız adası, Hiotes Sakızlılar ve Hiotika da Sakızlıların bulunduğu yer anlamına gelir – ç.n.)

6 Kukluca: İzmir'in doğusunda bulunan bir köy. Bu köyde yalnızca Rumlar yaşardı. Daha fazla bilgi için bkz. G. Hiotaki, *Kukluca Köyü*, Atina, 1972.

7 Pınarbaşı: Pınarbaşı köyü İzmir'in 11 km. doğu ve kuzeydoğusunda bulunur. Bu köy akarsuların bol olduğu bir yerdir. Türkçe adı da bunu yansıtıyor.

söyletmek için herkese vurmaya başladı. Hiç kimse konuşmadı, kimse ekmeğin kimin olduğunu söylemiyordu.

Ekmeğin sahibini bulamayan Türk bir çift ayakkabı almak istedi. Ekmeğin yanında olduğum için ayaklarıma bakındı. Daraldığı için kesmiş olduğum ayakkabılarımı gördü, kılıcıyla omuzlarıma vurmaya başladı.

Kıyım sabaha kadar sürdü. Sabahleyin Pınarbaşı'ndan ayrıldık. Herkesin giysilerini aldılar, kardeşiminkileri de. Bornova,[8] Manisa arasındaki yolda bir çeşme vardı. Üç gün boyunca su içmemiştik. Durduk. Su içmemize izin verdiler.

İnsanlar azıcık su içmek için çeşmeye gider gitmez, Türkler makineli tüfeği çıkardı, ilk sırayı taradılar. Ben bunu görünce ırmağın kıyısına inip bir su birikintisine doğru gittim. Çukurda şişmiş ve çürümüş bir Yunanlının cesedi vardı. Susuzluğa dayanamadığım için içtim, şapkamı suyla doldurarak kardeşime de götürdüm. O da içti, ölünün çürümüş bedeninden kalan artıklar dudaklarımıza yapışıyordu!

Daha sonra Manisa'ya gitmek üzere yola koyulduk. Akşamleyin Manisa'ya vardık. Mola verdik. Bizi anadan doğma soydular, para bulmak umuduyla üstümüzü didik didik aradılar. Sabahleyin Manisa'ya girdik. Bütün Türkler ellerinde demirler, kılıçlarla toplandılar. Türkler geçeceğimiz yolun iki tarafını tutup, demir ve kılıçları indirip kaldırmaya başladılar. Önce davranıp aşağıya eğilenler kurtuluyor, diğerleriyse öldürülüyordu.

Daha sonra bizi bir alçı imalathanesinin deposuna kapadılar. İçeride attığımız her adımla alçının tozu kalkıyor, aldığımız her solukla bu tozu yutuyorduk. Dudaklarımızda ve ağzımızda yanıklar meydana gelmişti. "Tanrım biraz su..." dışında bir cümle duymuyordun.

Üç gün sonra su vermek üzere bizi dışarı çıkardılar.

İmalathanenin girişinde su haznesi vardı. Bu hazneye imalathanenin sıcak suyu ile yanı başındaki tuvaletin pislikleri akıyordu. Bizi üçer üçer alıp götürüyorlar, su içiyorduk.

---

8 Bornova: İzmir'in 9 km. kuzeydoğusunda bulunur. Bir zamanlar İzmir'in en iyi semtlerinden biriydi. 15.000 nüfusunun hepsi Rum asıllıydı. Daha çok bilgi için bkz. N. Karra, *Bornova*, Atina, 1995.

Esirler Manisa'ya gidecekti. Orada kıyımların durması ve esirlerin kaydedilmesi için emir geldi. 5.000 kişiden 1.000 kişi kalmıştık. 4.000 kişi yollarda ölmüştü.

Manisa'dan gitmemiz gerekiyordu, bizi dörtlüler halinde sıraladılar. Ben ve kardeşim ortadaydık. Biz yürürken gelip birçoğumuzu kesiyorlardı. Bir dörtlü daha alsalar beni ve kardeşimi de öldüreceklerdi.

Şimdi 5.000 kişiden yalnızca 500 kişi kalmıştı. Bize 100'er gram mısır ekmeği verdiler. Aydın'a gitmek üzere hazırlandık. Çok susuyorduk. Durduğumuz yerde Türkün biri gelip beni soymaya başladı. Her şeyimi alıp beni bir donla bıraktı. Donumu da almak isteyince ona: "Beni anadan doğma soyarsan ve ben yürürken kadınlarınız, kızlarınız bunu görürse ayıp olmaz mı?" dedim. O da bana: "Burada bekle sana eski bir tane getireyim sen de bunu bana ver," dedi. Ben donu tutup birkaç yerinden yırttım. Böylece donumu ve bir kemerimi kurtardım. Kemerimi Türkün birine bana biraz su versin diye rüşvet olarak verdim. Türk kemerimi aldı, avcumu açmamı söyledi. Elimi, her iki avcumu da açtım. Bana: "İki avcunu da değil yalnız birini," dedi. Döktüğü suyu içtikten sonra Türke "Kardeşime de götüreyim, biraz daha verir misin?" diye sordum. Bana "Elini aç," dedi. Biraz daha su döktü ve ben de kardeşimi çağırmaya başladım: "Koş! su içmeye!" Kardeşim yanıma gelene kadar su avucumdan akıp gitmişti. Zavallı kardeşim susuzluktan elimi yalıyordu.

Aydın'a gitmek üzere yola çıktık. Çavuşun biri sırt çantasını ve iki bohçasını taşımamı istedi. "Bohçaları kardeşim taşısın mı?" dedim. "Olur," dedi.

Yürürken bir göle rast geldik. Subay "Su için, yıkanın, dinlenin," dedi.

Su içtik ve dinlendik. Tam yola koyulurken esirlerden ikisi gölün içine girdi. Subay onlara 'çık' emri verdi. O çık dedikçe diğerleri gölün içine giriyordu. Subay askerlere 'vur' emri verdi, askerler onları öldürdüler.

Esirler bunu serin ve mutlu bir biçimde suyun içinde ölmek için yapmışlardı...

Ağzımda altın dişler vardı. Türkler alacak bir şey bulamadıkları zaman esirlerin dişlerini almak istiyorlardı.

Dişlerimi almak için beni yakalayıp kesmeye geldiler. Bense onlara "Beni niye öldüresiniz? Bırakın, ben dişlerimi çıkarıp sizlere vereyim," dedim.

Kendiliğimden yerden bir taş alıp ağzımın içine vurmak zorunda kaldım. Ama dişim çıkmamıştı.

Ödemiş'e[9] vardık. Orada geceleyin bizi dışarı çıkarıp su verdiler. Beni, kardeşimi ve bir Ödemişliyi de ayırdılar. Bir köye gidip el bombası atıp zarar vermekle suçlandık. Bizi diğer esirlerden ayırarak başımıza bir muhafız koydular.

Geceleyin gelen çavuş bize: "Siz ikiniz kardeşsiniz. Yalnız birinizi öldüreceğim. Diğeri, yoldan sağ çıkarsa eve gidecek," deyince kardeşim ayağa kalkıp kendisini öldürmesini istedi. Bunu gören çavuş kardeşime: "Otur aşağıya," dedi. Kalkmamı emretti. Ölümümü bekleyerek ayağa kalktım. Çavuş bana: "Koparıncaya kadar Ödemişlinin kulağını ısır," dedi. Elimden ne gelirdi ki? Kulağını azıcık ısırıp bir yandan da bağırsın diye dizimle onu dürtüyordum. Durumu anlayan çavuş kılıcını kaldırıp bana: "Gâvur namussuzu benimle alay mı ediyorsun?" diye çıkıştı. O daha kılıcını indirmeden, ben kulağı daha da kuvvetli ısırmaya başladım. Adam da çektiği acıdan yeri göğü inletmeye başladı.

Çavuş bizi bırakıp gitti. On dakika sonra gelip Ödemişliyi öldürdüler.

Sıramızı bekliyorduk! Ama –şans eseri!– bize dokunmadılar. Sabahleyin bizi beklemesi için başka bir muhafız koydular. Bu adam Tanrı'ya inanır bir kuldu. Bize Tanrı'dan umudumuzu kesmememizi ve korkmamamızı telkin ediyordu.

Subay geldi. Kardeşim ayağa kalkıp selam durdu: "Muhtarı buraya çağırın, eğer köyde bir şey yapmışsak o zaman bizi öldürün!" deyince, subay: "Hakkını şimdi mi aramaya çalışıyorsun? Nereden bulacaksın? Kurtulmak için gidip diğerlerinin arasına girin," dedi.

9 Demisi (Odemision) (Ödemiş): Tmolo dağı eteklerindedir. Kaza statüsündedir. 1922'den önce 27.000 Rum nüfusu vardı ve Kaistru Vadisi'nin ticari merkeziydi.

Tam bu maceradan kurtuldum derken Ermeni'nin biri gidip benim altın dişlerim olduğunu gammazladı.

Çavuşlardan biri Ermeni'yle beraber geldi. Yanlarında bir keser ve kerpeten de vardı. Beni yatırdılar. Ermeni dişlerimi çıkardı. Gene de hayatta kaldığım için mutluydum. Dişlerimi alan çavuş bana bir çift nalın hediye etti.

Daha sonra oradan ayrıldık, başka bir köye vardık, uyumamız için bizi bir odaya kapadılar.

Odaya sığmıyorduk. Üst üsteydik. Akşamleyin kapıyı açıp on kişiyi bize ekmek getirsinler diye aldılar ama kimse geri dönmedi. Yanımızda tavanı olan başka bir oda daha vardı. Bazıları az da olsa dinlenmek için yukarı çıktı.

Kardeşim yukarı çıkınca bana da seslendi. Ben tam duvarın yarısına kadar çıkmışken kalabalığa kurşun yağdı. Ateş sesini duyunca ellerimi bırakıp aşağıya düştüm. Üç ölünün üstüne düşmüşüm. Önce ölmüş olduklarını anlamadım. Kana bulandım. Benim düştüğümü gören kardeşim tavandan atladı. Vurulup vurulmadığımı sordu. "Bilmiyorum... üstümde bir ıslaklık hissediyorum ama bilmiyorum," dedim. Beni yokladı, kanları gördü. "Her ne olduysa... bir şey gözükmüyor," dedi. Sabahleyin üstüne düştüğüm ölüleri gördük.

Yememiz için azıcık bir buğday kaynattılar. On kişi yarım petrol tankından yiyorduk. Açtık –hemen hemen bir aydır pek bir şey yememiştik–. Bir şey yiyebilmek için elini tenekenin içine daldıran herkesin eli yandı. Böylece yalnız bir elle kaldılar, hatta bazılarının tırnakları bile söküldü.

Daha sonra oradan da ayrılıp Aydın'a doğru yola çıktık.

Yol boyunca muhafızlar, esirleri koruyanlar, esirleri satıyorlardı. İki esir bir ayva ediyordu!

Bu arada halk birini alıp burnunu, kulaklarını, başka uzuvlarını kesti, yere ucu sivri bir kazık çakıp adamı zorla üstüne oturttu. Kazık içinden geçtikten sonra adamı ateşe verip yaktılar.

Aydın'a vardık. Orada da bir hayli insanı katlettiler. Daha sonra ilerledik, Akse'den[10] geçtik. Orada da bazılarını alıp kes-

10 Akse: Akse köyü İzmir-Denizli tren hattında bulunur. Akse, Aydın kazasına bağlıydı.

tiler ve Nazlı'ya[11] geldik. Bizi kayda geçirdiler, başka esirlerle de buluştuk. Bizi her sabah sivil Türklere veriyorlardı. Türkler bizi aç bırakarak, dayak atarak çalıştırıyordu. Beni Bulantalı'ya[12] götürdüler. Kardeşim de benle beraber gelmek zorunda kaldı. Kışın, yağmurun, selin içinde ilerliyorduk. Bulantalı'ya vardık. Bizi ahıra kapadılar. Çıplaktık. Sabahleyin bizi karların içinde işe çıkardılar. Soğuktan ve hastalıktan dolayı kafam öyle şişmişti ki, boynumu dik tutamıyordum.

Bir ay boyunca çok çektim. Yunan uyrukluları alacak olan Komisyon geleceği için bizi gerisingeri Nazlı' ya götürdüler.

Aşağı inince Türkler bizi Menderes Irmağı'na götürdü. Güya banyo yapacak, elbiselerimizi yıkayacaktık. Hangi elbiseleri yıkayacaktık? Hiçbir şeyimiz yoktu ki! Ama tüm bunları Yunan uyrukluları alacak olan Komite bizi bulamasın diye yapıyorlardı. Ocak ayıydı, yağmur, kar yağıyordu ve bizi açık havada tutuyorlardı. Sırtımızda yağmurdan korunmak için taşıdığımız eski çuvalı derede yıkamak üzere çıkardık. Bizi yıkanmaya zorladılar. Ayazdan dolayı hepimiz birbirimize geçmiş, hep bir ağızdan: "Tanrım kurtar bizi!" diye bağırıyorduk.

Saat 8'e doğru bir emir geldi, bizi kaldığımız koğuşa geri götürdüler. Koğuş yalnızca duvardan ibaretti, camı, kapısı ve kiremitleri yoktu. Bağırsaklarımız bozulmuştu. Tuvaletler üstüne çıkıp öne doğru suyumuzu döktüğümüz yükseğe konmuş iki tahtadan ibaretti. Yorgunluktan bitmiş olan bir sürü insan pisliklerin içine düşüyor, bir daha geri çıkamıyordu. Bir sürü insan böyle öldü.

Daha sonra bizi Afyon'a götürdüler.

Afyon'dan Konya'ya, Konya'dan da Adana'ya gittik. Gâvur Dağı'nı aştık. Dağın adı orada yapılan Ermeni katliamından geliyordu. İdeli denen bir köye vardık. Üç taburduk. Taburlardan biri orada kaldı, diğerleri yaklaşık 100 metre ilerleyip başka bir köy buldular: Sazegözü'nü. Bu köyün bir kalesi vardı, yerleşik-

11 Nazlı: Karya bölgesinde bulunur. Kaza statüsündeki Nazlı'nın 25.000 nüfusu vardı.

12 Bulantalı: Menderes vadisinde, 10.000 kişilik, genellikle Türklerin bulunduğu bir kent. Kaza statüsündeydi.

Göç.

leri Araplardı, evleri yere gömüktü. Arapların kaleye çıkan yeraltı yolları vardı.

İnsanlar neyse, görünce kim olduğumuzu anlamamalarına rağmen koşup kalenin üstüne çıktılar. Türklerle araları iyi olmadığından savaşmaya hazırdılar.

Bizleri götüren subay onlara seslenip bizim esir olduğumuzu ve aleyhimizde olan daha bir sürü şey söyledi. Onların ulaşımı için yol yapacağımızı duyurdu. Arapların yolları yoktu. İşlerini yalnızca kervanlarla görüyorlardı. Her neyse, kim olduğumuzu bile bilmeyen bu insanların bizle bir alıp veremedikleri yoktu.

Taburlardan biri köyün hemen hemen 500 metre ötesinde kaldı, diğeri ise Halep'e gitmek üzere yola devam etti.

Halep'e gelmeden önceki ırmak Türk-Fransız sınırıydı.

Diğer tabur orada kaldı ve yol açmaya başladı. Her üç taburda da çalışıyorduk: Yolu açıyor, taşları döşemeye hazırlanıyorduk.

Kaçan bir sürü esir Fransız-Türk sınırını aşıyor, Halep'e ulaşıyordu. Halepli Yunanlılar kaçanlara sahip çıkarak Yunanistan'a ulaşmalarını sağlıyordu. Fransız nöbetçiler yakaladıklarını Türklere teslim ediyordu. Yakalananlara yapılan eziyetlerin tarifi mümkün değildi. Bulunduğumuz yerde bir yüzbaşı doktor vardı. Bir sürü insanın hayatını bu doktor kurtardı.

Bu sırada subayların gitmesi ve nüfus mübadelesi yapılması için emir geldi. Yüzbaşı giderken: "Arkadaşlar sakın merak etmeyin, Yunanistan'a gider gitmez Komite'yi sizi kurtarması için haberdar edeceğim," dedi.

Türkler Yunanlıları birer birer sorguya çekiyor, ailelerinin Yunanistan'da nerede yaşadığını öğreniyorlardı. Herkes bir yeri söyledi, kimisi Girit'i kimisi Atina'yı. 600 kişiyse ailesinin nerede bulunduğunu bilmediğini söyledi. Yüzbaşı o zamana değin Komite'yi haberdar etmişti. Komite Türk hükümetinden Suriye'de bulunan üç taburun en yakın limana sevk edilmesini istedi. Onlar da üç taburu topladı. Bizi isimlerimizle tek tek çağırdılar. Yalnız ailesinin nerede olduğunu bilmeyen 600 kişiyi ayırıp onlara: "Ailenizin nerede olduğunu bilmediğiniz halde neden Yunanistan'a gitmek istiyorsunuz? Kalın burada," dediler.

Diğerleri yola koyulduğunda 600 kişiyi orada alıkoydular. Hem gidenlerin hem kalanların ağlamalarını, dövünmelerini duymak gerekirdi.

Mersin civarında Tarso denen bir köye vardık. Orada da yol açmaya başladık. Büyük bir heyecanla Komite'nin gelmesini bekliyorduk. Yaklaşık üç ay bekledik. Komite geldi. Bizi limana indirip isimlerimizi okudular. Gemiye bindik, bize yemek verdiler. Yunanistan'a doğru yola koyulduk. Yunan karasularına gelir gelmez Komite'yi geride 600 kişiyi alıkoyduklarından haberdar ettik. Vaktinde söylemediğimiz, geminin dönüp diğerlerini de almasını engellediğimiz için bizi aşağıladılar. Bizi Pire'ye getirdiler. Daha sonra bir emir geldi ve bizi bir adacığa, Aziz Yorgos'a götürdüler. Birkaç günlük karantinadan sonra dışarı salındık. İlgilenenimiz yoktu. Ne yaptığımızı bilmeden şurada burada dolanıyorduk. Ailemizin Patra'da olduğunu öğrenince Atina'dan trene binerek Patra'ya gittik. Ailemiz garda bizi bekliyordu. Başlangıçta Yukarı Hora'da Maruda'da bir evde kaldık.

Daha sonra rençber olduk ve göçmen yeri Rio'daki Aziz Yorgos nahiyesine yerleştik.

Eritra Bölgesi

SAZAKİ

Sazaki köyü (Türkçesi Sancak) İzmir'in 70 km., Vurla'nınsa (Urla) 47 km. kuzeybatısındadır. Sazaki'nin nüfusu yaklaşık 500 Türkçe konuşan Rum'dan oluşuyordu. Köy dinsel açıdan Krini (Çeşme) Metropolliğü'ne bağlıydı.

"Yalnızca hayvanlar kalmıştı"

Nikolaos Papanikolau'nun tanıklığı[13]

1921 yılında gönüllü olarak Yunan ordusuna katıldım. İzmir Balçova'daki birliklere yazıldım. Askerî eğitim yapmak üzere Filadelfia'daki birliklere yollandım. Askerî eğitimden sonra Salihli'deki[14] efsun bölüğüne katıldım. Bizi Pehlivan'ı takip etmemiz için görevlendirdiler. Merkezimiz olan Tepecik'ten[15] saldırıya geçecektik. Soma'ya,[16] Balıkesir'e,[17] Mihaliçi'ye[18] ve Bursa'ya gittik. Sonunda hepimiz birden uyuza yakalanınca bizi Bursa Hastahanesi'ne yolladılar.

---

13 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, 1.2.3.'tür. Konuşan erkektir.

14 Salihli'nin 9 km. batısında Antik Sardeis bulunur, güneyindeyse Aksarı vardır. O zamanlar 7.000 nüfusu olan Salihli'de 2.000 Rum yaşardı.

15 Tepecik: Bursa sınırları içerisinde, kente yakın, 1.000 nüfuslu bir köy. İzmir'in mahallesi olan Tepecik'le karıştırılmaması gerekir.

16 Soma: Manisa-Bergama yolu ve Manisa-Soma tren istasyonu üzerinde bulunur. Kaza statüsündedir. 6.000 nüfusu vardı. Bu nüfusun 2.000'i Rum'du.

17 Balıkesir veya Balıkeser kenti antik kent Adarianu Thire'dir. Balıkesir Edremit'in 74 km. doğu ve kuzeydoğusunda, İzmir'inse 148 km. kuzeydoğusunda bulunur. Kentin 1922'den önce 36.000 nüfusu vardı (Bu nüfusun 2.000'i Artaki, Bandırma ve İpiros'dan göç etmiş Rum, 2.000'i Ermeni ve geri kalanı Türktü.) Kaza konumundaki Balıkesir'in Rum-Hıristiyan nüfusu Türkçe konuşuyordu ve dinsel açıdan Kizikos' a bağlıydı.

18 Mihaliçi Bizanslılar tarafından Mihalikion olarak adlandırılırdı. Apolonia Gölü (Ulubat Gölü) yakınındadır. 1922'den önce kaza statüsündeki Mihaliçi'nin 7.800 nüfusu vardı. Bu nüfusun 6.800'ünü Rumlar oluştururdu.

Yunan ordusu geri çekildiği sırada Aydın'daydım. Oradan, bir üstteğmenle beraber yayan olarak önce İzmir'e, oradan da Vurla'ya gittik. Vurla'dan diğerleriyle beraber –hemen hemen on kişiydik, eşyalarımızı yüklemek için iki atımız ve bir katırımız da vardı– Bornova'ya[19] gitmek üzere yola koyulduk. Bornova'ya gelmeden rastladığımız bir Türk'e hangi yoldan gitmemiz gerektiğini sorduk. Türk:

– "Hangi köydensin?" dedi.

– "Sazaki'den" diye cevapladım.

– "Kimlerdensin?"

– "Papanikolaular'dan."

– "Babanı tanıdığımdan, iyiliğin için söylüyorum, dağ yolundan gidin," dedi.

Onu dinlemeyip sahilden Bornova'ya giden yola saptık. Aç ve susuzduk. Bir kulübe bulup girdik. Venizelos'un fotoğrafını gördük. Kulübenin sahibinin Rum olduğuna karar verdik. Su arandık. Bulamadık. Üzümle bir küp peynir bulduk. Bulduklarımızı alıp yola koyulduk. Yolda susadık. Susuzluğumuz bizi deniz kıyısına inmeye zorladı. Orada biri diğerine yakın üç köy vardı. Gayan Pınarı'na[20] varmadan yarım saat önce gün ağarmaya başladı. Önünde incir serili bir kulübe gördük. Diğerlerine nazaran daha iyi Türkçe bildiğimden, içerde kimin olduğunu sordum. "Sen kimsin?" diyen bir ses beni cevapladı. Yalan söyledim:

– "Ali Bey'in oğlu. Diğerleri nerede?"

– "Silahlarını kuşanıp, gittiler."

Böylece köyün silahlı olduğunu anladık. Süngü takıp içeri girdik. Köylüye bir zarar vermedik. Köyden geçebilmek için onu yanımıza aldık. Köye varınca Türklerin camide toplanmış olduğunu gördük. Türk'e bir Yunan Alayı'nın geçip geçmediğini sordurttuk.

– "Kimseyi görmedik," dediler.

Güvenli olsun diye 'aşağıdan mı geçtiler' diye düşündük.

---

19 Bornova: Vurla Sazak arası sahilde bulunan bir köy.

20 Gayan Pınarı: Yukarıdaki köyle aynı yönde olan bir başka köy.

İskeleye indiğimizde bir Türk ve kayıklar gördük. Adam Giritliydi. Silahını bize doğrulttu: "Kımıldamayın!" dedi.

Herkes, "Öldür gâvurları!" diye bağırıyordu.

Bizimkiler daha önce geçmiş, birkaç kişiyi öldürdükten sonra diğerleriyle buluşmak üzere gerilemişlerdi.

Tam Türkün bize 'sakın kımıldamayın' dediği an, biz de ona silahımızı doğrulttuk, silahını aldık. Silah Yunan manliheriydi. O sırada köyün yukarı kesiminden bize ateş etmeye başladılar. Karşı ateş açtık. Üç köyün çemberinden gelen ateşte duramazdık. Dağ yoluna saptık. Bozdağ'a[21] ulaşır ulaşmaz ateş kesildi.

Dağa çıktık. Susuzduk. Saipi'de[22] çeşme vardı. Saipi'ye gittik. Yolda üç ceset bulduk. Bizimkilerdi. Kimse bize bir şey yapmadı.

Saipi'ye gelmeden önce Ambarseki köyünde birbiriyle barış yapmış olan Rumlarla Türklerden oluşmuş bir grup gördük.

– "Ne yapıyorsunuz?" diye sorduk. Bize aralarında barış yapmış olduklarını, gitmeyeceklerine dair karar almış olduklarını söylediler. Onlara:

– "Kötü yaptınız. Bütün Küçük Asya boşaldı. Bütün bu olanlardan sonra dost olarak kalmanız mümkün değil," dedik.

Aynı olay Saipi'de de tekrarlandı.

Bizimkilerden Yanakis adında biri, büyük bir komite oluşturmuş ve Rumları yerinde kalmaya ikna etmişti. O, Ahırlı'ya vardığımızda bir Türk grubuyla yolumuzu kesip bize: "Arkadaşlar silahlarınızı bize teslim etmeniz için emir var. Birinci sürgünden çektiğimiz acıları[23] biliyorsunuz, bu yüzden Türklerle anlaştık, ne biz onlara zarar vereceğiz ne onlar bize ve yerimizde kalacağız," dedi.

Biz karşı koyduk. "Silahlarımızı vermiyoruz! Vakit erkenken mantıklı olmaya çalış. Yoksa bu yaptıklarından ötürü pişman olacaksın!" dedik.

---

21 Boz Dağ (Tmolo Dağı) (2.129 m. yüksekliğinde). Kaistros ve Ermos ırmaklarının vadisindedir.

22 Saipi: Boz Dağ'ın eteklerinde bulunan bir köy.

23 1914'teki sürgün kastediliyor – ç.n.

Türklerden birinin müdahalesi üzerine Yanakos bizi serbest bıraktı.

Dağıldık. Ben ve dört memleketlim köyümüze gittik. Köy bomboştu. Herkes kaçmıştı. Geride yalnızca hayvanlar kalmıştı. Evler keçilerle, büyükbaş hayvanlarla doluydu. Öküzlerin böğürmelerinden, köpeklerin ulumalarından tüylerin diken diken oluyordu. Bütün gece 'sabah olsun da ne yapacağımıza karar verelim' diye uyumadan oturduk. Ertesi gün bize doğru gelen birini gördük.

Bize kaçmamızı, Ahırlı'da çarpışma olduğunu söyledi.

Biz Ahırlı'dan ayrıldıktan iki gün sonra destroyer ayrılmış ve Türkler saldırmıştı. Öbürleri de karşılık verince bir sürü Türk ve Hıristiyan ölmüştü.

Bayabükü'ne indik.[24] Orada kayığın gelip kendilerini almasını bekleyen birkaç aile vardı. Az sonra Çuluközü[25] tarafından birkaç Türkün geldiğini gördük. Önde barışçıl tavırlı biri vardı. Bağırdık:

– "Ne istiyorsun?"

– "Sizinle konuşmak."

Bize biraz daha yaklaştı ve: "Yanakos'un hayatı tehlikede onu yanınıza alın diye getiriyoruz," dedi.

Biz reddettik. Yanakos'un daha önceki tutumu hainceydi. Herkesin başına gelenlerden o sorumluydu. Türklerin Yanakos'u alıp aşağı, çınara doğru gittiğini gördük. Oturdular. Bir daha Yanakos'u görmedik. Sakız Adası'ndayken Yanakos'un asılmış olduğunu öğrendik.

Bütün bir Karaburnu Yanakos'u hain kabul ediyordu. Bir sürü insanın ölümünün sorumlusu sayılıyordu. Yanakos herkesin yerinde kalmasına, dolayısıyla da Türklerin onları katletmesine neden olmuştu.

Üçer dörder denize atlayıp bir kayığa kadar yüzdük. Denizin içinde hemen hemen çıplak üç-dört saat kaldıktan sonra bizi bir kayığa aldılar. Kardamila'nın yakınlarında Langada'ya çıktık.

---

24 Bayabükü: Sazaki köyü sakinlerinin çiftliklerinin olduğu deniz kıyısında bir bölge.

25 Çuluközü: Bayabükü'nün ötesinde, deniz kıyısında olan bir bölge.

Langada'da acımasız bir sömürü vardı. Kaptanlar vatanperver olmak bir yana, denizin gerçek korsanlarıydılar. Parası olmayanın eşyalarını alıyorlardı. Biz kaptanla kavga edince: "Aslında boğulun diye sizi denizde bırakmam gerekirdi," dedi.

Langada'dan Hora'ya gittik. Orada birinci sürgünden[26] dostlarımız vardı.

Sakız Adası'na gittik. Kaçıp Sakız'a sığınanların sayısı Sakızlılarınkinden daha fazlaydı. Bizimle beraber Sakız Adası da acı çekiyordu. Ortalıkta diken bile kalmamıştı. Kimisi odun topluyordu, kimisi kozalak... Bekçiler, bütün herkes peşimizdeydi. Herkes yaşayabilmek için bulduğunu alıyordu.

Sakız'da bir yıl kaldım. Daha sonra Patra'ya, Korinthos'a ve en sonunda da Velos'a gittim. Birkaç yıl Velos'ta kaldım, evim de var. Velos'dan Atina'ya geldim ve daha sonra da kardeşime Aleksandropolis'e gittim, bir lokanta açtım. Kısa bir süre sonra lokanta yandı, bahçeli bir lokanta açtım. Bu arada hastalandım ve yeniden Velos'a döndüm. Orada bostanla uğraşıyordum. Atina'nın daha iyi olduğunu düşünerek buraya yerleştim.

26 Olay tanığı Hıristiyanların 1914'te uğradığı sürgünü kastediyor – ç.n.

EOLYA

Ayvalık Bölgesi

GÖMEÇ

3.000 nüfuslu Gömeç köyünde (Türkçe Gömeç veya Arnavutova) hem Rumlar hem de Türkler yaşardı. Gömeç'in Rum nüfusu Midilli Adası'ndan ve Küçük Asya kentlerinden (Ayvalık gibi) gelmeydi. Gömeç köyü Ayvalık-Edremit karayolu üzerinde, Ayvalık'ın 15 km. kuzeydoğusunda bulunur.

"Anne, sakın bir şeye karar verme!"

Vasilias Kuçomitos'un tanıklığı[27]

Yunan ordusu Küçük Asya cephesinden geri çekildiğinde biz şaşırmadık. Erkek kardeşim bize mektupta yazmıştı. Kız kardeşimi evlendirmek istiyorduk. Erkek kardeşime mektup yazan annem bir ev satın almayı düşündüğünü yazıyor, erkek kardeşimin fikrini soruyordu. Kardeşimin cevabıysa şöyleydi: "Anne, sakın bir şeye karar verme! Durum iyi değil. Galiba cephe çökecek!"

Yunanlı jandarmalar bir ay içinde kaçtı. Üstelik kendilerine yük olmayalım diye bizi İngilizlerin alacağını söylediler. Sanki İngiliz koruması altındaydık! Ordu denize yaklaştıkça elindekileri –battaniyeler, atlar– satıyor, kayıklara binerek kaçıyordu. Durumun böyle olduğunu görünce Ayvalık'a indik, ürünlerimizi, elimizde avucumuzda olanı yol parası vererek yanımızda taşıdık. Sonunda hiçbir şey kurtaramadık. Her şeyi bırakarak kaçtık.

Yunan ordusu da her şeyi bıraktı. Battaniyeleri 5 paraya satıyorlardı. Türk ordusu gelir gelmez her şeyi bırakıp kaçtılar.

Yer gök Türklerden karardı, karınca gibiydiler. Her ne kadar gizlemiş olsak da Balkan Savaşları'nda Yunanistan'a yardım ettiğimiz ağızdan ağıza yayılmıştı. Bizden intikam almak istiyorlar-

27 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, II.1.3.'tür. Konuşan erkektir.

Atina Belediye Tiyatrosu'na yerleştirilmiş mübadiller. Her locada bir aile yaşıyordu.

dı. Tüfeğin önündeki hedeftik. Balkan Savaşları boyunca mücadeleyi desteklemek amacıyla altın dolusu testiler yollamış, üstünü de zeytin yağıyla örtmüştük.

Türkler papazımıza bizi öldürmek için emir aldıklarını söylemişti. Zavallı yaşlı papaz, "Hayır... olamaz... büyük günah..." diyordu. Türkler kente girdiklerinde onları karşılamış olmakla hayatımızı kurtaracağımızı sanıyorduk. Erkekler kırmızı bayraklar asıp kırmızı fesler giydiler. Akrabaları olanlar köylere gitti. Kent boşaldı.

Türkler kaçamayan askerlerden bir bölümünü topladı. Ele geçirdiklerini bizim oraların ucu bucağı olmayan vadilerine, taş ocaklarına götürüp kurşuna dizdiler. Bazıları iyi vurulmamıştı, ölü taklidi yapıp geceleyin dağlara doğru süründü, kurtuldular. Bütün bunları onlar anlattı. Yunan gemileri Ayvalık'ta olanlarımızı alıp Midilli Adası'na götürdüler.

Türkler 18 yaşından 50 yaşma kadar olan tüm erkekleri esir almış, kadın ve çocukları hırpalamış, kadınların ırzına geçmiş, paralarını, elbiselerini çalmışlardı. Teselli bulamayan kadınlar ağlıyordu. Bu yabancı yere parasız nasıl giderlerdi?

Biz Midilli'de kalmak istemedik. Babam ölünce başımızı alıp anavatanımız Yunanistanımız'a, Patra'ya geldik. Önce okulda, daha sonra Aziz Leksotisa'nın kilise bölgesinde kirada bir evde kaldık. Sonra 1935 yılında göçmen bölgesinden ev aldık.

Manisa Bölgesi

HOROZKÖY

İzmir-Manisa demiryolu üzerindeki Horozköy kasabası Manisa'nın 3,5 km. kuzeybatısında, İzmir'inse 32 km. kuzeydoğusunda bulunur. Horozköy kasabasında, anadili Türkçe olan 4.500 Rum yaşardı. Horozköy batı sahillerinde bulunduğu halde anadili Türkçe olan Rumların yaşadığı tek istisnai yerleşim birimi değildir. Bilgi kaynakları bu ilginç durum hakkında kendilerince pek çok farklı yorumlarda bulunuyorlar. Bu yorumlar arasında Eski Yunanlıların Bizans içinde eriyip gitmesi, zaman içinde yöreye yeni Yunan kolonilerinin gelmemiş olması, göçler, kovulmalar ve sonradan gelen Türkler yüzünden dinlerini koruyabilen bir kısım Hıristiyanın dillerini koruyamaması hipotezi en muhtemel olanıdır.

"Türkler dostumuzken düşmanımız olmuştu"

Evripidu Lafazani'nin tanıklığı[28]

Ben esir alındığım için bir sürü hemşehrimin görmediklerini gördüm, duymadıklarını duydum. Yöremizin ileri gelenleri, büyüklerimiz Yunanistan'a resmi yollardan gitmek istiyorlardı. Bu nedenle gerekli evrakları hazırlamaya uğraşıyorlardı. Ancak büyük bir hızla gelen kötülükten bihaberdiler. Büyüklerimiz İzmir'de rıhtımda dolaşıp kendilerine yardımcı olacak birilerini ararken, onları gören Türkler hepsini toplu halde tutuklamıştı (Bu sırada ben esirdim ama olanlar ağızdan ağıza yayıldı). Türkler yakalananların hiçbirini yargılayıp sorgulamadan, üstleri perişan, ayakları çıplak halde köye getirip meydandaki çınar ağacına astı. Bunu tam da İsa'nın doğduğu gün yaptılar. Bir düşün, bütün bir köy boşalmıştı! Türkler dostumuzken düşmanımız olmuştu.

28 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, II.2.6.'dır. Konuşan erkektir.

Yunan ordusunun geri çekildiğini çok sonraları, 13 veya 15 Ağustos'ta öğrendik. Herkes bağlardaydı, her şeyi olduğu gibi bıraktık... Her şey bir yana bir sürü insan kaçmayı kabul etmiyordu bile. Yanımızda çalışan Türk ırgatlar muhtarlarından duymuş, Yunan ordusunun gerileyişini konuşuyorlardı.

Türk hükümeti olan bitenden en uzaktaki muhtarlarını, yöneticilerini bile gizlice haberdar ediyordu. Yun Dağı'ndan gelen bazı Türkler bizim gideceğimizi 6 aydır bildiklerini bize gizlice anlattılar. Kaybedecek hiçbir şeyi olmayan bu insanlar bağlarımızı almaya gelmişlerdi. Bütün bunları bağından geçtiğim bir kuzenim anlattı. Ben de 'bizzat gidip, Türkün anlattıklarını kendi kulaklarımla duyayım' dedim. Türk bana muhtarlarının 6 ay önce ikinci bir emir gelene kadar açılmamak kaydıyla bir mektup aldığını, fakat dağda gözden uzakta oldukları için mektubu açıp okuduklarını, dolayısıyla olacakları bildiklerini söyledi.

Anlatılanlar hoşumuza gitmediği, işimize gelmediği için inanmak istemiyorduk. Hiçbir şey duymak istemiyorduk. Anlatılanlara inanmak içimizden gelmiyordu. Birbirimize: "Bunların laflarını dinlemekten başka işin yok mu?" diyorduk.

Bir iki derken kulağımıza kar suyu kaçtı. Yavaş yavaş Türklerin bizlerden daha çok şey bildiğini anladık. Ertesi gün köyde buluşmak üzere sözleştik. Tam o sırada İzmir'e asker taşıyan üç, dört araç gördük. Onlara ne olup bittiğini sorduk. Bize "Topumuz, tüfeğimiz bozuldu," diye yalan söylediler. Kaçtıklarım söylerler miydi? Bu da yetmezmiş gibi kaçan ordu Türklere bir şey bırakmamak amacıyla Manisa'yı ateşe vermesin mi! Biz de İzmir'de çeşit çeşit millet olduğunu, belki bu nedenle bize zarar vermeyeceklerini düşünerek İzmir'e kaçtık. Kaçıp gitmek vardı. Ama basiretimiz bağlanmış, aptallaşmıştık! Bazıları İzmir'e gitti. Bir kısım erkeklerse esir alındı. Ben en son postadaydım, Manisa'da kaldım. Yalnızca biz, 1.400 erkek hayatta kaldık. Diğer herkes öldürüldü. Kim olduğum anlaşılıncaya kadar, iki üç ay çile çektim. Bir kadına zarar vermiş olmakla suçlandım. Az kalsın askerî mahkemeye gidecektim. Durumumu öğrenmek isteyen binbaşı evraklar hazırlatarak Manisa'nın çe-

şitli köylerine yollattı. Beni başka erkeklerle beraber okulda kilit altında tutuyorlardı. Yörenin insanı olduğum için evraklar gelene kadar beni angaryaya çıkarmadılar. Kâğıtlar 45, 50 gün içinde geldi. Mesleğimi sordular. Onlara bağcı olduğumu söyledim. Beni bir bahçeye yollayarak doğru söyleyip söylemediğimi kontrol edeceklerini söylediler. Eğer gerçekten bağ işinden anlıyorsam Rumlardan otuz dönüm üzüm bağı almış olan komutanlarının hizmetine yollanacaktım. Komisyon geri geldi, yaptığım işin iyi olduğunu söyledi. Artık kurtulmuştum. Komutan "Artık korumam altındasın," dedi.

Bütün esirleri kaydetmeye başladıklarında beni başka bir yere götürmek istediler. Ama ben komutana, mümkün olan son ana kadar köyümde kalabilmek için yalvardım. Komutan da kabul etti.

Horozköy'den on kişiydik, Karagatoli[29] ve Koldereliler[30] de vardı. Topu topu 50 kişi kadardık.

Bizi angaryaya çıkardıkları ilk günler bağırsaklarım bozulmuş, ishal olmuştum. Çalışalım diye bizi bir bahçeye götürmüşlerdi. Fakat ben sık sık işi bırakıp dışarı koşuyordum. Bunu gören nöbetçinin etmediği küfür kalmıyordu. Bense cevap vermiyordum. Çalıştığımız yerin sahibinin karısı pencereden tüm bu olup biteni izliyordu. Saat iki, üç olmuştu, çok açtık. Kocası bir anlığına çarşıya gitmek için çıktı. Kadın yanıma gelip: "Neyin var? Söyle de sana ilaç yapayım," dedi. Gitti, kuru gül yaprakları buldu, suyunu sıktı ve içmem için bana getirdi. O zaman biraz cesaret bulduk ve mümkün olduğunca yumuşak bir şekilde kadına aç olduğumuzu söyledik. Kadın bize: "Kocamdan bir fayda ummayın. Çok kalpsiz bir insan. Beni bile çoğu zaman aç bırakıyor," dedi. Böyle kötü birinin eline düştüğümüz zamanlar askeriyeden bize verilen kuru tayınla yetinmek zorunda kalıyorduk.

---

29 Karagato: Manisa'nın 8 km. kuzeyinde bulunan bir köy.

30 Koldere: Manisa'nın 18,5 km. doğu, kuzeydoğusunda, İzmir'inse 48 km. kuzeydoğusundadır. Köyün o zamanki nüfusu 2.000 kadardı. Köyde hem Rumlar hem de Türkler yaşardı. Rum nüfus İpiros'dan gelmişti. Köy geçimini tarımdan sağlardı.

Bulunduğumuz yeri biliyordum. Bu yerde bir zamanlar bakkal dükkânım vardı. Köyün muhtarını tanıyordum. Adı Ali Efendi idi. Bir camiye gidip şadırvanda yıkananlar arasından birini buldum. Ona muhtarı bulup bana biraz çay, şeker getirmesini söylemesi için yalvardım. O kadar hastaydım ki ayaklarımın üstünde duramıyordum. Adamın gideceğini sanmıyordum. Muhtarın yeri uzaktaydı ve gidip onu bulması çok zaman alacaktı. Ama ne olursa olsun umudum vardı. Gözüm kapıdaydı. Eski dostum bir müddet sonra çıkageldi. Elleri paltosunun cebindeydi. O zaman azıcık cesaretlendim. O zamanlar insanların Jön Türklerden ne kadar korktuğu anlatılamaz. Her neyse muhtar avucumun içine azıcık bir çay, şeker koyup sanki yoldan geçen biriymişçesine yoluna devam etti. O akşam tutsak olan bir başka arkadaşım bana çayı pişirdi. O çay sayesinde iyileştim. Çıplaktım, üstümdeki fanila bir hayli yıpranmıştı. İki ay içinde yine hemşehrim olan bazı esirler angaryaya gittikleri bostandan bana bir hayli büyük, tek tarafı dikişli bir çuval getirdiler. Aramızdan biri terzi görevini yapıp çuvalın köşelerini kesti, kol ağızları yaptı. Üstümüzdeki pireler de cabası. Aramızdaki birtakım garibanların altın dişine kadar çıkarmışlar, bize dokunmamışlardı.

Beni iyi tanıyan bir Türk dostum vardı. Bu adam angaryanın ilk günü gelip beni bulmuştu. Beni tanımasın diye açtığım hendeğe gizlenmiştim. O ise beni tanıdı, "Eee efendi, sen de mi buradasın?" dedi. Bense mümkün olduğunca sakin olmaya çalışarak: "Başka nerede olsaydım! Ben buranın insanı değil miyim?" diye cevapladım. O zaman bana: "Bu yörenin insanı olduğunu kimse inkâr etmiyor. Ama siz alçak, şerefsiz, akılsız, zavallı insanlarsınız! Siz, sizler, köyde neyiniz eksikti? Kiliseniz vardı, papazınız vardı. Hiç kimse işinize karışıyor muydu? Size ne yaptık ki bize karşı silahlanıp, bizi öldürmek istediniz?" dedi.

Bu Türk, Bancakopoulos adında bir hemşehrimizin dostuydu. Bu adamın karısı bir zamanlar hemşehrimizin evine giderdi. Adamın bunu bilip bilmediği hakkında bir fikrimiz yoktu! Adam bizle konuşurken kötülüğünden ve hırsından tir tir titri-

yordu. Bizleri bekleyen nöbetçi bile adamın kötülüğünü hissetti. Fakat adam nöbetçiye: "Sen işine bak! Benim kimle konuştuğumu bilmiyorsun!" dedi. Bir keresinde bu adamın karısı ve karısının on bayan arkadaşı iki tane atın çektiği, dört tekerlekli, her zamankinden biraz daha süslü bir arabayla İzmir'den dönüyorlardı. Kadınlar sanki biraz kafayı bulmuş gibi şarkı söylüyordu. Araba Bancakopoulos'un üzüm bağından geçmemek için yolu değiştirince yoldan çıktılar. Arabayı arkadaşımın karısı sürüyordu. Benim tarlama girdiler. Koşup yanlarına gidince hayretler içinde kaldım. Kadına burada ne aradığını sorunca bana bir çiftliğe gittiğini, Bancakopoulos'un çiftliğinden geçtiği takdirde kendisini tanıyacaklarını, geceyi orada geçirmek zorunda kalacağını söyledi ve benden arabayı tekrar yola çıkarmamı istedi. Dediğini yaptım. Onları uğurladım. Gittiler.

Bir başka sefer çiftliğimizden geçerken kadın kocasına, kayboldukları akşam yolu bulmalarına benim yardım ettiğimi söyledi. Adam da bana dönüp: "Yüzbaşılara selamlar. Eğer sizin gibi Hıristiyanlar olmasa Türkiye'de kadın kalmamıştı. Meğer iyi bir insanmışsın da, ben bilmiyormuşum," diyerek yoluna devam etmişti.

Türk komutan beni berbat bir halde; üstümde çuval, çamurların içinde, çıplak ayak görünce: "Ben Hıristiyanlar hususunda Mustafa Kemal'le aynı fikirde değilim. Nüfus mübadelesi büyük bir hata. Hangi evin Türk ya da Hıristiyan evi olduğunu anlamak için düşünmek gerekmez. Basmahane'den başlayıp Uşak'a, Ankara'ya kadar yürürsek yapısından dolayı Türk evini hemen tanırız. Kötü bir yapı her şeyi ile Türk evi olduğunu gösterir. Yok eğer iyi yapılmış, boyalı, perdeleri olan bir ev görürsek bu ev mutlaka Hıristiyanlarındır," dedi. Bu komutanın adı Münip Efendi idi. Diyarbakırlıydı; İran sınırının oralardan. Öldüğünü öğrendim.

Bancakopoulos, Despotopoulos ve birkaç kişi, bir de Manisalı bir papaz hep beraber hapsedilmişti. Bancakopoulos ile Despotopoulos'u astılar. Askerî mahkeme papazı yargılamaya yetişemedi bile! Komutandan papazın asılmasını talep ediyorlardı. Komutan bana: "Sakın korkma, Mustafa Kemal sizler için

af çıkardı. Suçlu olanlar bile asılmayacak. Sana hiçbir şey yapamazlar," dedi. Bir iki ay sonra tekrar gelip: "Sana ne dediğimi hatırlıyor musun? Şimdi sana başka bir şey daha söyleyeceğim. Papazın asılması gerekiyordu, oysa askerî mahkeme onu yargılayamadan buraya yolladı. Papaz bu akşam Menemen'de. Yarın senin köyüne gelecek. Ne olsun dersin? Af çıkmış bile olsa o papazı asacağım! Bilincim aksini kabul etmiyor. Sana Hıristiyanları sevdiğimi, Mustafa Kemal'in politikası ile aynı fikirde olmadığımı söylemiştim. Fakat bizleri düşman yapan bu papazlarla öğretmenlerin cezalarını vermemiz gerek. Kötülüğü ilk siz başlattınız. Türkler size bir zarar vermemişti," dedi. Papazı tam Büyük Cumartesi[31] günü astı. Bana da benim içinde olduğum kötü durumdan papazların sorumlu olduğunu söyledi. Günün birinde gelip iyi haberi yetiştirdi: "Papazı yolcu ettik!" Sanki bizim bölgemizin papazları ve öğretmenleri aynı kötü kaderi, hatta daha da beterini paylaşmadılar mı? Aralarında Akso'dan, Vurla'dan gelen 6 tane erkek, 6 tane de bayan öğretmenimiz, iki papazımız, iki muganimizin olduğu toplam 28 görevlimizi üstüne petrol dökerek canlı canlı yaktılar.

Biz de birçok şey yapmıştık. Şimdi bedelini ödüyorduk. Gönüllü olarak Yunan ordusuna katılmış, elimizden geldiğince orduya destek olmuştuk.

Şimdi sana bir sürü acı çekmeme neden olan kadını anlatacağım. Soğuk sular gibi güzel bir Türk kadını vardı, ama benim böyle şeyler görecek gözüm yoktu. Açtım, pis, pireli, hastalık içindeydim. Kadın halime acıdığı için –kadın başhekimin karısıydı– bana arada bir harçlık veriyordu. Ben de evlerine gidip elimden gelen tamiratı yapıyordum. Kadın bir gün bana: "Kocam bu güzel evi yaptı ama banyo dar, oturamıyorum. Gel de banyoyu yıkıp genişlet," deyince "Yıkmasına yıkarım ama banyoyu yeniden inşa etmek elimden gelmez," dedim. Kadının daha açık bir ifadeyle banyo hakkında söylediği sözleri duyan bir

31 Büyük Cumartesi günü Hıristiyanlar için önemli ve kutsal bir gündür. *İsa'nın Dirilişi* (Anastasi) adlı dinsel tören, Büyük Hafta'nın son günü, *Büyük Cumartesi* gecesini Paskalya'ya bağlayan gece yarısı olur. Tüm inananlar kiliseye giderek *İsa'nın Dirilişi*'ni kutlar – ç.n.

seyis, bölük komutanına şikâyette bulundu. Komutan bir daha başhekimin evine angaryaya gitmeme izin vermedi. Hanım başhekime tekrar tekrar elindeki adamının alındığı hususunda şikâyette bulunduysa da, belki de kıskançlık duyan başhekim bu konuda tek bir kelime bile sarf etmedi.

Komutan başlangıçta beni seviyordu. Fakat bu olaydan sonra beni her görüşünde ters ters bakmaya başladı. Çok sert bir insandı. Durup dururken, ortada hiçbir şey yokken, sırf keyfi istedi diye esirleri teftiş eder, olmayacak şeylerden ötürü insanların kafasını yarardı. Duvarda asılı duran şeker kamışından yapılmış sopalarını, bastonlarını Hıristiyanların üstünde kırardı. Bu adam angaryaya giden esirleri sıra dayağından geçirdiğinde bana: "Evladım, sen işine git," derdi. Ama şimdi iş değişmişti.

Bağda bir Türk komşum vardı. Bu adama giderayak bir çuval dolusu üzümle, henüz bozmadığım bağımı bırakmıştım. Bu Türk komşum esir olduğumu öğrenince beni görmeye gelmişti. Gözüm açlıktan kararmıştı. Adamın eli boş geldiğini görünce ona: "Bana azıcık olsun üzüm getirmedin mi?" diye çıkıştım. Adam bir şey söylemedi, 5, 10 gün içinde tekrar geldi. Mendilinin içinde azıcık, bir avuç üzüm vardı. "Bu kadar az şeyi niye getirdin? Ben sana bir çuval kuru üzümle, bozulmamış koskoca bir bağ dolusu üzüm bıraktım. Burada bir sürü aç insan var. Herkes bir tane olsun üzüm almak ister," dedim. O zaman Türk bana: "Artık öğrenmenin sırası geldi. Senin üzümlerin, benim azıcık üzümümün de gitmesine sebep oldu," dedi. İktidar, güç sahibi olan Türkler yoksul Türklerin elindekileri yağmalamış, Yunan dostu olmakla suçlanmaktan korkan yoksul Türklerse hiçbir şey yapamamışlardı.

18 ay süren esirlikten sonra İzmir'e gittik, 'Arhipelagos' adlı bir gemiye binerek Pire Limanı'na vardık.

Bir yıl Apolona imalathanesinde kaldık, sonraları aynı adı alan bir mahalle kuruldu. 1927'de Nikea'dan ev aldım.

Bergama Bölgesi

ACANOS

Acanos köyü (Türkçe Adzanos) deniz kıyısındadır. Acanos İzmir'in 72 km. kuzeybatısında, Bergama'nın 32 km. güneybatısında, Manisa'nın 70 km. kuzeybatısında ve Dikeli'nin 7 km. güneybatısındadır. Köyde hem Rumlar hem de Türkler yaşıyordu. Acanos'un zorunlu göçten önceki Rum nüfusu 200'den fazla değildi. Bu Rum nüfusun ataları Yunanistan ve Adalar'dan göç etmişti.

"Herkes kaybettiği yakınları için ağlıyordu"
Apostolos Mikoniatis'in tanıklığı[32]

Bağda çalıştığım için cepheden gelen kötü haberleri bilmiyordum. Jandarma kuvvetinin geri çekilmek üzere emir aldığını duydum. Bir de bize: "Korkmaya gerek yok, kaçmayın!" diye telkinde bulundular. Bizse korkmuştuk. Söylenenleri duymuyorduk. Köye gidip varımızı yoğumuzu adalara taşımaya başladım. Herkes aynı şeyi yapıyordu. Geceleyin geri gidip nöbet bekliyorduk. Türk komşularımız evlerimize dönmemizi söylüyordu. Oysa biz bir gemi geçsin, işaret edelim de bizi alsın umuduyla bekliyorduk. Henüz ne yapacaklarına karar verememiş bir sürü insan: "Dur bakalım ne olacak?" diyorlardı. Yörede bulunan Türk komşular bizi yüreklendirmelerine rağmen bir sürü insan eşyalarını eşeklere yükleyip limana iniyor, kurtuluş umuduyla iskelede bekliyordu.

Bizimkiler dışarıdan Türkler gelemesin diye arkada mevzi kurdular, yaklaşanları öldürüyorlardı.

Geceleri kayıkta kalıyor gündüzleriyse dışarı çıkıyorduk. Yanılıp da köye geri dönen bir sürü insanı bir daha hiç görmedik. Hemen hemen 100 kişiyi böyle kaybettik, öldüler.

---

32 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, II.3.2.'dir. Konuşan erkektir.

Kayıkla Midilli Adası'na geçene kadar üç gün bekledik. Türk ordusu köye ayak basar basmaz kayıklarla bizi Midilli'ye götürdüler. Midillililer bize kucak açmadı. Ne de olsa zengin bir yer değildi. Hayatlarını tarımdan kazanıyorlardı, yoksuldular. Çok acılar çektik: Uyuyamadık, yiyecek lokma bulamadık, büyük felaketlere uğradık. Herkes kaybettiği yakınları için ağlıyordu. Herkes perişan oldu. Herkes hâlâ acı çekiyor! Yalnız burada doğan çocuklar bütün bunları masalmış gibi dinliyor.

KARYA

Aydın Bölgesi

BÖJÜKLÜ

Buyiukli (Türkçesi Böjüklü) İzmir'in 84 km. güneydoğusunda, Aydın'ın 26 km. güneybatısında ve Yabey'in 3 km. güneybatısında bulunur. 1.500 nüfusu vardı. Buyiukli dinsel açıdan İliupoli ve Thirion Metropollüğü'ne bağlıydı (Nüfusun 500'ünü Rumlar, 1.000'ini ise Türkler oluşturuyordu. Buyiukli Rumlarının ataları Ege Adaları'ndan ve Girit Adası'ndan göç etmişti).

"Gördüğümüz ilk çocuğu ağlayarak toprağa verdik..."

Yorgos Grigoryos'un tanıklığı[33]

Köyümüzü 1922 Nisanı'nda terk ettik. Aziz Thomas'ın kutlandığı Pazar gününden üç gün sonra bizi kilisede topladılar, ertesi gün de sabah sabah yola çıkardılar.[34] Köyümüzü işte böyle terk ettik.

Kaçarlı'ya gittiğimizde Bagarasi ve Yabey'den gelen Hıristiyanlarla karşılaştık.

Hep beraber yürümeye koyulduk. Nerelerden geçip nereye gittiğimizi sakın sorma! Ayaklarımız yürümekten davul gibi şişmiş, yaralarla dolmuştu.

Bu yaşımda, bugün bile, o günleri hatırlamayı istemem! Eğirdir'e gidiyorduk, Isparta'dan geçtik. İki Rum zanaatkâr Isparta'da kalmayı becerdi. Dağları tepeleri aştık. Konya'dan Silifke'ye gidiyorduk.

Aylarca yürüdük. Zaman zaman bir Türk köyünün dışında,

---

33 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, III.1.3.'tür. Konuşan erkektir.

34 Aziz Thomas İsa'nın öğrencilerinden biridir. Yortusu Paskalya'dan sonraki ilk Pazar günü olur. Aziz Thomas, *İsa'nın Dirilişi*'ne (İsa'nın çarmıha gerildikten sonra tekrar dirildiğine) parmaklarını İsa'nın elindeki yaraların üzerine koyana kadar inanmamıştır. Bugün Yunancada zor ikna olan ya da güçlükle inanan kimseler için 'İnançsız Thomas' deyimi kullanılır – ç.n.

tarlalarda kalıyorduk. Ölmeyelim diye azıcık bir yemek veriyorlardı.

Everek'e[35] gidiyorduk. Önce Kayseri'ye gittik. Bir gece Kayseri'de kaldık. Everek'te beş ay kaldık. Bu beş ayın her günü yol yapımında çalıştırıldık.

Everek'te Hıristiyanlar da yaşıyordu. Aziz Konstantinos adlı kiliseleri vardı. Everek Hıristiyanları zaman zaman bize gizlice azıcık bir kuru ekmek ya da giyecek bir şeyler veriyorlardı. Everek'ten Niğde'ye[36] doğru yola koyulduk. Yolda ölü bir çocuk bulduk. Bu küçük beden bir Rum çocuğuna aitti. Çocuğun küçücük bedeni morarıp şişmişti. Ağladık. Bir çukur açıp bedeni gömdük. Az ilerleyince esir alınmış fakat kaçmış bir Yunan askeri ile karşılaştık. Bu adam bize köylerde yaşanan felaketi anlattı. Kadın ve çocuklarımızın toplanıp Anadolu içlerine sürüldüğünü, öldürüldüğünü söyledi. Yollarda yarı canlı yarı ölü vaziyette, bitlerin yiyip bitirdiği kadın, çocuk sürüleri gördüğünü anlattı. Hiçbirimiz o gece gözümüzü kırpmadık. Kimbilir ailelerimiz ne haldeydi! Acaba yaşıyorlar mıydı? Ertesi gün yolda bir başka çocuk ölüsü daha bulduk –on yaşında ya var ya yoktu–. Daha aşağıda bir başka çocuk ölüsü daha bulduk. Böyle kaç tane çocuk ölüsü bulduğumuzu ben de bilmiyorum. Bulduğumuz ilk iki çocuğun cesedine ağlayıp onları gömmüştük. Fakat daha sonraları rastladığımız çocuk cesetlerine ağlamadık bile, oldukları yerde bırakıp yolumuza devam ettik. Üstlerini örtmek için bir dal bile atmadık. Çok umutsuz durumda kalan bir insan aptallaşır. Farkına bile varmadan hayvanca davranır.

Niğde'de Bagarasi'den gelmiş olan kız kardeşlerimi ve Meimari'nin üç kızını buldum.[37] Birbirimizi görünce ağlaştık.

---

35 Everek veya Vereki: Kapadokya bölgesinde, Kayseri'nin güneybatısında bir kent. O zamanlar 10.000 nüfusu vardı. Bu nüfusun 600'ünü Rumlar oluştururdu. Everek Rumları Ai-Kosten (Aziz-Konstantin) adlı bir mahallede yaşarlardı. (Daha fazla bilgi için bkz. M. Merlie, *Kapadokya'daki Yunan Toplulukları*, KAAM Bülteni, I. Cilt, 1977, s. 58.)

36 Niğde kenti Kapadokya bölgesinde, Kayseri'nin güneybatısında bulunur. O zamanki Niğde'nin 17.000 nüfusu vardı. Bu nüfusun 5.000'ini Rumlar oluştururdu.

37 'Meimari'nin kızları' deyimi bilgi kaynağının kullandığı bir tanımlamadan ileri gitmiyor. KAAM'ın araştırmalarına göre yörede zenginliği veya başka bir nedenle anılan meşhur bir Meimari ailesi bulunmamaktadır.

Niğde'nin Hıristiyanları onları gizlemişti. Onlara Yunanistan'a giden gemiye binmek için Mersin'e gideceğimizi söyledim. Yola çıktık. Kızlardan birinin ayağı şişmişti. Yürüyemiyordu. Kızı sırtladım. Yürümeye devam ettik. Mersin'e gitmek için Ulukışla'ya[38] gitmemiz, trene oradan binmemiz gerekiyordu. Yolda arabayla giden üç Türkle karşılaştım. Para verince kızları arabaya aldılar. Yol düz olduğu müddetçe arabayı görüyordum, ama yokuş aşağı başlayınca atlar hızlandı. Arabayı gözden kaybettim. Tam artık çok geç, elimi kana buladım, kızların hayatını tehlikeye attım derken düzlüğe çıkıp yavaşlayan arabayı gördüm. Uluborlu'ya vardığımda beni bekliyorlardı. Kızlar bana arabacıların durmadan rakı içtiğini, içlerinden birinin mutlaka Rum olduğunu ama diğerleriyle aynı elbiseleri giyip kusursuz bir Türkçe ile konuştuğunu, kendilerineyse kız kardeşmiş gibi davrandığını anlattı.

Ben, Meimari'nin kızları, erkek kardeşim ve başka Hıristiyanlar Ulukışla'ya varır varmaz bilet alıp trene bindik. Bozdağ'da tren değiştirdik. Mersin'e vardık. Mersin'de bizi kent dışında bir imalathaneye kapadılar. İmalathanenin içi tarif edilecek gibi değildi! Pislik, hastalık, ölüler...

İmalathanede kız kardeşlerimi buldum. Kız kardeşlerim bana annemin, karımın ve iki çocuğumun artık hayatta olmadığını söyledi.

Ben ve erkek kardeşim bu koşullar altında kalırsak hayatta kalamayacağımızı anladık. Bizi kapattıkları yerden kaçmaya karar verdik. Meimarili kızlar, biz imalathaneye götürülmeden önce kaçmayı becermişti. Mersin'deydiler.

Mersin'de 20 gün kaldım. Geceleri gidip bir kilisede uyuyorduk. Daha sonra bir Yunan gemisi geldi: 'Arhipelagos'. Bizi Yunanistan'a getirdi.

Erkek kardeşim gemiye binmek istemedi. Kız kardeşlerimizi beklemeyi, onları almayı istiyordu. Maalesef kız kardeşlerimizin imalathaneden ancak ölü bedenleri çıktı.

'Arhipelagos' 1923 Ekim'inin sonunda Mersin'den yola çıktı,

38 Bkz. Ulukışla.

1923 Kasım'ındaysa Zakinthos'a vardı. Sekiz gün Kıbrıs'ta, kömür almak için oyalanmıştık.

Zakinthos'ta yalnızca bir gün bir gece kaldım. Ertesi gün dosdoğru Pire'ye gittim. Zakinthos'ta karnımın doymayacağını anlamıştım. Oysa Pire'de bir tanıdık bulabilir, bir şeyler yapabilirdim.

Son paramı da beni Zakinthos'tan götürecek gemiye vermiştim. Cebimde 5 para olmadan Pire Limanı'nda dolanıyor, bir iş bulmaya çalışıyordum. Etraftakilere gidip işçiye ihtiyaçları olup olmadığını soruyor: "Ne iş, ne hamallık varsa yaparım!" diyordum. Kimse iş vermiyordu. Benim gibi aç biilaç dolaşıp iş, ekmek arayan bir başka tanıdığımı buldum. Bu ahbabım bana: "Boş yere uğraşıyoruz! Tahsilli değiliz, kimse bize iş vermez," dedi.

Dolanıp durduğum sırada bir kayıktan dışarı çıkarılan kayaları gördüm. Bu büyük taşlar, kayaları denizden çıkarıyor, inşaatlarda kullanıyorlardı. Kayalar Milos Adası açıklarından geliyordu. Kayaları taşıyan adamın yanına gidip:

– "Hemşehrim, yardıma ihtiyacın var mı?" diye sordum. Bana iş verdi.

Adam hemencecik işe uygun olmadığımı anladı. Denizden ve kayıktan anlamıyordum. Kayaları çıkarmak üzere teknenin üstünde yürürken bacaklarım titriyordu. Neredeyse suya düşecektim.

Bu adam iyi bir insan, tam bir Hıristiyan idi. Halime acıdığı için beni işten atmadı. O kayaları dışarı çıkarıyor, ben de başkaları taşısın diye kıyıya yığıyordum. Üstelik de iş bittiğinde koskoca bir ellilik verdi. Tam bir servet. Zamanına göre, benim durumumda olan biri için çok para. Bu paralar sayesinde kendimi toplayıp ilerlemeye başladım.

Önce bir aşevinde yemek yedim –üç gündür açtım–. Sonra Virionis'in kahvesine gittim. Orada memlekette pek çok kez ortak işler yapmış olduğum dostum Koçarlılı Hristos Papashinopulos'la karşılaştım. Papashinopulos'la dost, arkadaştık.

Hristos Papashinopulos Aydın'dan ve İzmir'den vaktinde kaçmış, Felaket'ten önce Yunanistan'a gelmişti. Yanında bir

miktar para da getirmişti. O da bana yardım edince yavaş yavaş kendimi toplamaya başladım.

Zaman zaman memleketten gelen kimselerle karşılaşıyordum.

Bir sabah Pire Limanı'ndayken bana kızımın yaşadığı, Mersin'de bulunduğu haberini verdiler. Dediklerine göre Fransız bir kadın ona sahip çıkmıştı. Kızımı yıkayıp paklamış, ona tıpkı çocuğu gibi bakıyor, hatta okula bile yolluyordu. Hemen Mersin büyükelçiliğine bir mektup yazdım. Fransız kadınla bağlantı kurmayı başardım. Kadın da bana cevap yazdı. Mektupta çocuğu yolda perişan bir biçimde bulduğunu, ona sahip çıktığını ve kendi çocuğuymuşçasına sevdiğini ama her şeyini kaybetmiş olan benden çocuğumu da almaya hakkı olmadığını yazdı.

Böylece, hemen hemen bir ay sonra memleketimden bana yadigâr kalan tek hazineye, kızıma kavuştum.

Nazlı Bölgesi

YENİPAZAR

Yenipazar (Türkçesi Yeni Pazar) Menderes Irmağı vadisinde kurulu küçük bir köydür. Köy Nazlı'nın 18 km. güneybatısında, Aydın'ınsa 31 km. doğu ve güneydoğusunda bulunur. Yenipazar'ın yaklaşık 500 kişilik nüfus vardı. Bu nüfusun 200'ü Rumlardan meydana gelirdi. Ekonomik merkezi Nazlı olan Yenipazar köyü dinsel açıdan İliupoli ve Thirion Metropolliği'ne bağlıydı.

"Her gece sizi öldürmeye karar veriyorlar"

Antigoni Artemiu'nun tanıklığı[39]

Yunan ordusu Nazlı'ya Aziz Konstantinos günü[40] girdi. Ordu 17 gün Nazlı'da kaldı ve bir gece gidiverdi; 1919 Mayıs'ıydı.

Yunan ordusunun geri çekildiği duyulur duyulmaz cesaretlenen Yenipazar Türkleri herkesi öldürdü. Kız kardeşimin bütün ailesini öldürdüler. Kız kardeşim 'bizi de öldürecekler' diye ağlıyordu. Yunan ordusu Yenipazar'a girmemişti. Menderes Irmağı'nın öte tarafındaydı.

Babamlar vaktinde Nazlı'ya kaçmışlardı. Çeteler bazı Rumelilileri öldürmüştü. Korkuyorduk.

Annem zengin ve iyi yürekli bir kadındı. Bir sürü Türk evimizde büyümüştü. Annem onlara yardım ederdi, onlar da annemi severlerdi. Aralarında en ciğerli olan yanaşmalardan biri: "Hanımefendi, hanımefendi her gece sizi öldürmeye karar veriyorlar," diye açıkça konuşunca kaçtık. Nazlı'da da evimiz vardı. Zorluk çekmedik.

Yenipazar'daki herkesi öldürdüler. Öldürülenlerin 70 kişi civarında olduğu söylentisi vardı. Kimse kurtulamadı.

---

39 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, III.2.2.'dir. Konuşan kadındır.

40 Aziz Konstantinos, 21 Mayıs'ta kutlanır – ç.n.

Hemşehrimiz Türkler tanıdıkları bir Rum'u 50 lira karşılığında hoca gibi giydirip Menderes'in öte yanına kaçırmayı önermiş. Adam kabul etmemiş. Onu da öldürmüşler.

Geride kalan kız kardeşimin başına neler gelmedi ki! Çocuklarından bir tek Nazlı'da okula giden kızı sağ kaldı. Bir başka çocuğunu ovada terk etmek zorunda kaldı. Çocuk daha fazla yürüyemiyordu. Türkler çocuğu alıp Müslüman yaptılar. Bir başka kız çocuğunu daha Müslüman yaptılar. Sağdıcımın kızını. Kızının adı Polikseni idi.

Esas katliam Menderes'te oldu. Herkesi öldürüp ırmağa attılar. Köy cesetlerden kokuşmasın diye insanları ırmakta öldürdüler. Bütün bunları bizi tanıyan Türklerden biri anlattı.

Nazlı'da bir yıl boyunca elbiselerimiz ve ayakkabılarımızla yatıp uyuduk. Her gece, 'bu gece bizi katledecekler' diyorduk. Söke'li Yörük Ali eli kanlı bir katildi. Oysa Demirci: "Artık daha fazla kan dökülmesin. Her şey bitsin! Korkmayın, dışarı çıkın," diyordu. Bir kısım insan "Gizlenin!" diyordu. Çocuklarını okuldan aldı, dükkânlarını kapadılar.

Son kuruşumuza kadar soyulmuştuk. Hiçbir şeyimiz kalmamıştı. Günün birinde "Bir süre için Englezu'nun çiftliğine gitmeniz gerekiyor, geri geleceksiniz," dediler. Bütün bunları yanımızda bir şey götürmeyelim diye yapıyorlardı. Yanımıza bir kat giyecek alıp yollara düştük. Çektiğimiz çileler anlatılamaz.

Durumu daha iyi değerlendirenler saklandı. Giritli Türkler, Yunanlı gibi: "Dışarı çıkın! Biz geldik," diye bağırıyorlardı. Konuşmaları Yunanlılarınkine benziyordu. Aldanıp dışarı çıkan bir sürü insan öldürüldü. Bu Giritli Türkler şeytandan akıl almış olmalılar ki geride kimse kalmasın diye yangın da çıkarıyorlardı. Finikopulos'ların kızı böyle yandı. Evlerin döşemeleri ateş aldı, yandılar. Yukarıda, Türk Mahallesi'nde oturan Nazlı'lı zengin bir kadın ve yeğenleri ateşi görünce balkondan atladı. Yaralanınca kabakların arasına saklanmayı denediler. Fakat Türkler onları bulup öldürdü.

Bir başka kadın Türk kadını gibi giyinmişti. Eline bir sepet almış, Türkmüş gibi davranıyordu. Bir Türk bu kadını trene

bindirerek kurtardı. Bu kadınla Denizli'de karşılaştık. Hâlâ hayatta olan bu kadının adı Alkipi'dir. Vavulaslar'dan Pantelis'in kuzenidir.

Biz bütün bunları ya esirken ya da Mübadele'den sonra, buraya gelince öğrendik.

Denizli'den Sarayköy'e gittik.[41] Oradan da Kayseri'ye[42] geldik.

Erkeklerimiz askere alınmıştı. Bir kısmı Erzurum'daydı, bir kısmı başka yerlerde. Dilencilik bile yaptık. Bize yardım da ettiler. Kayseri'de kadınlar bizle beraber ağlıyordu. Türk kadınları bizi çamaşır yıkayalım diye çağırıyorlardı. Fakat ben bize "İyi kızlar..." diyen Türk erkeklerinden korkuyordum.

Hastalandım, Hıristiyan kadınlar yemeğimi yatağıma kadar getiriyorlardı. Kadınlar bizi yüreklendiriyor: "Utanıp sıkılmayın, İsa bile dilencilik yaptı, siz de gidip kilise kapısında bekleyin de biraz paranız olsun," diyorlardı.

Bizi deliği olan bir dağa götürdüler.[43] Orada kaldık, köye iniyor, insanlarla konuşuyordum. Mutsuzluğumu anladıklarından bana bir şeyler veriyorlardı.

Üç yıl yağımız bile olmadan yaşadık. Orada yalnızca afyon yağı kullanıyorlardı. Patatesle turşu yiyorduk. Makarna yoktu. O zamanlar özgür kalıp da yerimize dönünce her gün makarna yiyeceğim diyordum. Bir sürü meyve vardı. Meyvelerden bir kısmını taze yiyorlar, bir kısmını kurutup pekmez yapıyorlardı. Mübadele olunca Mersin'e gittik. Bit ve tifo vardı. Mersinliler bizden korkuyordu. İmalathanelerde kaldık. Karantinada da kaldık.

Kız kardeşimin Yenipazar'dan hayatta kalan tek çocuğu, kı-

---

41 Sarayköy: 1922'den önce 5.000 Rum nüfusu vardı. Denizli'nin kuzeybatısında Likos Irmağı'nın Kızılırmak'a karıştığı yerde kuruludur.

42 Kapadokya bölgesindeki pek çok kent gibi Kayseri de, Küçük Asya'nın batı bölgelerinden sürgün edilen Rumların, hem 1914'te hem de 1919'da sürgün yeri olmuştu.

43 Bilgi kaynağı dağın yerini tam olarak söyleyemiyor. Dağın tepesindeki 'delik' ise Kapadokya dağ eteklerinde bulunan ve yöre halkı tarafından da zaman zaman ev olarak kullanılan oyuklardan başka bir şey değildir. [Burada kastedilen Peri Bacaları'dır – ç.n.]

zı karantinada öldü. Melek gibiydi. Bir tür krize girdi ama ne doktor vardı ne başka bir şey...

İçerde beşer onar Mübadeleyle değişecek bir sürü Karadenizli toplandı.

İlk çocuğum orada, karantinada öldü.

Kocamla Mersin'de buluştuk. Gemi gelmediği için 6 ay Mersin'de kaldık.

Söke Bölgesi

AKKÖY

Akköy, Ege sahilinden 4 km. uzakta Yeronda'nın 12 km. kuzeyinde, Palatia'nın (ya da eski adıyla Antik Militos'un) 4 km. güney, güneydoğusunda, Söke'ninse 32 km. kuzey, kuzeydoğusundadır. Akköy'ün 1922'den önce 4.500 Rum nüfusu vardı. Akköy hem yönetim bakımından hem de dinsel açıdan Söke'ye bağlıydı.

"Öldü de kurtuldu"

Fotini Marangu-Karavela'nın tanıklığı[44]

Çok çektik. Evim öte taraftaydı... Tütünde çalışıyordum. Uyandım, çocuklarımla ilgilendikten sonra dışarı çıktım. Sessizlik vardı, garip bir sessizlik... Tanrım! Sonradan duyuldu ki Yunan ordusu kaçıyor, geri çekiliyordu.

Kaçıyordum! İki çocuklu yalnız bir kadındım. Kızlarımdan biri 5, diğeri 8 yaşındaydı. Yanıma ne alsaydım? Bir çuval alıp içine birkaç parça elbise attım.

Kocam 1918'de Türk ordusuna askere gitmişti. Aklına nereden geldi de bir gölde yıkanmaya kalkıştı bilmem ki! Aylardan Ocak'tı, dondu. Bize önce kocamın hasta, zatürre olduğunu, fakat durumunun iyiye gittiğini anlatan bir mektup yolladılar. Daha sonra gelen mektuptaysa kocamın öldüğü yazıyordu. Öldü de kurtuldu!

İki çocukla yalnız başına ne yaparsın! Ne olacaktık? Yeronda'ya[45] giden yola koyulduk –Yeronda deniz kıyısmdaydı–. Ba-

---

44 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, III.3.2.'dir. Konuşan kadındır.

45 Yeronda (Kibert'e göre Ieronda, 1951'deki Türk haritasına göre Yeron) 3.000 nüfuslu bir kasaba idi. Nüfusunun hepsi Rumdu. Kasaba Ege kıyılarından 3 km. içeride, Söke'nin 44 km. güneydoğusunda, Akköy'ün 12 km., İzmir'in 116 km. güneyinde bulunur. Yeronda adının Didim Apollon tapınağından geldiği sanılmaktadır. 1821 Yunan Devrimi sırasında Yeronda açıklarında deniz savaşı

karsın bizi Samos Adası'na götürecek bir kayık bulunurdu. Saatlerce yol yürüdük, Menderes Irmağı'nı bir salın üzerinde geçtik. Uçsuz bucaksız bir ovaya çıktık... Hava bozuverdi. Bir fırtına çıktı; bir yağmur, bir dolu yağdı ki sorma! Kıyamet kopuyordu.

Küçük kızım kemiklerine kadar ıslandı, yoruldu. Başka ne olabilirdi ki? Mosmor olmuştu. Onu ayaklarıma yasladım. Ne yapayım diye düşünüyordum, kendine gelir mi yoksa ondan vaz mı geçeyim? Ölmüşse niye taşıyayım? Kızımı bir battaniyeye sardım. Battaniyenin nereden elime geçtiğini bile bilmiyorum. Nefesimle ısıtıp küçücük vücudunu ellerimle ovalayınca çocuk yavaş yavaş cana geldi.

Tekrar yola koyulduk. Bir sürü insan tıpkı bizim gibi yollara düşmüştü: Akköylüler, tanıdıklar, tanımadıklar. Ben çocuklarımı kaybetmemek için çuvalı dişlerimle taşıyor, çocukların ellerini bırakmıyordum. Yeronda'ya vardık. Orada da umutsuzluk! Sahil bomboştu, ne bir kayık vardı ne de bir gemi.

Geri dönüp Kelebeşi'ne[46] doğru yola koyulduk. Orada bizi Yunan ordusunun kalmış olduğu kışlaya kapadılar. Pislik, böcekler. Dehşet! Bütün yorgunluğumuza rağmen çocuklar da ben de gece boyunca bir an bile gözümüzü kırpmadık. İzmir'e giden bir tren bulma umuduyla Söke'ye doğru yola koyulduk. Söke'den, Akköy'den, Yeronda'dan, Kelebeşi'nden gelen bir sürü insan vardı. Acınacak bir halde İzmir'e ulaştık. Et etin üstünde idi. O sırada bir anlığına bir un çuvalının üstüne oturmuşum. Ayağa kalktığımda un çuvalını da sürüklemişim. Şimdi kimin bana o un çuvalının benim olmadığını söylediğini hatırlamıyorum. Bildiğim tek şey benim ona susmasını söylediğim, onun da sustuğu.

O un sayesinde hayatta kaldık. Oturduğum yerde, önlüğümün içinde her gün azıcık azıcık hamur yapıyordum. Sahilde tahta parçaları, kâğıt arıyorduk. Bulduklarımızla bir ateş ya-

---

olmuştur. Yeronda hem yönetim bakımından hem de dinsel açıdan Söke'ye bağlıydı.

46 Kelebeşi 5.000 nüfuslu, Söke'ye yakın bir kasaba. Antik Pirene kentinin kalıntılarından yarım saat uzaktadır.

karak bir demirin üstünde yapılabilecek en kötü pideyi pişiriyordum. Yiyorduk. Başka çaremiz yoktu! Bir çuval unu böyle bitirdik.

Her gün birileri gemiye binip gidiyordu. Sonunda bizim de sıramız geldi. Selanik'te karaya çıktık. Çok sıkıntı çektik. Bir sürü insan vardı. Çocuklarım ağlaya ağlaya uyuyorlardı. Aç be açtık. Komisyondakiler nihayet bir pilav pişirmeyi becerdiler. Yemeğe nasıl yaklaşıp nasıl alırsın? Yemeği alsan bile nereye koyarsın? Ben seni ittim, sen beni ittin, bir öne bir arkaya derken yemeğin yanına varmayı başarabildim. Ne yapsaydım? Başımda başörtüsü bile yoktu. Ben de eteğimi açtım. Bana da azıcık pilav verdiler. Çocukları uyandırıp yemek yedirdim. Daha sonra bizleri gemiye bindirip Naksos Adası'na götürdüler. Naksos'ta bize iyi baktılar: Kahve, çay, rom verdiler, yemek hazırladılar. Geceyi geçirmemiz için bizi bir sel yatağına götürdüler. İyi niyetleri buraya kadardı. Neredeyse yağmur yağacaktı. Hava ağırlaşmıştı. Kadının biri balkondan diğerlerine: "Siz Hıristiyan değil misiniz? Siz Yunanlı değil misiniz? Tanrı'dan korkmuyor, kuldan utanmıyor musunuz? Eğer yağmur yağarsa sel yatağı suyla dolacak, bu kadınlarla bu çocuklar boğulup gidecekler!" diye bağırdı. Kadının bu sözleri diğerlerini harekete geçirdi. Gidip bir ev buldular. Ev sahipleri Amerika'ya gitmişti. Bizi bu eve yerleştirdiler. Kim nereye, nasıl sığsın? Daha sonra karar verdiler, konaklamamız için okulları açtılar.

Daha sonra Eretria'ya geldik. Tütünde çalıştım, çocuklarımı büyüttüm. Şimdi çocuklarımın çocukları var. Torun sahibiyim. Tanrı'ya şükürler olsun.

Milasa Bölgesi

KÜLLÜKLÜ

Küllüklü (Türkçesi Küllük) Aydın'ın 71 km. güneybatısında, Muğla'nın 67 km. batı, kuzeybatısında, Milas'ın 18 km. güneybatısındadır. Deniz kıyısındaki Küllüklü köyü yukarıda adı geçen yerleşim birimlerinin limanıydı. Küllüklü'de yaklaşık 400 Rum ve 100 Türk yaşıyordu. Rum nüfusun kökleri Ege Adaları'na uzanıyordu. Küllüklü dinsel bakımdan İliupoli ve Thirion Metropolliği'ne bağlıydı.

"Kafileler halinde gidiyorduk"

Sotiris Çulu'nun tanıklığı[47]

Küllüklü'ye döneli bir yıl olmuştu. Evlerimizi derleyip toplamış, işe koyulmuştuk.

Ailede üç erkek çocuktuk. Babamız birinci sürgünde ölmüştü. Aileyi bizim ayakta tutmamız gerekiyordu. İki büyük kardeşimiz gurbette, Amerika'daydı. Onlardan aldığımız mektuplarda bize öğütler veriyor, baba ocağımıza sahip çıkmamızı tembihliyorlardı.

Babam uzunca bir süre Küllüklü'nün muhtarlığını yapmıştı. Dolayısıyla hemen herkes bizleri tanır, sayardı. Hem müdür hem de komiserle tanışıklığımız vardı.

Yunan ordusu 1919 Mayıs'ında İzmir'e çıktı. Bu olaydan birkaç gün sonra Türk bir tellal çıktı. Tellal Küllüklü'de yaşayan, 14 yaşından büyük bütün Hıristiyanların Meliso'da toplanması gerektiğini duyurdu.

Zaptiyeler bizimle beraber Meliso'ya kadar geldi, bizi hapishaneye kapadılar. Mustafa Kemal'in emriydi. Bir ay kadar Meliso'daki hapishanede kaldıktan sonra bizi Muğla'ya getirip tekrar hapishaneye koydular.

---

47 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, III.4.2.'dir. Konuşan erkektir.

Muğla'daki hapishanede bir ay kadar kaldık. Bir aileden üç kardeştik. Kuzenimiz Petriklis Petra'da bizle beraberdi. Çocuk 15, 16 yaşlarındaydı. Daha bıyığı bile terlememişti...

Muğla'dan ayrıldık. Bizi Türkiye'nin içlerine doğru götüreceklerini söylediler.

Kafileler halinde gidiyorduk. 80 gün yürüdük. Hastalıklardan çok çektik, aç kaldık, bitlendik, ayaklarımız yürümekten yara bere içinde kaldı.

Burdur'a[48] gidiyorduk, 'tatlı denizi', büyük bir gölü aşıp Konya'ya, Niğde'ye ve Kayseri'ye gittik. Bir müddet Kayseri'de kaldık. Birinci kafiledeki sürgünler Erzurum'a,[49] Malatya'ya,[50] Sarıkamış'a[51] gönderildi. İki erkek kardeşim doğuya gönderildi. Kayseri'nin zengin Rumları bir komisyon oluşturdu ve Türklere "20 yaşından küçük olanlar doğuya yollanmasın. Çocukların daha fazla eziyete dayanacak güçleri yok," dedi. Türkler bu öneriyi kabul etti, küçük yaştakileri Zincirlidere'deki[52] Aziz Yoanos Prodromos'un Manastırı'na yolladılar. Ben yaşça büyüktüm fakat bu gruba katılmayı becerdim. Beni manastırın fırıncısı yaptılar.

İnziva hücrelerinde kalıyorduk. Manastırdan dışarı çıkmamıza izin verilmiyordu. Tutukluyduk. Yememiz, içmemiz, yıkanmamız, içeri girip çıkmamız, bize verdikleri işleri yapmamız hep çan sesiyle oluyordu.

Çok zengin bir manastırdı. Bir sürü mal varlığı vardı. Muhteşem bir kilisesi vardı. Buraya delirmiş Türkleri getiriyor, zincirle bağlıyor, Aziz'in onları iyileştirmesini bekliyorlardı. Papaio-

---

48 Burdur: Pisida bölgesindedir. Isparta'nın 30 km. güneybatısında, aynı adlı gölün yakınında bulunur. 1922'den önce 27.000 nüfusu vardı. Bu nüfusun 5.000'ini Rumlar, 1.000'ini Ermeniler, geri kalanınıysa Türkler oluşturuyordu.

49 Erzurum: Küçük Asya'nın doğusunda bulunan, Küçük Asya Rumlarının sürgüne yollandığı bir kent (Antik Theodosiupoli).

50 Malatya: Antik Melita ya da Melitini, Türkiye'nin doğusunda bulunur. Fırat Irmağı'nın 15 km. güneybatısındadır.

51 Sarıkamış: Türkiye'nin doğusunda, Kars'ın güneybatısında bir kent.

52 Zincirlidere: Kapadokya bölgesinde bulunur, Kayseri'nin güneyine çok yakındır. Zincirlidere, Aziz Yoanos Prodromos'un Manastırı ve okulu ile tanınır.

naidis de oradaydı. Bizi korudu, gözetti. Pontus'tan (Karadeniz) gelenler de vardı.

Dışarı çıkıp kilisenin tarlalarında çalışıyorduk.

Manastırdan çok bir kente benziyordu. İçinde okul, banyo, ne ararsan vardı. Kuzenim Periklis böbreklerinden ağır hastalandı. Onu Talas'taki[53] hastaneye kaldırdılar. Gidip onu ziyaret etmeme izin veriyorlardı. Zavallı çocuk iyileşemedi. Onu Talas'taki Hıristiyan mezarlığına gömdük.

Manastırda iki yıl kaldık. 1922 yazının sonlarına doğru bir gün –15 Ağustos'a yakın bir zamandı– zaptiyeler geldi. Bizi Kayseri'den alıp Zincirlidere'deki bir camiye götürdüler. Mustafa Kemal tekrar İzmir'i aldığı için dua, ibadet etmemiz gerektiğini söylediler. Cami doluydu. Herkes "Mustafa Kemal İzmir'i aldı," diyordu. Zincildere'den Kayseri'ye gitmemiz, evraklarımızı almamız emredildi.

Kayseri'ye gittik. O kadar çok insan evrak almak için bekliyordu ki yer yerinden oynuyordu. Herkes birbirini iteliyor, biri diğerinin önüne geçmek istiyordu. Durumu fırsat bilen zaptiyelerse bizleri insafsızca dövüyordu.

Sonunda evrakları alıp trene binmek üzere Ulukışla'ya doğru hareket ettik. Ulukışla'dan Adana'ya, oradan da Mersin'e geçip Yunanistan'a gidecektik.

Bir ova dolusu insan tren bekliyorduk. Bütün sürgünler ellerine evraklarını almış bir an önce gitmek istiyorlardı. 15 vagon Hıristiyandık.

Ovada, üç gün boyunca trenin gelmesini bekledik. Adana'ya gittik. Adana'da bir ay kaldık. Sonra Mersin'e geçtik. Mersin'de bizi Bosdosaki'nin imalathanesine kapadılar. Bir Amerikan komisyonu bize her gün tayın, bir parça ekmek dağıtıyordu.

Tifo salgını çıktı. Bir sürü insan hastalandı. Hastalananların arasında ben de vardım. Beni sahildeki Amerikan Hastanesi'ne götürdüler. Tifo zatülcenbe dönüşmüştü. Durumum ciddiydi. Şimdi bile hâlâ hastalığın tahribatını hissederim. Üç ay kaldığım hastaneden bitmiş bir şekilde çıktım. Ayaklarımın üstünde

53 Talas ya da Mutalaski, Kayseri'nin 4, 5 km. doğusunda Kapadokya'da bir köy.

zar zor duruyordum. Aileme ne olduğunu bilmiyordum. Ne Türkiye'nin doğusuna yollanan erkek kardeşlerimden, ne de Küllüklü'deki kadınlardan haberim vardı.

Hem Küllüklü'nün hem de memleketimizin her yerindeki Hıristiyanların sürgüne yollanmış olduğuna dair bir söylence vardı. Ama kimse nerede bulunduklarını bilmiyordu.

Nereye gideceğimi bilmiyordum. İçinde Amerikan çocuklarının bulunduğu bir Amerikan gemisi Amerika'ya hareket etmek üzere limandan ayrılıyordu. Ben de gemiye bindim. Kimse bir şey demedi. Pire Limanı'nı transit geçtik. Pire Limanı'nda gemide süklüm püklüm otururken bir kadının "Sotiris! Sotiris-çik, aşağı in. Hem annen, hem kız kardeşlerin buradalar!" diye bağırdığını duydum.

Kadın bir hemşehrimdi. Şaşırakalmıştım. Beni bir ipe bağlayıp kayığa indirdiler. Kayıktan kayığa geçerek limana çıktım. Hemşehrimiz kadın beni alıp Drapeçona'ya götürdü. O zaman ailemin Kos'ta bulunduğunu öğrendim. Hemşehrimiz kadın Amerika'ya gitmemi istememiş, ailemin Pire'de bulunduğunu söylemişti.

Samos Adası'na gitmeye, oradan da bizimkileri bulmak üzere Kos Adası'na geçmeye karar verdim. Sağlığım giderek bozuluyordu.

Kos'taki ailemi bulmak amacıyla Samos'a, oradan Kalimnos'a gittim. Kos'a varamadan, Kalimnos'tayken hasta düştüm. Kalimnoslu bir kadın bana sahip çıktı. Beni evine götürdü. Tanrı bu insanlardan razı olsun. Adeta kendi ailelerinden biriymişim gibi bana sahip çıkıp benimle ilgilendiler, ellerinden geleni yaptılar.

Kendime gelir gelmez onlara kız kardeşlerimle annemin Kos'ta bulunduğunu, Kos'a gitmem gerektiğini söyledim. 5, 6 tane Kalimnoslu kadın bir araya gelip beni Marmari'ye giden bir kayığa bindirdiler. Ailemin içinde bulunduğum içler acısı durumdan haberi bile yoktu. Marmari'de karşılaştığım ilk insanlar göçmenlerdi: Bir jandarma ve bir bağ sahibi. Bağ sahibi olan adam Alabahçeliydi, Küllüklü'de bulunmuştu ve beni tanıyordu. Beni evine aldı, aileme haber saldı. Annem ve kız kar-

deşlerim geldi. O kadar berbat bir haldeydim ki ne ben onları tanıyabildim, ne de onlar benim söylediklerimden bir şey anlayabildiler. On gün Alabahçeli adamın evinde kaldık, sonra beni bir katırın üstüne bindirip bizimkilerin Kos'ta kaldığı eve götürdüler.

Bu esnada kız kardeşlerim Amerika'daki kardeşlerimize içinde bulunduğumuz içler acısı durumu, benim hastalığımı anlatan mektuplar yazmıştı. Kardeşlerim bize zor günlerimizde yardım edebilmek için para gönderiyorlardı.

Ayaklarımın üstünde durup dolaşmaya başlar başlamaz İtalyan jandarmaların eline düştüm, beni bir müddet hapsettikten sonra Yunanistan'a gitmemi emrettiler.

Pire'ye geldim. Bir sürü hemşehrimle ve pek çok Milaslıyla karşılaştım. Hemşehrilerimle beraber sahilde, Neo Faliro'daki plaj kabinlerinde kalmaya başladık. Kabinlere kadar gelen dalgalar çoğu zaman bizi sırılsıklam ıslatıyordu.

Karımın ailesi de bizle beraberdi, kendisinden daha büyük evli kız kardeşi de. Kendisi – o zamanlar genç kızdı, daha evlenmemiştik, ilk orada nişanlandık.

Her sabah Pire Limanı'na gidip Akti Celepi'de bekliyordum. Küçük Asya'dan gemiler dolusu esir geliyordu.

Bir gün birini durdurdum: 'Manolis Çulos'u tanıyor musun?' dedim. Ne olduğunu anlayamadan sarmaş dolaş olduk. Kardeşim Manolis'in ta kendisiydi. İkimiz de çektiklerimizden o kadar değişmiştik ki birbirimizi tanıyamamıştık.

Yavaş yavaş hep bir araya toplandık. Annem ve kız kardeşlerim Kos'tan geldi, en büyük abim de sürgünden döndü. Konuştuk... Girit'e yerleşmeye karar verdik. Girit'te hayatın daha iyi olduğunu duyuyorduk. Bir sürü hemşehrimiz de Girit'e yerleşmişti.

İraklio'ya gittik. Ben duvar ustası olarak çalışmaya başladım. Bazen Girit'te, bazen Pire'de çalışıyordum. Bir orada bir burada kalıyordum, gönül bağım olduğundan durmadan Pire'ye gidiyordum.

Bütün çilelere bütün zorluklara rağmen evlenmeye karar verdik. 1924'te, Neo Faliro'da karımın ailesinin yaşadığı küçü-

cük bir barakada evlendik. Barakayı paçavradan bir perdeyle ikiye böldük. Böylece iki ev olduk. Bizim evimiz tek bir yatağın sığacağı büyüklükteydi.

Eh, yavaş yavaş el emeğimizin hakkı ödendi, biz de sırasıyla hem evimizi inşa ettik, hem arsamızı aldık, hem de kızlarımızı evlendirdik.

1928'den beri Kokinia'da yaşıyoruz.

Muğla Bölgesi

MUĞLA

Bizansta 'Mantahion' diye adlandırılan Muğla kentinin (Türkçesi Menteşe) 10.000 nüfusu vardı (Bu nüfusun 2.000'i Adalar, Mani ve Makedonya'dan gelmiş Rumlar, 8.000'iyse Türklerden meydana geliyordu). Menteşe adının aynı adla kurulmuş olan Menteşe Beyliği ile (13.-14. yüzyıl) bağlantısı vardır. Muğla daha önceleri bağımsız sancak konumundaydı. İzmir'in 171 km. güneydoğusunda, Adana'nınsa 85 km. kuzeybatısındadır. Muğla Rumları dinsel açıdan İliupolis'e ve Thirion Metropolliğü'ne bağlıydı.

"Evimizdeki bir ikonayı göğsüme saklamıştım"

Antonias Hacistefanu'nun tanıklığı[54]

Sessiz sakince yaşayıp gidiyorduk; bolluk, bereket vardı. Türkler yakın akrabamız, kardeşimiz gibiydi. İşler Mustafa Kemal Türklerin başına gelince bozuldu.

1919 yazında, Ağustos'a doğru erkeklerimizin sürgün edilmesi için ilk emir geldi. 43 kişi ilk kafileyle gittiler. İlk kafile seçilmiş kimselerdi: Mektep görmüşler, yani doktorlar, avukatlar, tüccarlar, zenginler, dünyayı bilenler. Bir hafta içinde ikinci kafile de gitti. İkinci kafilede yaşı kemale ermiş erkekler vardı. Üçüncü kafiledeyse 15 yaşından büyük çocuklar gitti. Muğla'da erkek nüfus diye bir şey kalmadı. Geride, kucağı çocuklu yalnız kadınlarla, yaşlılar kaldı.

Sürgünden kurtulmak imkânsızdı. Ahbaplıkların, dostlukların; paranın bir faydası oluyordu. Mutasarrıfımızın adı Eten Bey'di. Eten Bey kocamın yakın arkadaşıydı. Beraber ava giderlerdi. Dostlukları vardı. Birinci Büyük Savaş'ta Eten Bey kocamı askere yollatmamıştı.

---

54 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, III.5.1.'dir. Konuşan kadındır.

Sürgün emri çıktığında Eten Bey kocama: "Seni her şeyden kurtarabilirim ama buna gücüm yetmez," demişti. Jandarma evlere uğrayıp emri duyuruyordu. Sürgüne giden birinci kafiledeki erkekler arasında benim kocam da vardı. Sürgüne yollanmasının bahanesi güya birkaç gün önce meydana gelmiş bir olaydı.

Dediğim gibi Mustafa Kemal'den sonra işler zorlaşmıştı. Yöremize artık Rum gazetesi gelmiyordu. Zorlukla gazete buluyor, bulsak da gizli gizli okuyabiliyorduk. O günlerde bir dükkândan bir çift ayakkabı almıştık. Ayakkabılar İzmir'de Rumca çıkan bir gazete kâğıdına sarılmıştı. Dükkân sahibi ayakkabıları İzmir'den getiriyordu ve belli ki gazeteyi paket kâğıdı olarak kullanıyordu.

Eve gider gitmez kocam deli gibi gazeteyi kaptı. Diğerleriyle beraber okumak üzere dosdoğru Zavurhanı'na gitti. Söylediklerine göre Türkün biri onların gazete okuduğunu ihbar etmiş. Bir müddet sonra da sürgüne yollanması için emir geldi. Bütün bunlar milletin ağzındaki laflar. Sürgün emri biz gazeteyi okumamış olsak da çıkacaktı. Rumları yok etmeye karar verilmişti bir kere. Erkeklerimizi Anadolu içlerine, Kapadokya'ya sürgüne yolladılar. Kocam Kayseri'ye, Erzurum'a, Malatya'ya kadar gitti.

Jandarma erkeklerin sürgüne gönderilişinden üç yıl sonra gene kapımızı çaldı. Emir şimdi biz kadın, çocuk ve yaşlılar içindi. Gelen emre göre üç gün içinde evlerimizi, memleketimizi terk etmemiz isteniyordu. Yunanistan'a gitmek üzere Marmari'ye[55] gidecektik.

Elbiselerimizi ve bakırlarımızı alabileceğimizi söylediler. Para, mücevherat, altın lira gibi kıymetli olan şeyleri almamız yasaktı. Pek çokları eşyalarını bir lokma ekmek karşılığı Türklere sattı. Yüz kuruşluk şeyi bir kuruşa veriyordun.

Türklerden çoğu bize iyi davrandı. Tanıdıklarımız ve dostlar bize: "Eşyalarınızı yok yere ziyan etmeyin, bize verin biz saklayalım. Geri gelince alırsınız" diyorlardı.

Biz az da olsa geri döneceğimize inanıyorduk. Erkeklerimiz sürgüne gittiğinde Taça'nın Hıristiyanlarını da Muğla'ya sürgün

55 Marmari: Muğla yakınında bir liman.

etmişlerdi. Taça, Marmara'ya yakın sahil kıyısında bir yerdir. Türkler, korkularından deniz kenarındaki Hıristiyanları sürgüne yollamıştı. Taça sürgünleri bir yıl kadar yöremizde kalıp sonra yerlerine dönmüşlerdi. Gerçi deniz kenarında yaşamaya alışkın Taçalılara bizim iklimimiz ağır gelmiş ve birçoğu Muğla'da ölmüştü. Gene de bütün bunlar bize 'biz de evimize geri dönebiliriz' umudunu veriyordu.

Ben eşyalarımdan bir kısmını sattım, bir kısmını da saklasınlar diye Türklere verdim.

Kocamın silahını bir Türk dostumuza bıraktım. O da bana: "Üzülme. Altı ay sürmez geri dönersiniz" dedi.

Mutasarrıf elinden geldiğince biz Hıristiyanlara yardım ediyordu. Hiçbir şeyden korkmamamızı, korunmamız için jandarmaya haber vereceğini söylüyordu. Kilisedeki eşyalarımızı toplayıp papaza vermemizi tembihledi. Yolda papazın başına bir şey gelmesin diye koruma da verecekti.

Biz papaza kilisedeki önemli eşyaları almasını, yolculuğun sonunda bir tek Panagia Asariani ikonasını geri istediğimizi söyledik.

Herkes bir şeyler söylüyordu... Güya Muğla yakınlarında kimse bize zarar vermeye cesaret edemezdi ama azıcık uzaklaşınca bizi öldürmeye hazırdılar.

Her ne olursa olsun korkuyorduk. Türkler kaçırmasın diye genç ve güzel kızların yüzlerini çamura buladık, eski püskü giysiler giydirttik, çingenelere benzettik.

İki kafile halinde gidiyorduk. Bir yarımız birinci kafilede, diğer yarımız ikinci kafilede.

Muğla'dan ayrılışımız 1922 Eylül'ünün başlarıdır. Kimimiz hayvanlarla, kimimiz yayan yola koyulmuştuk. Gücü olanlar Türklerden at kiralamış diğerleriyse eşyalarını omuzlayıp yola koyulmuştu. Ben at tutmuştum. İlk defa ata bindiğimden ne yapacağımı bilmiyordum. Korkudan bacaklarım titriyordu.

Göğsümün içinde evdeki eski, gümüş Panagia Eleusa ikonasını saklamıştım.

İki gün yolculuk ettik. Mutasarrıf yanımıza jandarmalar vermişti. Jandarmalar bizle beraber Marmari'ye kadar geldi. Bizle

beraber gelmeseler de korkuya gerek yoktu, yolda kimse karşımıza çıkmamıştı.

Denize varınca Türk kayıkçılar bizi almaya geldi. Kayığa binmek için kişi başına 6 banknot ödedik. Paran yoksa kayığa binemiyordun.

Kayığa binmek için yeterli parası olmayan yeğenime çocuğunu bırakmasını söylediler. Çocuk dedikleri kucakta bebekti. Ben parasım verince yeğenim bebeğini yanma alabildi. Kayığa binmeden önce para, altın veya değerli bir şey götürmeyelim diye üstümüzü tepeden tırnağa aradılar.

Türk kadınlar vardı, üstümüzü arıyorlardı. Aranma sırası bana geldiğinde ikonayı göğsümün içinden gizlice çıkardım, çocuğun kıyafetlerinin içine sakladım. Bugün hâlâ evimizde olan Panagia ikonasını böyle kurtardım.

Mutasarrıfın emri sayesinde aranmayan papaz, kilisenin bütün eşyalarını götürmeyi başardı.

Türk kayıkları bizi Rodos Adası'nda karaya çıkardılar. Kızılhaç bize yemek verdi, bir Yunan gemisinin gelip bizi Yunanistan'a götürmesi işini üstlendi. Hemen hemen bir hafta kaldığımız Rodos'ta papazla aramızda çirkin şeyler oldu. Papaz sözünü tutmamıştı. Papaza Muğla'dan çıkmadan önce sözleştiğimiz gibi bize Asariani Panagia'sını vermesini söyledik. Papaz ikonayı bize vermeyi kabul etmiyor, ikonanın kendisine ait olduğunu iddia ediyordu. Papazla anlaşmanın mümkün olmadığını görünce araya adamlar koyduk.

Bizimle birlikte olan Kusmanidis ailesinin oğulları yıllardır Rodos'ta bir bankada çalışıyordu, İtalyan yönetimiyle iyi ilişkileri vardı. Neyse, Mihail Kusmanidis'e gidip olup bitenleri anlattık.

Kusmanidis İtalyanlara gitti, onlar da papazı ikonayı geri vermeye zorladılar. O sıralar ikonayı Kusmanidis elinde tuttu. Daha sonra biz Yunanistan'a yerleşince, Kusmanidisler'in oğlu geldi, kendi parasıyla Koridalos'tan bir arazi satın aldı ve ikonanın içine konulması için bir kilise kurulmasını istedi.

Muğlalılar tuğladan Panayiça adlı küçük bir kilise inşa etti, içine ikonalarını koydular. Daha sonra yavaş yavaş bu kiliseyi

büyüttüler. Şimdi Koridalos'ta büyük ve güzel bir Panayiça Kilisesi vardır. Yolun ismiyse Muğla yoludur.

Bizim köyün papazıyla da kötü bir hikâyemiz oldu. Papazımız Yunanistan'da kalmadı, Amerika'ya gitti. Kilisemizin ona verdiğimiz eşyalarını da yanında götürdü. Şimdi yaşıyor mu, rahmetli mi oldu, bilmiyoruz.

Biz gene kayıklarla Rodos'tan Kea Adası'na gittik. Kea'dan gemiyle Yunanistan'a gidecektik.

Bizden dört aile Rodos'a yerleşti. Daha sonra bunlardan ikisi Samos Adası'na gitti, bugün de orada yaşıyorlar.

Büyük bir Yunan gemisi gelip bizi alana kadar 4-5 gün Kea'da kaldık. Muğla'dan yalnızca iki aile Kea'da kalmaya karar verdiler. Bu aileler bugün hâlâ Kea'da yaşıyorlar. Kalanlar yoksul insanlardı, Kea'dan gitmeye yetecek bilet paraları bile yoktu.

Şimdi geminin ismini hatırlamıyorum. İçinde 4.000, 4.500 insan vardı. Hepsi de Muğla ve Milas yöresindeki köylerden geliyordu. Gemiye para ödeyerek bindik. Pire Limanı'na 28 Eylül 1922'de çıktık.

Bizi koydukları ambarlarda bir ay kadar kaldıktan sonra bizi havaalanına, Faliro'daki hipodroma getirdiler. Daha Rodos'tayken kuzenlerimden birini bulmuştum. Kuzenim beni görür görmez kendisinden ne istediğimi sormuş, ondan kocama haber ulaştırmasını; Muğla'dan ayrıldığımızı, şimdilik Rodos'ta bulunduğumuzu, Pire'ye gideceğimizi söylemesini istemiştim.

Kuzenim Rodos'ta bir sürü önemli insan tanıyordu. Bu tanıdıkları sayesinde Kayseri'deki kocama bir telgraf çekti, durumumuzu haber verdi.

Kocam komutanıyla konuştu. Kocam, bütün bir sürgün boyunca Kayseri'de kalmıştı. Komutan kocama Yunanistan'a gelip ailesinin yerleşmesine yardım etmesi için izin verdi.

28 Eylül günü Pire'ye doğru yola çıktık, kocam da 1922 Kasım'ının başında gelip bizi buldu.

Kocamın geldiği gün hayatım boyunca unutamayacağım kadar kötü bir gündü. Daha o sabah çocuğumuzu toprağa vermiştim. Kocamsa akşamleyin gelmişti. Çocuk difteri olmuştu ve beş gün içinde avcumdan kayıp gitmişti.

Halikarnasos Bölgesi

HALİKARNASOS

Halikarnasos (Türkçesi Bodrum) önce Dorların sonra İonların bilinen, önemli kolonisi ve ünlü tarihçi Heredotos'un vatanıdır. Halikarnasos Kos Adası'nın karşısındaki Ege kıyılarında bulunur. Kent, Türk yönetimi döneminde çevre ile ilişkisi sınırlandığından sürekli bir gerileme dönemi yaşadı. Halikarnasos'un gelişememesinde; coğrafyasından kaynaklanan aksaklıklar; yani karayoluyla Küçük Asya'nın iç bölgelerine bağlanamaması ve işlek bir denizyolu üzerinde bulunmaması etkili olmuştur. Halikarnasos'un Türkçe adı olan Bodrum, Rodos'u alan St. Jean şövalyelerinin (1402) kurduğu kaleden kaynaklanır. 'Kastel St. Peter' veya 'Petroneum' diye de adlandırılan kale, Osmanlı'nın son zamanlarında hapishane olarak da kullanılmıştır. Halikarnasos'un 1922'den önce 11.000'e yakın nüfusu vardı (5.000 Rum ve 6.000 Türk). Kaza statüsündeki Halikarnasos her zaman için güçlü bir merkez olmamasına rağmen, çevre yerleşim birimlerinin ekonomik merkeziydi.

"Kayık her akşam, içi Hıristiyan ailelerle dolu olarak gidiyordu"

Anastasiu Kesarli'nin tanıklığı[56]

1914'te, seferberliğin çıktığı ilk yıldan itibaren Bodrum[57] Hıristiyanları kaçmaya başladı. Bodrum'da bir yıl içinde bir tek Hıristiyan bile kalmadı. Çok az Hıristiyan Türk ordusuna asker olarak gitti. Deniz kenarında yaşıyorduk. Kayıklarımız vardı. Tehlikeli bir durum sezdiğimizde karşı tarafa geçiveriyorduk. Kayık her akşam içi Hıristiyan ailelerle dolu olarak gidiyordu. Türkler tabiî ki erkeklerin gitmesine izin vermiyorlardı. Fakat biz gizlice, tanıdık bularak ya da para yedirerek erkeklerin kaçışını sağlıyorduk.

56 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, III.6.1.'dir. Konuşan erkektir.

57 Olay tanığı Halikarnasos sözcüğünü değil, Bodrum sözcüğünü kullanıyor – ç.n.

Ben nasıl kaçtığımı hatırlıyorum. 1914'ün ortalarıydı... Bir sürü insan kaçmıştı bile. Aza olan dayım babamı tutup: "Yanis, kadın ve çocukları kaçırmamız gerek. Biz ikimiz burada kalıp duruma göre hareket edeceğiz..." demişti.

Dayımın karısı ve iki küçük çocuğu vardı. Bizse 19-20 yaşlarında olan ben, annem ve iki kız kardeşimdik. Büyük kardeşlerim Amerika'ya kaçmışlardı.

Babam güya kadınları kaçırmak için bir kayık kiraladı. Babam kaptana "Çocuğu da yanına al. Kadınlara yardım eder, sana da miçoluk yapar," dedi. Bütün bunlar Türkleri kandırmak içindi. Çünkü babam beni: "Dikkat et. Dönüş yolunda seni kayığın içinde görmeyeyim!" diye tembihlemişti.

Neyse, kayıkla Kos Adası'na geçtik. Tam Kos Limanı'na çıkacaktık ki İtalyan liman görevlileri geldi, adaya ayak basmamızı yasakladı. Onikiada o zamanlar İtalyan işgali altındaydı. Geceyi kayıkta geçirdik, sabahleyin de Kalimnos'a gitmek üzere yola çıktık.

Kalimnos'a yakın Pserimo Adası vardı. Bu adada Eleftiriadis adında zengin bir kimse yaşıyordu, adada Panagia Kimisi adlı bir kilise de vardı. O 15 Ağustos günü Kalimnoslular Pserimo Adası'ndaki panayırı kutlamak için adaya gitmişti.

Kayıkla yol alırken anneme bir anlığına dayımın kayığını görür gibi olduğumu –annemin erkek kardeşi Kalimnos'ta yaşıyordu– söyledim. Pserimo Adası'na çıktık. Adada Eleftiriadis'in sözü geçiyordu. Bize bir şey demedi. Dayımla buluştuk. Dayım bizi panayır kutlamasından geri dönenlerle beraber Kalimnos'a götürdü. Kimse bir şey anlamadı. Bodrum'un bütün Hıristiyanları böyle kaçtı. Bir yıl içinde 1914'ten 1915'e kadar Bodrum'da Hıristiyan kalmadı.

Ateşkes olup da Yunan ordusu Küçük Asya'ya çıkınca bazıları gerisin geri Bodrum'a döndü. Biz de Bodrum'a gittik ama sürgünü duyunca hemen, bir iki hafta içinde geri döndük.

Az sayıda da olsa kalanları sürgüne yolladılar. Sürgünler önce Muğla'ya daha sonra Anadolu içlerine, Sivas'a gitti. Hayatta kalıp da geri dönebilen çok az kişi şimdilerde Girit'te, Yeni Halikarnasos'ta yaşıyor. Sana neler çektiklerini anlatsınlar.

Yahudiler Bodrum'da kalmaya devam etti, Türkler onlara zarar vermedi.

Bütün Yahudiler Türklerle araları bozulmasın, paracıklarını kaybetmesinler diye Türk bayrağı çekmişti.

Anlayacağın Bodrum'da 1914 savaşından hemen sonra 1914'le 1915 arasında Hıristiyan kalmamıştı.

Geri dönen az sayıdaki Hıristiyanlar 1919'dan 1920'ye kadar sürgüne gitti. O zamandan bugüne memleketimizde bir tek Hıristiyan bile kalmadı.

MISIA

Edremit Bölgesi

KÜÇÜKKUYU

Küçükkuyu köyü Çanakkale-Edremit yolu üzerindedir. Edremit'in 36 km. batı, güneybatısında ve Ayvalık'ın 27 km. kuzey, kuzeydoğusundadır. Denize yakındır. Köy nüfusunun çoğunluğunu Rumlar, geri kalanınıysa Türkler oluşturuyordu. Rum nüfus 200 civarındaydı. Küçükkuyu dinsel açıdan Çanakkale ve Lapseki Metropolliği'ne bağlıydı.

"Orduyu kurtarın, vatandaşı kaderine terk edin!"

Polivios Narliotis'in tanıklığı[58]

1918'den sonra Küçükkuyu'ya geri geldik. Hemen hemen dört yıl sükûnet içinde yaşadık. Yavaş yavaş eski hayatımızı yeniden kuruyor, balıkçılık ve ticaretle uğraşıyor, çalışıyorduk. 1922'de Yunan ordusunun gerilemesi ve yıkımıyla, İzmir'in yıkımıyla beraber bizim de yıkımımız başladı.

Çeteler, yani düzensiz ordular, dağlardan inip yağma yapıyor, köyleri ateşe veriyor, kadınların ırzına geçiyor, insanları öldürüyorlardı. Çeteler Türk mercilerini bile dinlemiyorlardı. Çetelerin kendi reisleri vardı ve insanları öldürüyorlardı. Ne yazık ki bütün bunlar Mustafa Kemal'in eseriydi. Mustafa Kemal hapishaneleri açmış, içerdeki tüm cani ve katilleri serbest bırakmış, onları yandaş kılmak için silah da vermişti.

Yöremizde Yunan ordusundan kalma bir bölük vardı. Bölük başkanının adı Yorgos Vatidis'di.

Çetelerin tehdidi altında yaşıyorduk. Hem sivil insanlar, hem Yunan ordusu tehlike altındaydı.

Yorgos Vatidis'e gelen bir telgrafta aynen şunlar yazıyordu: "Orduyu kurtarın, vatandaşı kaderine terk edin." Durumumuz

58 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, IV.1.4.'tür. Konuşan erkektir.

içler acısıydı. İnsanların kaçması için hiçbir araç yoktu.

Babam balıkçılarımızdan birini Moshonisi'ye (Cunda Adası'na) kayık kiralamaya gönderdi. Ama balıkçı adaya gider gitmez kayığı unuttu, içmeye koyuldu.

Küçükkuyu bütün sahil köyleri gibi tehdit altındaydı. Çeteler dağlardan inmiş köyleri kuşatmıştı. İnsanlar Akçay'a doğru kaçıyordu. Yunan ordusu da deniz üzerinden Yunan topraklarına gitmek için Akçay'a hareket etmişti. Ordu teknelere binip Ayvalık'a oradan da Yunan topraklarına geçecekti.

Yukarıdan gelen emre göre önce ordunun, sonra vatandaşların kurtulması gerekiyordu. Çok az insan zamanında kaçıp kurtulabildi. Türk çeteler Akçay'da bulduklarını erkek, kadın, çocuk demeden öldürdü.

Çeteler Küçükkuyu'yu da diğer sahil köyleri gibi ateşe verdi, yaktı.

Hem Vatidis, hem Türk dostları babamı yaklaşan tehlike konusunda uyarmıştı. Babam çağırdığı kaptanın gelmediğini görünce bizle beraber birkaç aileyi de balıkçı teknesine bindirdi. Kaçtık.

Biz denizdeyken Türk çetelerin attığı mermiler yakınımıza, denize düşüyordu. Yolu yarılamıştık ki babamın Moshonisi'den kiraladığı tekneyi gördük. Gönderdiğimiz adam ayıldıktan sonra babamın kaptanı beklediğini haber vermişti. Hepimiz tekneye geçtik. Teknenin büyük kırmızı harflerle yazılı olan adını bugün bile hatırlarım: 'Elefteria'.[59]

Moshonisi'ye gittik. On gün kadar bir kahvede kaldık. Aynı heyecan orada da vardı. Rumlar an be an felaketi bekliyorlardı.

Midilli Petra'dan tanıdığımız yakın aile dostumuz İlias Zafiraki, Midilli'deydi. Zafiraki bizi bekleyen tehlikeden haberdar olunca Kostas Limnios'un kayığını ve iki denizciyi yollayıp bizi aldırttı. Katliam başlamadan yarım saat önce Moshonisi'nin kuzey kıyılarından gizlice kaçtık.

Dosdoğru doktor İlias Zafiraki'nin kaldığı Midilli'deki Petra'ya gittik. Doktor bizi evine aldı. Babam da birkaç gün sonra

59 Elefteria özgürlük demektir – ç.n.

bizi Petra'da buldu. Biz Küçükkuyu'dan balıkçı teknesiyle ayrıldığımızda babam bizimle beraber gelmemişti. Kadın ve çocuklar için gerekli olan yeri işgal etmek istememişti.

Biz, babam Türkler tarafından katledildi zannediyorduk. Babamın bir dostu, Daskalakis, babama Yunan eri üniforması vermişti. Babamızın hayatını kurtardığı için Daskalakis adını asla unutamayacağız. Babamsa, biz onu öldü sanırken, Ayvalık'tan kaçmış bizleri bulmaya gelmişti.

1933'e kadar Midilli'nin Petra'sında kaldık. Ben ve benden daha genç olan rahmetli kardeşim ortaokulu Midilli'de bitirdik.

1933'te Atina'ya geldik. Ben inşaat işlerinde çalışmaya başladım. Birkaç yıl içinde şimdi sahibi olduğum bu dükkânı açtım.

Memleketim olan Küçük Asya'dan çok genç, 15 yaşında ayrıldım ama memleketimin hatırası bugün bile capcanlı içimde. Bütün hayalim ölmeden önce gidip vatanımı ziyaret edebilmek.

Çanakkale Bölgesi

RENKÖY

Renköy ya da Erenköy kasabası Çanakkale Boğazı'nın 1,5 km. güneyinde, Çanakkale'nin 16 km. güneybatısında, Edremit'in 75 km. kuzeybatısındadır. Renköy'ün Yunancadaki resmi adı Ofrinion'dur. Renköy'ün 5.000 nüfusunun tümü Rumlardan meydana geliyordu.

"Kemal'in annesini sağ salim teslim edelim..."

Konstantinos Episkopos'un tanıklığı[60]

Savaşın ikinci yılında, 1915'te Yunanistan'a gitmemiz emredildi. Patriğin temsilcisi Sofronios ve Çanakkale'deki Rus elçisi elimizi çabuk tutmamızı söylediler.

Karadina[61] Limam'nda gemiler vardı. Bizi götürecek olan Yunan gemilerinin gelmesini bekledik. Geldiler. Gelen gemilerden birinin adı 'Granikos' diğerininse 'Varvara' idi. Granikos'a binenler dosdoğru Volos'un Almiros'una gittiler. Biz Varvara adlı gemiye bindik. Gemi bizi Pire Limanı'na çıkardı. Oradan da Kalamata'ya gittik. 5 yıl, hatta 5 yıldan fazla orada kaldık. Ateşkesten iki yıl sonra vatanımıza geri dönebileceğimizi öğrendik. Gemilere binip tekrar Türkiye'ye döndük. Yunanistan'da iyi iş bulmuş olanlar Türkiye'ye geri dönmedi.

Biz Çanakkale'ye, oradan da köyümüze gittik. Herkes tekrar işinin başına geçti. Türkler bizi memnuniyetle kabul ettiler. Ben Gelibolu'da öğretmenlik yapmaya başladım.

Fakat, Yunan ordusunun geri çekilmesiyle durum değişti. Her şey zorlaştı. Türk çeteler Hıristiyanları kovalamaya başladı. Katliamlar, soygunlar... Vahşet! Bir defasında köyün dışındaki çeşmeden su almaya gittiğimde üç, dört çeteci tarafından yakalandım. Sonumun geldiğini sandım. Çok şükür ki cesaretimi kaybetmeyip hayatımı bağışlamalarını istedim. Bana do-

60 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, IV.2.2.'dir. Konuşan erkektir.

61 Haritalarda belirtilmeyen bir liman.

kunmadılar. Silahımı verince beni serbest bıraktılar. Her gün çarpışma oluyordu. O zamanlar İngiliz işgali vardı. İngiliz ordusu Türk çetelerle çarpışıyordu. Ezine'den[62] Çanakkale'ye gelen bir İngiliz bölüğü Hisarlık'ın[63] hemen dışında Türk çetelerle çarpışmıştı. Her günümüz korku, dehşetle geçiyordu.

Kaçmak isteyen Rumlar Karadina Limanı'na inmiş, gemi bekliyorlardı. Çabuk davranıp da limana inemeyenler çeteler tarafından öldürüldü.

Köyümüzden 40 kişi deniz kıyısına inmemişti. Çeteler az bir süre içinde köyü kuşatacaktı. Köylüler kendilerini kurtarması için Türk jandarma onbaşısına sığındı. Türk jandarmalar onlara eşlik etti, Çardak[64] köyüne kadar gittiler. Ama daha sonra bu insanlara ne olduğunu öğrenemedik. Bildiğimiz Yunanistan'a gelmedikleri.

Eşyalarını toplamak için geciken herkesin sonu kötü oldu. Türk mercileri, polis ve askeriye bize yardım etmek için emir almıştı. Fakat çeteler kimseyi dinlemiyordu.

O zamanlar Gelibolu'da öğretmendim. Yunanlı subay Fokas da Gelibolu'daydı. Mustafa Kemal'in annesi de Gelibolu'daydı. Fokas[65] bana ve yörenin birkaç ileri gelenine Mustafa Kemal'in annesini Lapseki'deki Türk mercilerine sağ salim teslim etmemiz için emir verdi. Mustafa Kemal'in annesini teslim ettikten sonra Lapseki'nin Rumlarıyla beraber Yunanistan'a hareket ettik. Bir Yunan gemisi bizi Pire'ye getirdi. Bizi oradan Halkida'ya yolladılar. Az bir süre Halkida'da kaldıktan sonra diğer hemşehrilerimizi bulunca Lakovikia'ya[66] yerleştik.

---

62 Ezine kenti kaza statüsündedir. Çanakkale'ye 40 km. uzaklıkta, Menderes Irmağı'nın sol kıyısında bulunur. Kentin o zamanlar 2.000'i Rum olmak üzere 7.000 nüfusu vardı.

63 Hisarlık, Renköy'ün 10 km., Çanakkale'ninse 25 km. güneybatısında, Antik Troya bölgesinde bir köy. Schilirman'ın kazılarını yapıp Priamos'un sarayını bulduğu yer. Hisarlık Türk köyüydü.

64 Çardak: Renköy'e yakın bir başka köy. Bu köy hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip değiliz.

65 Bilgi kaynağının anlattıklarına göre Mustafa Kemal'in annesini koruyan Fokas'ın kim olduğunu tespit edemedik. Aynı zamanda anlatılan olayın gerçekliğini de bir başka tanıktan doğrulayamadık.

66 Lakovikia: Kavala'da bir yerleşim yeri.

Biga Bölgesi

İNCEKÖY

Biga, Büyük İskender'in Perslerle ilk çarpışmasının yaşandığı tarihi Granikos Irmağı'nın (Kocabaş Irmağı) sol kıyısında bulunur. Edremit'in 73 km. kuzey, kuzeydoğusunda, Balıkesir'in 84 km. kuzeydoğusunda, Artaki'ninse 54 km. güneybatısındadır. Biga'nın 1922'den önce 10.000 nüfusu vardı. (Bu nüfusun 2.500'ünü Rumlar, geri kalanını Türkler ve çok az sayıdaki bir bölümünü ise Ermenilerle Yahudiler oluştururdu.) Kaza statüsündeki Biga bağımsız konumdaki Çanakkale sancağına bağlıydı. Çevre köyler gibi Biga'daki Rum nüfusun da anadili Türkçeydi. Biga dinsel açıdan Lapseki ve Çanakkale Metropolliğü'ne bağlıydı.

İnceköy ya da Yenice'nin geçen yüzyılın sonundaki Pomak göçlerinden ve 1922'den önce 250 Rum nüfusu vardı. İnceköy Biga'nın 1,5 km., Çanakkale'ninse 73 km. doğu ve kuzeydoğusunda bulunur. İnceköy dinsel açıdan Lapseki ve Çanakkale Metropollüğü'ne bağlıdır.

"Canımızı kurtarmak istiyorduk"

Theodoros Çakalis'in Tanıklığı[67]

1914 yılında köylerdeki Hıristiyanların Yunanistan'a gitmesi için emir geldi. Bu emrin çıkış nedenini ne o zaman öğrendik, ne de şimdi biliyoruz.

Bize Karabiga'ya[68] inmemiz söylendi, gemiye oradan binecektik. Yanımıza bohçaya koyduğum giyeceklerimizden başka hiçbir şey almadık. Karabiga'da bir gece kaldık. Denizde bizi götürecek olan Türk gemisi bekliyordu.

Gemiye binmeden önce içindekileri görsünler diye elimizdeki

67 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, IV.3.1.'dir. Konuşan erkektir.

68 Karabiga: Biga'nın 21 km. kuzey, kuzeybatısında bulunur. 5.500 nüfusu vardır. Bu nüfusun çoğunluğunu Türkler oluştururdu. Köyde az sayıda da olsa Rumlar da yaşardı. Karabiga, Biga'nın limanıdır.

bohçaları açıyorduk. Para ve altın götürmemiz yasaktı. Türkler eşyalarımız arasından gözlerine kestirdiklerini alıyorlardı.

Deniz suyu sığ olduğundan gemi karaya yanaşamamıştı. Gemiye gitmek için kayıklara bindik. Bohçaları elimizde tutmakta güçlük çekiyorduk. Türkler bize: "Bir mecidiye verirsen bohçanı arkan sıra atarım" diyordu. Verecek paran yoksa bohçanı alıkoyuyorlardı.

Gemi bizi Selanik'e götürdü. Oradan bizi Venizeolohori'ye ve Koriça'ya götürdüler. Koriça'da dört yıl kaldık. Küçük çocuklar okula başladı.

* * *

1918'de Büyük Savaş bitti. Ateşkes de yapılınca Türkiye'deki köylerimize geri dönebileceğimizi söylediler. Aramızdan pek çoğu iş bulmuş, Yunanistan'a alışmıştı, geri dönmek istemiyordu.

Ama bir kısım insan geri döndü. Yetmiş hanelik köyümüzden otuz hanesi Yunanistan'da kaldı. Biz kırk hane İnceköy'e geri döndük. Evlerimize geri girdik. Bizim bulunmadığımız dört yıl içinde evlerimizde yerleşmiş olan Türkler evlerimizi boşalttı, bize geri verdiler.

Kötülük bu üç yıl sonunda, 1922'nin yazında başladı. Aylardan ya Ağustos ya da Eylül'dü. Çeteler köyleri kuşatıyor, Hıristiyanların mallarını yağma ediyor, sonra da onları öldürüyorlardı. Sıranın bize geldiğini anlamıştık. Çeteler bizi de kuşatmıştı. Tanıdığımız Türklere "Halimiz ne olacak? Çeteler hepimizi kesecek! Kurbanlık mı olacağız?" diyorduk.

Türkler bize "Biga'ya gidin, orada daha çok emniyette olursunuz," dediler.

Çırılçıplak yollara koyulduk. Yanımıza bir şey almadık. Canımızı kurtarmak istiyorduk.

Biga'da bizi Rum evlerine yerleştirdiler.

O zaman denizde demirli duran İngiliz gemilerinden gelen İngilizler Hıristiyanlara: "Kapılarınızı, camlarınızı açık bırakabilirsiniz. Kimse size bir kötülük yapmayacak," dedi. Oysa onların gittiği ertesi gün, bilmiyorum neden, felaket başladı.

Aynı gece Hıristiyanları kesmeye başladılar. Katliam sabaha kadar sürdü.

İnsanlar çılgına dönmüştü. Kimse nereye saklanacağını bilmiyordu. Pek çok insan kurtulma umuduyla dere yatağına saklandı.

Çetecinin biri yanıma gelip tam bıçağını gırtlağıma dayamıştı ki Türkün biri onu durdurdu. Bu adam daha sonra bana: "Anneni al. Doğru Kaymakam'a gidin," dedi.

Sabahleyin emir çıktı. Gelen emre göre katliamdan kurtulanların toplanıp Deapköy denen yerdeki eski Türk kışlalarına gitmesi gerekiyordu. Bizi birbirimize yapışık nizam oturttular. Etrafımız silahlarla, makineli tüfeklerle çevriliydi. Her an ölümü bekliyorduk. Bütün bir geceyi böyle geçirdik. Bize ne yapacaklarına karar vermek üzere emir beklediklerini duyduk. Gelen emirde: "Onlara zarar vermeyeceksiniz, Bigahlar iyi insanlar," deniyordu.

O zaman bizi ayırmaya başladılar. Yaşlı, kadın ve çocuklar gemiye binip Yunanistan'a gitmek üzere kağnı arabalarının üzerinde Karabiga'ya gittiler. Onları Aleksandropoli'ye (Dedeağaç) götürdüler. Askerlik çağında olan biz erkekleri bir araya topladılar. Bizi Biga'dan Bayramiç'e[69] oradan da Artaki'ye,[70] Gonia'ya, Faneromeni'ye ve Bandırma'ya götürdüler. Yol yapımında çalışıyor, taş taşıyıp taş kırıyorduk. Bütün ağır işleri biz yapıyorduk. Böylece Balıkesir'e gidip oradan İzmir'e indik. İzmir'de toplanan diğer Hıristiyanlarla beraber gemilere binip Yunanistan'a geldik.

Diğer göçmenlere sora sora bizimkilerin Selanik'te bulunduğunu öğrendik. Onları bulduk ve hepimiz Aziz Paraskevi'ye yerleştik.

---

69 Bayramiç: Ezine kazasına bağlı, Troya Ovası'nda bulunan bir kasabadır. 5.000 kişilik nüfusunun yalnızca 1.000'ini Rumlar oluşturuyordu.

70 Artaki hakkında daha fazla bilgi için bkz. A, V.1.

Balıkesir Bölgesi

BALIKESİR

Balukeser ya da Balikeser (Türkçesi Balıkesir) Edremit'in 74 km. doğu, kuzeydoğusunda, İzmir'inse 184 km. kuzeydoğusunda bulunur. Antik dönemdeki adı Adrianu Thirai'dır. 1922'den önceki nüfusu 36.000'di (Bu nüfusun 2.000'ini Artaki, Bandırma ve İpiros'tan göç etmiş Rumlar, 2.000'ini Ermeniler ve geri kalanınıysa Türkler oluşturuyordu). Anadili Türkçe olan Balıkesir Rumları, dinsel açıdan Kizikos (Kapıdağ) Metropollüğü'ne bağlıydı.

"Nusret Hanım"

Mirsini Kapsali'nin Tanıklığı[71]

Sessiz ve sakince yaşıyorduk. Balukeserimiz öyle ünlü, önemli bir yer değildi. Ama herkes hayatını yaşıyor, isteyen çalışıyordu. Her şeyimiz vardı. Türklerin arasında az sayıda Hıristiyan idik. Mahallelerimiz ayrıydı: Türk Mahallesi, Hıristiyan Mahallesi. İki mahallenin arasında kalan evlerse karışıktı.

Yörenin tüm çocuklarıyla olduğu gibi Türk çocuklarıyla da oynardık. Aramızda sevgi vardı. Balukeser'in kusursuz bir çarşısı vardı. Çarşıda her malın kendi dükkânı vardı. Kumaş dükkânları, züccaciyeciler, ayakkabıcılar. Aynı şey yiyecekler için de geçerliydi: Bakkal, manav, kasap. Bu kadar düzenli ve bu kadar temiz bir çarşıyı hiçbir yerde görmedim.

Aziz Panagia adına bir kilisemiz de vardı. Panagia'nın yortularının ne zaman olduğunu şimdi hatırlamıyorum. Bildiğim 15 Ağustos'ta olmadığı.[72]

Okulumuz kilisenin bahçesindeydi. Okulda Yunanca harfleri

71 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, IV.4.1.'dir. Konuşan kadındır.

72 Panagia yortuları genellikle 15 Ağustos'ta olduğu için burada olay tanığı özellikle kendi Panagialarının yortusunun Ağustos'un 15'inde olmadığını belirtmiş – ç.n.

öğreniyor, ama konuşmuyorduk. Her yerde; hem evde, hem de dışarıda Türkçe konuşurduk.

Güzel bir hayat sürüyorduk. Bostanlara gider, salıncak kurar, şarkılar söylerdik. Hayatımda hiçbir zaman tatil ya da bir panayıra gitme diye bir şey duymamıştım. Talihsizliğim babamın ben çok küçük yaştayken ölmesiydi. Babamın ölümünün hemen ardından benden daha büyük ve evli ablam da öldü. Şanssız ablam ölünce, bize bakıp büyütmemiz için iki tane küçük kız çocuğu bıraktı. Annem bağrına taş basıp işe koyuldu. Tütüncülük yapıyorduk. Tütünler toprak üzerinde yükseliveriyorlardı. Hepimiz çalışıyorduk. Bir sürü ırgatımız da vardı. Annem beni ırgatların yemeklerini katıra yükleyip onların çalıştıkları tarlalara götürmekle görevlendirmişti. Yol bir hayli uzundu.

1919'da yöremize Yunanlılar geldi. Çanların çaldığını duyduk, niçin gelmiş olduklarını duyunca kalbimiz sevinçle doldu.[73] Türkler çok korkmuştu. Saklandılar. Daha sonraları Türkleri cesaretlendirdiler, onlar da yavaş yavaş saklandıkları yerden çıktı. Herkes elinde bayraklarla gidip orduyu karşıladı, onları kışlalara götürdü.

Hemen böbürlendik. Burnumuz kalktı. Türkleri hor görmeye başladık. "Çeşmeden önce biz su alacağız, sonra sizler," dedik. Oysa şimdiye kadar aramızda hiçbir husumet olmamıştı. Hiçbir Türk bize zarar vermemişti. Yunan ordusu geri çekilirken yolları ve köprüleri yıktı. Bandırma'da caminin içinde canlı canlı birçok Türkü yaktılar –hak etmişlerdi, son zamanlarda çok azmışlardı–. Bizler hâlâ yol var sanarak gidip tren istasyonunda beklemeye başladık. Korkuyor, gitmek istiyorduk. Korkuyorduk. Başımıza geleceklerden habersizdik. Bir sürü insan yürüyerek Edremit'e gitti. Bütün malları bırakıyor, ellerine bir bohça alıp yollara düşüyorlardı. Bandırma'ya kadar gittik. Bek-

73 Bilindiği gibi Yunan ordusu İzmir'e 1919'da çıktıysa da Misia bölgesine girmedi. Olay tanığı *"1919'da yöremize Yunanlılar geldi,"* demekle Yunan ordusunun Balıkesir'e doğru ilerleyişini değil İzmir'e çıkışını, Küçük Asya'nın içine doğru ilerlemesini kastediyor olmalı. Yunan ordusunun İzmir'e çıkışının her nerede olursa olsun Küçük Asya Rumlarına cesaret vermiş olduğu anlaşılıyor.

liyorduk. Kimse bizi almıyordu. Türkler bize: "Evinize gidin, tren yolu yok, bozulmuş," diyordu.

Kaçan Yunanlı askerler Türk kız arkadaşlarını da beraberlerinde götürmüşlerdi. Hepsi birden gemiye sığamayınca kızları bırakmışlardı. Bu Türk kızlarının kaderi bizimkinden de kötüydü: Kendi hemşehrileri tarafından öldürüldüler. Bir sürü Yunan askeri dağlarda oyalanıyordu. Nereye gideceklerini bilemiyordu. Bir sürü asker de hastanelerdeydi.

Evlerimize gittik. On gün içinde Yörükler geldi. Yörükler kudurmuş Araplara benziyordu. Komşularımız Türkler bize bir zarar vermedi. Yörüklerse Hıristiyan evlerinde bulduklarını çalıp, yağma etmeye koyuldular. Beni ve tüm ailemi otel sahibinin biri evinde saklıyordu. Adam bizi seviyor, başımıza kötü bir şey gelsin istemiyordu. Elbiselerimizi alalım diye annemin emrine verdiği iki Türk eve giderek bir araba dolusu eşyamızı getirdiler. Hemen hemen bütün iyi elbiselerimizi getirmişlerdi. Bizi on gün kadar sakladılar. Bir yandan da ailemizin dağılmasını, bir kısmının da başka bir evde saklanmasını öğütlüyorlardı. Annem bu lafları duymak istemiyor: "Ne olursa olsun, hep bir arada olacağız," diyordu. Biri bizi gammazladı. Mahkemenin olduğu yerde bir bahçe vardı. Bizleri oraya topladılar. "Sizi yollayacaklar," diye bir söylenti çıktı. Bir saat, iki saat derken bir sürü saat geçti. Bütün kadın ve çocuklar bir aradaydık. Kızın biri hemen fark ediliyordu. Kızın adı Fotini'ydi. Sanırım 16 yaşında idi. Bir ses "Fotini annen nerede?" diye sordu. Kız: "Annemi gözlerimin önünde öldürdüler, çünkü daha fazla yürüyemiyordu,"dedi. Başkalarının da gelmesini bekliyorlardı. Hareket edecektik. İki saat geçti. Alacakaranlık olmuştu ki elleri süngülü, üstleri başları kan içinde, gözleri dönmüş atlılar geldi. Aklımızı kaybetmiştik. Bize ne olacağını anlamıyorduk. Jandarmalar yanımıza yaklaştı, kalkmamızı emrettiler. İki yanımız atlılarla çevriliydi. Bizi mahkeme avlusundan dışarı götürüyorlardı. Dışarı çıkmak yarım saatimizi aldı.

Yolda insanları öldürmeye başladılar. Yol kenarlarındaki ölüleri gördükçe "Mahvolduk!" diyorduk.

Yanımızdaki doktorun annesi şişman, irice bir kadındı. Daha fazla yürüyemiyordu. Annesinin haline üzülen doktor annesini sırtında taşımaya başladı. Fakat kadını öldürdüler.

Hiçbir neden olmaksızın öldürüyorlardı. Hava karardığında Misarut Hane'ye varmıştık. Çatısı olmayan bir bina vardı. Atlılar bir sürü insanı öldürmüşlerdi. Benimkileri de öldürmüşlerdi. Annem, erkek kardeşim, kız kardeşim, üç tane de kuzenim, hepsi öldürülmüştü. Önce erkekleri, sonra diğerlerini öldürüyorlardı. Daha sonra kızları seçmeye başladılar. 200 kadar kızı bir kenara ayırdılar. Biri gelip elimden çekti: "Otur, seni kurtarmak istiyorum..." dedi. Gittiler. Adama inanmak için hiçbir nedenim yoktu. Onu bırakıp bulabileceğim herhangi bir köşeye saklanmaya gittim. Bir pırnali çalısının üstüne düştüm. Derim soyulunca bağırıverdim. Saçı başı dağılmış bir kız başını kaldırıp "Ne diye bağırdın?" dedi. Bu zavallı haldeki kız büyük bir tüccarın kızıydı. Kızın yüzü karardı, el ele tutuşarak yürümeye koyulduk. Bir taşın üstüne oturduk. Düşünmeye başladık. Dağdaydık. Beni kurtaracağını söyleyen adam atıyla yanımıza yaklaştı, bana: "Ben sana seni kurtaracağım, bir yere kımıldama demedim mi? Ata bin!" dedi. Türkler dört nala beni öldürmeye geliyorlardı. Adam onlara "Gidin. Bu kız benim," dedi. O zaman Türkler diğer kızı alıp bıçak darbeleriyle, taşa tutarak öldürdüler. Adam beni atın terkisine alıp geri götürdü. Ölüleri ateşe vermişlerdi. Ölü bedenler bir ormanın içindeki çıralarmışçasına yanıyordu. Tarlaların içinden geçerek düz yola çıktık. Yolda ekmek dolu bir araba ilerliyordu. "Kızı indir!" diye bağırıyorlardı. Beni öldüreceklerdi. Küfür etmeye, bağırmaya başladılar. Kıyamet koptu. Biri beni bir yandan çekiyordu, öbürü öte yandan. Adam ancak yüzbaşı kimliğini gösterince yolumuza devam edebildik.

Köye, ordunun işlettiği un değirmeninin olduğu yere geldik. Hıristiyanların ölüleri meşale gibi yanıyordu. Bense çadırdaydım. Kendimi bilmez bir haldeydim: Çıplak, hırpalanmış. Dilim tutulmuştu. 3 gün konuşamadım. Etrafımda olanları da anlamıyordum. 15 gün boyunca kimse varlığımın farkına varmadı. Ne bir asker, ne de başkası. Hiç kimse. Subay bana bir zarar

vermedi, beni üzmedi de. Bana: "Benim karım Rum. Seni İstanbul'a götüreceğim, daha önce bir kızım varken şimdi iki kızım olacak," dedi.

Ordu 15 gün içinde Gönen'den[74] ayrılıp İzmir'e gitmeliydi. Gönen'de yaz-kış akan büyük bir ırmak, sıcak su banyoları, üç tane de hamam vardı. Su karanlık bir mağaradan akıyordu.

Gönen'den önce küçük bir köy vardı. Adını nereden hatırlayayım! Köyden geçmemiz şarttı. Bu köy halkının Yunan ordusundan çektikleri gözlerini döndürmüştü.[75] Benim çok dikkatli olmam gerekiyordu. Yoldayken beni askerî arabanın içine koyuyor, üstümü çadırla örtüyorlardı. Arabanın içinde uzanmam için bir de yatak sermişlerdi. Askerin biri benle ilgilenmek üzere görevlendirilmişti. İhtiyacımı bir tenekenin içine giderip, üstümdekileri azıcık aralayıp tenekeyi atıyordum. Asker bana yemek de sağlıyordu.

Gönen'in boğazından geçmemiz gerekiyordu. O zaman subay bana: "Arabadan in. Elbiselerini giy. Boğazdan geçeceğiz," dedi. Öyle de oldu. Giyindim. Karşıdan bakıldığında hemen seçiliyorduk, önde subay, arkasında ben, benim arkamda bakımımla ilgilenen asker, onun da arkasında bütün bir ordu. Hep beraber ilerliyorduk. En arkadakiler gelene kadar biz kampımızı kurmuştuk bile. Ordunun yiyecekleri Gönen'in az dışındaki bir köyden geliyordu. Tavuk, tereyağı, yumurta. Köy topu topu 50 haneydi. On gün Gönen'de kaldık. Ben subayın çamaşırlarını yıkıyor, ona bakıyordum. Oysa bana durmadan İstanbul'a gideceğimizi, onun çocuğu olacağımı söylüyordu. Bana karşı hiçbir yanlış harekette bulunmamış olmasına rağmen ona güvenemiyordum. Başıma ne geleceğini bilmiyordum. İstanbul'a va-

---

74 Haritaların gösterdiğine göre Gönen köyü Bandırma'nın güneyinde Afnitida Gölü'nün sol kıyısında bulunur. Köyde az sayıda Rum da bulunurdu, nüfusun çoğunluğunu Türkler oluştururdu. Olay tanığı Gönen'de kaplıcalar olduğu konusunda doğruyu söylemektedir. Söz konusu olan kaplıcalar Antik çağın Artes kaplıcalarıdır. Bu kaplıcalara yaz aylarında İstanbullular giderdi (Daha çok bilgi için bkz. Kontoyianis, s. 261).

75 Burada yöredeki Türk nüfusun Yunan ordusu tarafından çektiği eziyetlere bir atıf bulunmakta. Bu tür atıflarda bulunan pek çok tanıklık var, bu tanıklıklar sayesinde savaşın insanlık dışı yüzünü görebiliyoruz.

rınca dağları aşmak, bu sıkıntı ve zorlukları çekmek zorunda kalmayacaktım. Subay bana üç ay içinde İstanbul'da olacağımızı söyleyince:

– "Vah vah, bu kadar yola, eziyete dayanamam," dedim. "Burada hiç Hıristiyan var mı?" diye sordum.

Bana "Hiçbir Hıristiyan kalmadı. Eğer Hıristiyan olduğunu anlarlarsa seni öldürürler. Tek çıkar yol din değiştirip Müslüman olman," dedi.

– "Müslüman olmak mı?" dedim.

– "Evet Müslüman olmak. Gidip hâkime danışacağım," dedi.

Hâkime gitti. Ona bir kız kurtarmış olduğunu, ailesinin yanına İstanbul'a götürmek istediğini, ama benim yola dayanamadığımı, dinlerini kabul etmeye hazır olduğumu, ailemin olmadığını söylemiş. Hâkim de ona: "Ben memnuniyetle kızı evime kabul ederim, bundan böyle benim kızım olacak," demiş.

* * *

Cevabı alan subay hemen geri dönüp olanı biteni anlattı. Oturduk. Yemek yedik. Hâkim akşamleyin bir araba, kıyafetler ve bir hizmetçisini yolladı. Subay beni teslim etmek için bekliyordu. Herkese hanımın gezintiden döndüğünü söyleyeceklerdi. Nereden öğrendiklerini bilmiyorum ama insanlar mahkemenin önüne toplanmış gelişimi bekliyorlardı. Hâkim yetmiş yaşlarındaydı. Bana: "Otur evladım. Dinimizi kabul etmek istediğin doğru mu? Kaç yaşındasın? Aileni öldürdüler mi?" diye sordu.

– "Görmedim, bilmiyorum," dedim. Türklere karşı bir kinim olmadığını da ekledim.

Daha sonraları küçük bir çocukmuşum gibi tıpkı bizim 'İnanıyorum'a benzer bir duayı bana kelime kelime tekrarlattı. Önce o söylüyordu sonra da ben. Daha sonra adımı da koydu: 'Nusret Hanım'.

Böylece adım da konmuş, vaftiz olmuştum.

Beni evine yollattı. Kapıyı hizmetçi açtı. İçeri girip oturdum. Bu nasıl bir karşılamaydı!

Subay kayboldu. Onu bir daha hiç görmedim. Ayrıldığımızda duygusallaşarak ağlayıp beni öpmüş, hâkime dönerek "Eğer

mümkün olursa geri dönüp kızı alacağım. İyi bir çocuk bulursan evlendir, bana da haber ver ki para yollayayım," demişti.

Hâkimin evi iki katlıydı. Pencerelerinde kafes vardı. Evin arkasında bir bahçe, alt katındaysa bir ocak vardı. Evin hanımı yemekleri orada pişirirdi ve orada yerdik. Bana namaz kılmayı da öğrettiler. Ne zaman ihtiyacımızı görmeye gitsek yıkanıyorduk. Yüz, eller, ayaklar, kulaklar, el hareketleriyle, su olmaksızın.

Ayaklarımıza ince deriden, mest denen pabuçlar giyiyorduk. Seccademizi namaz için seriyor, namaz bittikten sonra topluyorduk.

La ilahi ilalah
eşedi Muhammedi
resu lalah

Bana başka, uzunca bir dua daha öğretmişlerdi ama şimdi bir kelimesini bile hatırlamıyorum. Hep beraber hamama gidiyorduk. Deve güreşi yapılan yerlere gidiyorduk. Develeri yazmalar ve sahte altın paralarla süslüyorlardı. Develer önceleri kadınlar gibi dans ediyorlardı ama giderek vahşileşiyorlardı. Yenen deve diğerini yere yıkıp tek başına dolaşıyordu. İnsanlar alkış tuttuğunda galip gelen deve adeta böbürleniyormuşçasına yavaş yavaş geriye doğru yürüyordu.

Gizli gizli ahbaplarının evlerine gidiyorduk. Beni kızları olarak tanıtıyorlardı. Türkle evlenip Sultana adını alan bir Rum kadınla tanıştım. Bu kız, kızın iki küçük kardeşi on bir yaşındaki bir kız çocuğuyla, daha da küçük bir oğlan çocuğu hep beraber Müslüman olmuşlardı. Bir gün bu kadın kayınvalidesiyle beraber bizi ziyaret etmeye geldi. Sultana'mn kayınvalidesi beni diğer oğluna almak istiyordu. Bense evlenmek istemiyordum. Türkleri o kadar sevmiyordum, mutlu değildim, dolayısıyla evlenmekte gözüm yoktu. Hiçbir şey düşünmek istemiyordum. Ne geçmişi ne geleceği. Tek avuntum geceleri yatağımda ettiğim duaydı. Panagia'nın söylediğim yalanlar için beni affedeceğinden emindim. Panagia'ya bana yardım etmesi için yalvarıyordum. Hâkimin küçük oğluna çorapçıklar örüyor-

dum. Çocuğa masallar anlatıyor, kuyudan su çekiyordum. Evlenmek istemiyordum. Bana çocuklarıymış gibi bakan bu iyi Türklere minnettardım. Sofrada yemek yiyorduk. Küçücük iskemlelere oturuyorduk. Hâkimin üstüne oturduğu bir minderi vardı. Sofrada yemek yiyip yemediğime, yemeğin hoşuma gitmesine önem verilirdi. Mutlu olmamı istiyorlardı. Geceleri korkuyordum. Ne zaman bir at kişnemesi duysam gelip beni alacaklarını, öldüreceklerini sanıyordum. Akşam olduğunda dışarıda olmak istemiyordum, bostanda bile. Karanlık bastığında kuyudan su çekmek için bile evden çıkmıyordum. Gözümün önüne köylülerimin yanan vücutları geliyordu. Kendi ailemin de tıpkı diğerleri gibi yanmış olduğunu düşünüyordum. Babamla, kız kardeşimin ölümünden sonra hepimiz bundan daha büyük bir felaketin olmayacağını düşünmüştük. Herkesten çok annem: "Dayanılmaz bir acı, bu acı beni yiyip bitirecek..." der, kederlenip dururdu. Oysa onlar Tanrı isteğiyle, kendi yataklarında, başlarında aileleri, doktorları varken ölmüştü. Ailenin diğer fertleri eziyet çekerek acılar içinde sonsuza dek kaybolmuşlardı da hayatta bir ben mi kalmıştım? Öyle yapayalnız? Bu nedenle hiçbir şey düşünmek istemiyordum. Günahsız küçük Türk çocuğunu kucaklayıp ona masallar anlatırdım. Bazen daha masal bitmeden gözyaşları içinde kalır ama çocuk görmesin diye gözlerimi silerdim.

Oysa Sultana bambaşkaydı. Türkle evlenmiş olmasını dert edinmiyordu. Ne yapsaydı? Durmadan şaka yapar, her şeyle alay ederdi. Kim bilir? Belki kardeşlerinin yanında olması onu teselli ediyordu. Hatta belki Müslüman oluşunu bile başka türlü açıklıyor, kendini haklı buluyordu.

Sultana'nın birbirine bitişen kaşları ve dizlerine kadar inen altın rengi saçları vardı. Çok güzel bir kızdı. Bana Rum musun diye sorduğunda: "Bir zamanlar Rum idim, şimdi değilim," diye cevapladım.

Bu kızı benim ağzımı aramak için kullanıyor olabilirler diye düşünüyordum. Yavaş yavaş ona güvenmeye başladım. Bir kere onun evinde namaz kılıyorduk, eğildiğimizde birbirimizle şakalaşıyorduk. Şakalaşmamızı gören kayınvalidesi kızdı,

küfürler etti, bağırdı, çağırdı. Kıyamet koptu. Bu kadın bize bağırıp çağırmasına rağmen içten içe bizi seviyor, halimize acıyordu. Aklı Sultana'nın mutluluğundaydı. Sultana ile beraber olalım diye küçük oğluyla evlenmemi istiyordu. Beni mutlaka gelin olarak almak istiyordu. Hâkimin karısıysa beni vermek istemiyordu. Bu kadının ufacık oğlundan başka kimsesi yoktu.

Hamama gittiğimiz bir gün Sultana, kız kardeşi, çocukları ve kayınvalidesiyle karşılaştık. Yıkandığımız sırada boş bulunup tastaki suya haç işareti yaptım. Kıyamet koptu! "Ben haç mı çıkardım? Yanlış anladınız. Ben haçları falan unuttum artık," diyordum ama bir işe yaramıyordu. Kadınlar bir türlü ikna olmuyordu. Aradan biraz zaman geçti. Haç çıkardığım unutulmuştu, beni istemekten de vazgeçmişlerdi. Fakat Sultana'nın kayınvalidesi tekrar başladı: "Nusret'le Sultana bir araya gelsin, hem birbirlerine arkadaş da olurlar." Hâkimin karısıysa bu tür konuşmalarda cevap vermez, "Hâkime soralım, o bilir," derdi. Bu, konuşmanın sonu demekti.

Sultana'nın görümceleri tahsilliydiler. Görümcelerinden biri Türk okulunda öğretmendi. Evleri şenlikliydi, gülüşmeler, şakalar! Bir gün bir komşuyu ziyarete gittik. Aramızdan kimse bu kadının Hıristiyanlardan ne kadar nefret ettiğini bilmiyordu. Kadın bizim ne olduğumuzu anlayınca az kalsın bizi boğacaktı. Kadının kızı bizi bir odaya sakladı. Kadın kudurmuş gibiydi. Kapıyı tekmeliyordu. Eğer bir komşu kadın gelip bizi kurtarmasa kimbilir bize neler yapacaktı. Ürkmüş, korkmuştuk. Bu olaydan sonra bir daha kapı dışarı çıkmak istemedik.

Şüphesiz Sultana'nın daha çok kaygısı vardı. Düşünmesi gereken kardeşleri vardı. Ne yapsaydı da çocuklar gerçekten din değiştirip Müslüman olmasındı? Kız kardeşi yeni on bir buçuk yaşına girmişti, erkek kardeşiyse 7 yaşına. Onlara nasıl anlatsaydı? Çocuklar henüz çok küçüktüler. Sonra ya şüpheleniyorlarsa? Ya bir açık vermelerini bekliyorlarsa? Çocuklar sır tutacak kadar kurnaz değillerdi. Sultana bir şey söylemiyor, susuyordu. Ama bütün bunları düşünüyor, kalbi sıkışıyordu. Kar-

deşleri gece uyuduğunda gidip üstlerini örtüyor, Tanrı'nın onları koruması için dualar ediyor, üstlerine haç çıkarıyordu. Eğer gözden uzaksa sabahlara kadar ağlıyordu. Ama nereye sığınabilirdi ki? Kocası olan Türk keyif yapmak için odada onu bekliyordu. Sultana kalbine taş basıyor, ellerini kanatmcaya kadar yumruklarını, dişlerini sıkıyor, rolünü yapmaya çalışıyordu. Türklerin her şeyi bambaşkaydı, hem kendileri, hem evleri. Bir an için bile olsun aklından çıkaramazsın.

Hepsi bir yana kayınvalidesi Sultana kocasıyla beraber olduktan sonra tüm vücudunu ve o gür saçlarını yıkamasını istiyordu. Âdetleri öyleydi. Sultana yıkanmaya boş verdiğindeyse kadın ellerini ensesinden kızın saçlarının içine sokup yıkanıp yıkanmadığını kontrol ediyordu. Sultana'nın gür saçlarının kuruması için iki gün gerekliydi. Kızın saçları hiç kuru kalmıyordu.

Bir akşam tam yemeğe oturmuşken kapı çaldı. Jandarmalar gelmişti! Hâkimin karısı kapıya çıktı:

– "Ne istiyorsunuz?"

– "Yanınızda kalan kızı istiyoruz."

– "Olmaz. O artık bizim çocuğumuz."

Hepsi üzüldü. Ertesi gün aynı saatte atın kişnemesini duydum. Benim için geldiklerini anladım, haç çıkardım: "Panagia kurtar beni."

– "Hâkimi istiyoruz."

– "Şimdi olmaz. Namaz kılıyor."

Gittiler. Ben eriyip bitmiş, soğuk ter içinde kalmıştım, bacaklarım tir tir titriyordu. Bu jandarmalar bu saatte ne istiyordu?

Jandarmalar üçüncü kere geldi. Kapıya hâkimin karısı çıktı.

– "Yanınızdaki kızı istiyoruz. Bu sefer kızı almadan bir yere ayrılmayacağız. Balukeser'den gelen emre göre sorgulamak için kızları toplamamız gerek," dediler.

Hâkimin karısı yanıma geldi. Benimse korkudan bacaklarımın bağı çözülmüştü. Hâkimin karısı jandarmaları: "Gidin. Hâkim kendisi kızı getirecek," diye cevapladı. Hâkimse "Sofrayı kurun yemek yiyeceğiz," dedi. Ben nasıl yemek yeseydim. Boğazım düğümlenmiş gibiydi. Bana "Korkma, senin dinimizi

kendi isteğinle kabul edip etmediğini soracaklar," dediler. Yemek zehir olmuştu. Yemeğimiz bitince hâkim karısına "Kızı giydir," dedi.

Bunları anlatırken şimdi bile titriyorum. Yanımda olsun diye bana para verdi, o pis alacakaranlık vakti beni mahkeme denen o berbat yere götürdüler. Hepimiz Müslüman kadınlar gibi giyinmiştik. Başlangıçta birbirimizi tanımadık. Bir gece orada kaldık. Bir başka mahalleden bir komisyon geldi. Bizi başka bir mahalleye götürdüler. Az sonra bir başka sancakbaşı geldi, "Korkmayın, sizi öldürmeyecekler," dedi. Bizse "Kendi isteğimizle Müslüman olduk," dedik.

Bizleri dağıtana kadar azıcık bir süre orada kaldık. Arabalara bindirildik, bizi Balukeser yerine Bandırma'ya götürdüler. Bir ahıra kapadılar, yukarıda samanlık vardı aşağısıysa atlar içindi. 15 tane basamak vardı. Basamakları süpürüp oturduk. Sultana'nın kardeşleri de bizle beraberdi. Azıcık bir şey yedik. Gözümüze uyku girmiyordu! Önce bir yarımız uzandı, sonra öbürleri. Dışarıda bizi bekleyen nöbetçi gidince, bir başkası kafasını uzatıp: "Uyuyun gâvur karılar," dedi. Sesi "Artık gâvur değiliz," diye cevapladık. Birbirimize "Uyuyun. Uyumamız gerek," diyorduk, ama uyumamız imkânsızdı.

Ertesi gün bizi bir arabaya koyup Balukeser'e götürdüler.

Balukeser'e geç vakit vardık. Nereye gidip nereye sığınsaydık? Balukeserli olduğum için nereye gitmemiz gerektiğini biliyordum. Hapishaneye gittik, kapıdan içeri elimizdeki kâğıtları gösterdik. Hapishaneyi açtılar. İçerde hem Türk hem de Rum kadınları vardı. Bizi 4, 5 Türk kadını ile 4 Rum'u bir araya koydular. Orada tanıdıklarımızla karşılaştık. Eski tanıdıklarımıza bir anlığına sanki hanımmışız da çekiniyormuşuz gibi oraya erkeklerin girmesine izin olup olmadığını sorduk. Bize "Hayır," dediler.

O zaman üstümüzdeki feraceleri çıkarıp attık, bizi tanıdılar. Bulgar bir komşumuz bana sarıldı, kız annesiyle beraberdi. Her birimizin ayrı bir macerası vardı. Konuştuk, konuştuk, konuştuk...

Bulgar kız annesiyle beraber bir Türk evindeydi. Yanlarına

sığındıkları adam adeta bir Azizdi. Onlara "Kaçın! Mümkün olduğunca çabuk kaçın. Yoksa sizi öldürecekler. Başınıza bir şey geldiğini görmek istemem," demişti.

Ne yapsmlardı. İki kadın gece yarısı yapayalnız, bilmedikleri bir yerde yollara düşmüşlerdi.

Balukeser'in azıcık dışında bir köy vardı. Bu köyün nüfusunun yarısı Türk yarısı Hıristiyandı. Köyün adı Eftalya idi, Türkçe İftele.

Bu köyde balıklı bir göl vardı. Bu gölün balıklarının Şile'nin (İstanbul) balıkları gibi olduğu söylenirdi. Kadının biri gölden su alırken bir balık yanlışlıkla testiye girmişti. Balık bütün bir gece çırpınıp durmuştu. Balığı tavaya koyup pişiremiyordun çırpınıp dışarı çıkıyordu.

İki kadın karanlığın içinde bir ışık görmüşlerdi. Işığa doğru yürüyorlardı. Onlar yaklaştıkça ışık uzaklaşıyordu. Işık onları Balukeser yakınlarındaki Eftalya köyüne kadar getirmişti. Bu ışık Kutsal Işıktı!

Bir başkası, yukarı mahalledeki fırıncının kızı açık bir kapı bulmuş, umutsuzluk içinde ilerlerken yüksekten düşmüş fakat ölmemişti. Yalnızca vücudu morarmıştı.

Diğer iki kardeş bize hikâyelerini anlatmadı, yalnızca Türklerin gizlendikleri yeri bulduklarını söylediler. Bu kızları bizden biraz sonra getirmişlerdi. Bir gün bazı kızları aramızdan aldılar. Sultana'nın kocası bize sahip çıkıyordu. Adam bir oraya bir buraya koşuyor, şikâyette bulunuyor, karısının tam anlamıyla Müslüman kadını olduğunu söylüyordu. Tüfek sesleri duyduk. Bize çay, zaman zaman da bir simit getiren kahvecinin küçük oğluna alınanların nerede olduğunu sorduk. Çocuk bize onların öldürüldüğünü gösteren bir el hareketi yaptı. Bizleri bölük bölük götürüyorlar, hangi bölükte olduğumuzu soruyorlardı. Ben bölük mölük bilmiyordum.

Bütün bir gece hiç uyumadık, konuşup durduk.

Sultana'nın kocasının getirdiği yemekleri bize verdiler. Üç ay hapishanede kaldık. Elbiselerimizi yıkıyorduk. Pencereden evimizi, kışlayı görüyordum. Elbiselerimizi tel örgülere asıp şarkılar söylüyorduk.

Sevdiğim artık bana bakmıyor
Dünya bana boş geliyor

Elini göğsüme koysan
Nasıl ateş olduğunu,
Kalbimin nasıl yandığını göreceksin

Şarkının sözleri Türkçeydi. Bu şarkıları duyanlar "Bu kızları öldürmeleri ne yazık!" diyorlardı.

Şarkı söyleyip teknede çamaşırları yıkadığımız bir gün Sultana'nın kocası geldi. Bizi mahkemeye götürmek istiyordu. Islak çamaşırlarımızı toplayıp bir bohça yaptık. Yola koyulduk. Akşamdı. Bizi daima akşamları sorguya alıyorlardı. Mahkeme daha geç vakit kapanıyordu. Yargıcın önüne çıktık. Müslüman kadınlar gibi giyinmiştik. Yargıç bize: "Gerçekten Türk müsünüz? Müslümanlığı kendi isteğinizle mi kabul ettiniz?" diye sordu. "Kendi isteğimizle kabul ettik. Bizi kimse zorlamadı" dedik ve "Mümkünse hayatımızı bağışlar mısınız?" diye ekledik. Yargıç da "Evet," dedi. Sırtımızı sıvazladı, gitmemize izin verdi.

Sultana'nın kocası bizi alıp Bicirciki köyüne götürdü. Bicirciki Soma, Gönen, Bandırma'nın[76] çevresinde hem Türklerin hem de Hıristiyanların yaşadığı küçücük bir köydü. Bizim tarlaların bulunduğu kısma gittik, evler uzağa düşüyordu. 18 kişi, içinde ocağı olan küçücük bir kulübede kaldık. Oturuyorduk. Sultana'nın kocası Bandırma'ya gönderilmeyelim diye uğraşıyordu. Evrakları hazırlıyordu. Bizi Gönen'deki evine götürdü. Dört gün orada kaldık. Bir sürü masraf yapıyordu. Sultana'nın ve kardeşlerinin yakınında olmak amacıyla hem çalışmıyor hem de 18 kişiyi birden besliyordu. Sayesinde durum daha da yumuşak bir hal aldı. Herkesin koruduğu kızı yanına almasına izin verildi. Hâkim beni alması için birini yolladıysa da Sultana'nın kocası hâkimin yollattığı adama orada bulunmadığım

76 Olay tanığının Bicirciki hakkındaki sözlerinde bir yanlışlık olduğu kesindir. Soma, Gönen ve Bandırma, özellikle de Soma birbirlerinden çok uzakta bulunan yerlerdir. Dolayısıyla bu yerler hakkında kullanılan 'çevresinde' sözcüğü doğru bir sözcük değildir. Tanığın anlattığı yeri belirlemek mümkün olmadı.

yalanını söyledi. Beni erkek kardeşine almak istiyordu. Bu nedenle kardeşi de bizi kurtarmaya çabalıyordu. Hâkim vaktiyle bizi otel sahibinin annesinin saklamış olduğunu biliyordu. Nerede olduğumu öğrenmek için adam yollayınca gerçeği öğrendi. Hâkim o zaman herhangi bir Türkün evinde Müslüman olmuş iki Hıristiyan kadının birden bulunmasının yasak olduğuna, böyle bir durumda evliliğe izin verilmeyeceğine dair bir emir çıkardı. Adam bunu duyunca beni hâkime teslim etmek yerine bir akrabasının çiftliğine götürdü.

Çiftliğine götürüldüğümüz yaşlı adamın üç tane evlatlığı vardı. Çocukları Hıristiyanları kurtarma vaadiyle soyuyor, sonra da sanki hayvanmışçasına çengellere asıyorlardı. Yaşlı adamın karısı asılan insanların çıkardığı seslerden sinir krizi geçirmişti. Yaşlı adam, yani babalarıysa durmadan olanlar hakkında konuşuyordu, ruhu huzur içinde değildi. Orada üç ay kaldım. Karı-koca ve çocuk. Ocağın başında oturduğumuzda yaşlı adam –seksen yaşlarındaydı– bana: "Evladım sizin günahınız ne? Oğullarım neden bu kadar caniler, neden kötülük yapıyorlar? Bütün bunların hesabı ödenecek. Eğer Venizelos hayatta kalırsa buraları geri alacak. Biz göremeyiz, belki çocuklarımız bile yetişemez," derdi. Çiftlik sahibi bütün bunları anlatırken bana kiler penceresi gibi yüksekte olan bir camı gösterirdi. Bütün Hıristiyanları tek tek oraya koyup paralarını nereye sakladıklarını söylesinler diye eziyet ediyor, sonra da çengellere asıp öldürüyorlardı. Yaşlı adam acı içinde: "Bu yaşımda bunları da mı görecektim!" diye dertleniyordu.

Tekrar bir emir geldi. Kızların toplanıp mahkemeye gitmesini emrediyorlardı. Gene akşam vakti. Konuşmuyorduk. Ben, Sultana'yı, bir de yaralı olan Despina'yı tanıyordum. Diğer kızlar birbirlerini daha önceden tanıyorlardı. Biz diğerlerinden ayrı duruyorduk. Yavaş yavaş birbirimizle tanıştık. Bütün bir gece oturduk. Sabahleyin bizi sorguya aldılar. Daha sonra İzmir'e gitmemiz için emir geldi. Fakat Sultana'nın kocası İzmir'e gitmeyelim diye elinden geleni yapıyordu.

Bizi küçük bir eve kapamışlardı. Yukarıda biz oturuyorduk, aşağıdaysa hayvanlar vardı. Hayvanların bakımını iskeleti çık-

mış, çuvallar giyen, perişan halde erkekler yapıyordu. Bu erkeklerin Hıristiyan esirler olduğundan şüphelendik. Bize ekmek, yiyecek, su getirdiler. Erkekler bizim kim olduğumuzu anlayabilsinler diye nöbetçi ile konuşmaya başladık. Esirlerin Hıristiyan olduğuna kanaat getirince, tabanda bir delik açıp yazdığımız mektubu aşağıya attık. Bizi hemen cevapladılar. Hatta tavana erişmek için atların sırtına çıktılar. Mektupta: "Eğer kurtulmak istiyorsanız kendinizi belli etmeyin. İzmir'e gitmeye bakın. Oraya vardığınızda feracenizi çıkarın. Tanrı büyük ve yardımcı. Ancak İzmir'e giderseniz kurtulursunuz. Yoksa burada sizi öldürürler," diye yazıyordu.

Ne düşünüp, ne söyleseydik? Söyledikleri aklımıza yattı. Onlar bizden daha çok şey biliyordu, erkektiler. Atlara bakıp temizlik yapıyorlardı, açlık çektikleri her hallerinden belliydi. Nöbetçiler şüphelenmeden onlara yardım edelim diye yemeklerimizi, ekmeklerimizi yemeyip kurutuyor, aşağıya atıyorduk. O kadar açlık çekmişlerdi ki attıklarımızı birbirinin ağzından kapıyorlardı. Birdenbire ortadan yok oldular. Kim bilir başlarına ne gelmişti?

Gece gündüz ne olacağımızı düşünüyorduk. Nasıl kurtulacaktık. Bükülüp oturuyor, saatlerce konuşmuyorduk. Olmayacak hayaller, planlar kuruyorduk. Sonunda gece gündüz yakardığımız Panagia bizi aydınlattı. Bir gün bize öte beri alsın diye para verdiğimiz nöbetçiyi gördük. Ona "İzmir'e gitmemiz için bize yardım et. Eğer burada kalırsak bir çeteciye varacağız. Oysa biz senin gibi iyi biriyle evlenmek istiyoruz," dedik. Nöbetçi bizim İzmir'e gitmek istediğimizi bildiren bir telgraf çekti. Cevap gecikmedi. İzmir'e gidecektik.

Bu sırada Sultana'nın bizleri çıkarmak için uğraşan kocası iki, üç saat öncesinden Bandırma'da kalmamız için karar çıkarttırmıştı. İzmir'den telgraf gelince işin içinde bizim parmağımız olduğunu anladı. Öyle bir şey yaptı ki anlatılmaz. Benle Sultana'yı çağırtıp telgrafı kimin çektiğini sordu. Biz tüm benliğimizle inkâr ettik. Öfkelendi, "Sizleri kurtarmak için o kadar para harcadım. Oysa sizin yaptığınıza bakın. Telgrafı aldım. Olanlardan haberdarım," diye bağırdı. Bize küfrederek öfkeden

deliye dönmüş bir halde gitti. Bizi bir korkudur aldı. Sanki akşam olmuş gibi içeri kapandık. Nöbetçiye sorular sormaya başladık: "Emir geldi mi? Ne zaman gelir?" Kötü talihimiz, bir yanlışlık olmuş ve cevap Sultana'nın kocasına gelmişti. Adam o kadar öfkeliydi ki söylenenin tersine işler yapıyordu. İkinci gün telgraf için kopan kıyametten sonra elinde resmi evraklar olan bir subay geldi. Başımızda her zaman bir nöbetçi vardı. Bizi tren yoluna götürdüler. Bizleri, çocuklarla beraber 18 kişiydik, bir vagona yerleştirdiler. Aramızdan yalnız uzunca boylu Eleni adlı bir kız geride kaldı. Bir çiftlik sahibinin oğlunun zavallı ile ilişkisi vardı.

Tren İzmir'e giderken Soma'da durdu. Nöbetçi dışarı çıktı, herhalde başka erkeklerle konuşmaya dalmıştı. Aniden sesler duyduk, kötü bir şey oluyordu. İki kişi aralarında kavga ediyorlardı, belki de yalancıktan. Kapımız kilitliydi. Aramızdan birinin ayakkabısı aralıktan aşağıya düşmüştü. Ne yapsaydık? Onlar dışarıda kavga ediyor ve bize "Kapıyı açın..." diye bağırıyorlardı. Biz kapıyı açmıyorduk. Ayakkabı aşağıda kaldı. Türk ayakkabının düştüğü aralıktan silahını doğrulttu. Biz: "Çekil git yoksa bağıracağız," dedik. Adam gitti. Nöbetçimiz geldi. Ona olanları anlattık, bize bir şey bilmediğini söyledi. Biz olup biteni anlattık. O ise olanlar önemsizmiş gibi davrandı. Oysa olanlar onun suçuydu.

Geceleyin orada kaldık. Sabahleyin İzmir'e gitmek üzere yola koyulduk. Gene akşam, hep akşamları. Mahkeme kapalıydı. Bizi sahildeki kışlalara götürdüler. Penceresi yüksekte beş, altı tane oda vardı. Işık yoktu, bir gaz lambası yanıyordu. Bandırma'daki nöbetçi, burada da nöbetçimizdi. Bize yanan bir lamba getirdi. Dış kapıya yakın yere bir battaniye serip neyimiz varsa yedik. Saat on bire doğru yemeğimiz bitmişti. Sessizlik... Kilidi olmayan arka kapının arkasına güvenlik için bir taş koymuştuk. Ansızın çavuş gibi birinin sesi duyuldu, bize: "Lambaya ihtiyacımız var, lambayı verin," diyordu.

– "Lambamız yok."

– "Teker teker sorgulanmaya gelin."

– "Bu saatte sorgu olmaz."

– "O zaman bize lambayı verin."

– "Ne geliriz, ne de lambayı veririz."

Benle Sultana aramızda işaretleşerek adama ne diyeceğimize dair karar veriyorduk. Lamba bahanesiyle aramızdan birini karanlıkta kapmak istiyorlardı.

Adam az sonra tekrar "Neden lambayı vermiyorsunuz?" dedi.

Adam kapıyı itelemiş, güya lambayı almak için içeri girmişti. Biz ikimiz birlikte bağırınca adam lambayı bıraktığı gibi ortadan kayboldu. Tam o sırada içeri giren bir subay "Ne oldu? Ne var, niye bağırıyorsunuz?" diye sordu. Olanları anlattık. Bize nöbetçinin nerede olduğunu sordu. Bizse: "Müslüman olan bizlere yapılan bu hareket hakaret sayılmaz mı?" diyorduk.

Herkes harekete geçti, hem subaylar hem de diğerleri. Bizlere endişelenmememizi söylediler.

Hep bir araya toplanmıştık, bizlere "Üzülmeyin çocuklar..." diyorlardı.

Bütün bir gece hiç kımıldamadan oturduk. Korkudan titriyorduk. Çığlıklar atıyor, bağırıyorduk! Fakat öte yandan da bizleri öldürmelerinden korkuyorduk.

Sabahleyin gelen bir nöbetçi bizi alıp hastaneye götürdü. Doktorun biri ağzımızı, boğazımızı muayene etti, bitli miyiz diye saçlarımıza baktı. "Hiçbir hastalıkları yok, temizler," dedi. Bizi Hilâl-i Ahmer Oteli'ne götürdüler. Bizleri götürürken tamamıyla yanmış olan Rum Mahallesi'nin uzağından geçirmeye dikkat ettiler. Atların çektiği tramvaya bindik. Biz tramvaydayken yanımızdaki subay otelin bir görevlisiyle karşılaştı, ona: "İyi ki senle karşılaştım. Bu kızları ve başlarındaki nöbetçiyi sana teslim ediyorum. Onları otele sen götür," dedi.

Subayın dediği gibi oldu. Nöbetçi yanımızda otele gittik. Bizi yere birbirine yapışık düzen yere serilmiş 25 yataklı bir odaya koydu, kapıyı kitlediler. Nöbetçi gitti. Öğlenleyin yemeğin hazır olduğunu haber verdiler: "Yemeğe gelin". Otel büyüktü. Bizler yaşmak ve ferace giyiyorduk. Yemeği yer yemez odamıza geri döndük.

Bazen akşamları bazen de sabahları azıcık temiz hava alalım

diye bizi bahçeye indiriyorlardı. Nöbetçi bizi her istediğimizde aşağıya indiriyordu. Bizlerse paçavralardan yaptığımız bir topla oynuyorduk.

Bir gün aramızdan biri bir kurnazlık yaptı, feraceyi çıkaralım, bakalım ne olacak dedi. O zamanlar otelde hâlâ Yunanlı subayların karıları kalıyordu. Bizler hapishanede gibiydik. Birkaç kere feracemizi çıkarmıştık.

Sultana'nın kocası bizi İzmir'e kadar takip etmişti. Yunanlı subayların karıları bizim feraceyi bir giyip bir çıkardığımızı görünce bir şeylerden şüphelendiler. Nöbetçinin olmadığı bir an kollayıp demirli pencereye yaklaştılar. Aralarından en becerikli olan biri, Atinalı bir kadın bize: "Çabuk söyleyin, kimsiniz? Rum musunuz?" diye sordu. Kadını "Rum'uz. Ama korkudan Müslüman olduk," diye cevapladık. O zaman bize: "Sizleri kurtarmak için gerekli yerlerle konuşacağız," dedi. Onları "Evet, Ne olur..." diye cevaplayınca: "Bir daha sefere konuşuruz. Yakalanmayalım," diyerek yanımızdan ayrıldılar.

Nöbetçi ertesi gün sabah saat 11 sularında: "Top oynamak ister misiniz?" dedi. Biz top oynarken ferace giymediğimizi gören Sultana'nın kocası öfkeden çılgına dönmüş bir şekilde bahçeden içeri girdi. Kızgınlığından saçları dik dik olmuştu, koskocaman vücuduyla bir deve benziyordu. Korkudan nefesim kesilmişti. Eğer elinden gelseydi hepimizi boğacaktı. Bize: "Demek öyle ha! Ben de sizi parça parça etmezsem... bana da adam demesinler..." diyordu. Biz "Feraceyi kedimiz çıkartmadık, geldiğimizde onlar feraceyi çıkarttırdılar..." diye kendimizi savunmaya çalıştık. Sultana'nın kocası hırsla yanımızdan ayrıldı. Bu olaydan sonra olanları gören, başından beri çektiğimiz çilelere tanık olan, hatta artık bizlerin Müslüman olduğumuza inanan, halimize acımaya başlayan nöbetçi çılgına döndü. Belli ki feraceleri kendi isteğimizle çıkarmış olduğumuzu düşünüyordu.

Bizse korkumuzdan yukarı, odalarımıza çıktık. Artık ne hava almak, ne de oyun oynamak istiyorduk.

Sultana'nın kocası elinden gelen her şeyi yaptı: Gidebileceği her yere gitti. Atinalı kadın, nöbetçi olmadığı bir anda –nöbetçi

bazen bizi bırakıp bir yerlere gidiyordu– parmaklıklı pencereye gelip: "Kızlar, aldığımız telgrafa göre on gün içinde bir gemi gelecek. Gemiye biner binmez ilgili yerlere sizin durumunuzu bildireceğiz. Haberiniz olsun," dedi.

Birkaç gün sonra gelen bir Türk subay: "Sizi niye buraya kapıyorlar? Başınızda nöbetçi bulunması gerekli değil," dedi.

Bizi diğer Yunanlı kadınların bulunduğu odaya götürdüler. Kadınlar kocalarıyla beraber değillerdi. Kocalarını ayrı, kadınları ayrı hapsetmişlerdi. Yunanlı kadınlarla aynı odada kalmaya başladık.

Gemi 15 gün içinde geldi. Sevincimize diyecek yoktu! Bize "Hazırlanın!" dediler. Biz 18 kişiydik, 8 de Yunanlı subayların karıları. Vagon gölgedeydi, yere oturup yemek yedik. Demirleyen geminin içinden yalnızca Türkler dışarı çıkıyordu. Gölgede bir yandan dinleniyor, bir yandan da yemek yiyorduk.

Elinde kâğıtlar olan bir subay geldi ve "Müslüman olan o 18 kadın nerede?" diye sordu.

Subayın karısı söz alıp: "Niye soruyorsunuz? İşte bunlar," deyince subay kadına "Seni alakadar etmez!" dedi. Kadınsa: "Beni alakadar eder. Hem de çok. Bu kadınlar Müslüman oldularsa inandıklarından değil, namuslarını kaybetmekten, öldürülmekten korktukları için Müslüman oldular. Sen Türksün ama sana seni öldüreceklerini söyleseler korkundan, hayatta kalmak için Rum Vasilis olmaz mısın?" diye sordu. İnançsız adam[77] çılgına döndü ve kadına "Saçmalama! Yoksa seni de götürürüm," dedikten sonra bizlere toplanmamızı söyledi.

Eşyalarımızı topladık, yarı aç yarı tok bir vaziyette otele geri döndük. Otel geminin gelişiyle tıka basa dolmuştu. Bahçede üstü tenteyle kapalı bir yer dışında her yer doluydu. Bizleri bir yere yerleştirmeye çalışan otel görevlisi bizleri yatıştırmak için "Merak etmeyin, bugün gemide yer yok. Yarın boş yer bulununca siz de gidersiniz" diye avutmaya çalışırken, bizi ne kadar üzdüğünden bihaberdi.

---

77 Türkçedeki diğer dinden olanı niteleyen 'gâvur' sözcüğü gibi Rumcada Müslüman/Türkler için 'inançsız' sözcüğü kullanılır – ç.n.

Giden subayların karılarına söylediğimiz son sözler: "Ne olur bizi burada bırakmayın. Tanrı rızası için bizi burada terk etmeyin!" idi.

Otel görevlisi bizi bir yere yerleştirmek için gitti. Bizlerse oturup dua üstüne dua ettik.

Orada bulunup da halimizi gören Türkler bize acıyor: "Üzülmeyin, sizi öldürmeyecekler," diye bize cesaret veriyorlardı.

Tekrar akşam oldu, birkaç saat geçti. Subayların karıları, eğer hâlâ hayattalarsa yaptıkları iyilik önlerine gelsin, hemen durumumuzu gerekli mercilere bildirmişlerdi: "18 tane genç kızı alıkoydular, duruma el koymazsanız onlar ya öldürülecek ya da esir olacaklar."

1923'te esir değişimi oldu. Gemiden "Kızları hemen yollayın! Zira sizin tuttuğunuzun iki katı fazla sayıda esirinizi tutuyoruz," şeklinde emir geldi.

Sultana'nın kocası hâlâ biz kalalım diye uğraşıyordu. Gönderdikleri bir adam bizi bulmaya otele geldi. Ona çadırda olduğumuzu söylemişler. Bizler hava kararkça Tanrı'ya daha çok yalvarıyorduk. Bir başkası, atlı biri daha gelmişti. Onu da kaldığımız çadıra yolladılar. Adam önümüze gelip "Ayağa kalkın," dedi. Bizse ölü gibiydik. Üzüntümüzden ayakta duramıyorduk. Adam atın üzerindeydi, biz ayakta duruyorduk. Denizi görünce içimiz umutla doldu, cesaretlendik, koşmaya başladık. Biz koşarak, adam atın üstünde gittiği halde adamı geçiyorduk. Adam bize "Gâvurlar! Şimdi koşarsınız, ha!" diyordu.

Geminin içi tam anlamıyla neşe dolmuştu. Kadınlarla kucaklaştık, onları öpüp ağlıyorduk, onlarsa "Sizi biz değil, kaptan kurtardı," diyorlardı.

Kaptan altmış yaşlarında bir adamdı. Hepimiz kaptana sarılıp öptük. 18'imiz de kaptanı her neresinden olursa olsun, sırtından, omuzlarından, ellerinden öptük. Sultana'nın kız kardeşi o şaşkınlık içinde alakasız bir başkasını da öptü. Bizleri en iyi yere yerleştirdiler. Kaptana tekrar teşekkür etmek için dışarı çıktık. Fakat "Kaptan çok duygulandı, sarsıldı," diyerek izin vermediler.

Gemi o akşam yola çıkmadı. Bizleri tekrar geri götürmelerin-

den korkuyorduk. Bize: "Korkmayın sizi buradan götürmeye kimsenin gücü yetmez," diyorlardı. Bizse sakinleşemiyorduk... Bütün bir gece gözümüzü bile kırpmadık.

Gemi ikinci gün yola çıktı. Hep birden güverteye çıktık. Sabahtı. Sultana'nın küçük erkek kardeşi Yorgakis başındaki fesi yırtıp denize fırlattı. Ağlıyorduk. Kaybettiğimiz memleketimiz, ailelerimiz için sözleri Türkçe bir ağıt söylüyorduk. Memleketimizden nasıl ayrılıyor, nereye gidiyorduk?

Yunanistan'a Aziz Yorgos'a geldik. Bizi karantinaya aldılar. Etüvden geçirildik, Pire'ye götürdüler. Kimsemiz yoktu. Gazetelere ilan verdiler. Ama kim Balukeser'in o cehenneminden kurtulmuştu ki? Bir dostumuz, bir akrabamız bile hayatta kalmamıştı. Hem hayatta kalmış olsa bile resmi kâğıtları ile akrabamız olduğunu ispatlaması gerekirdi.

Bir teyzem geldi. İki üç gün uğraştıktan sonra evrakları hazırladı, beni aldı.

Bütün bu macera on ay sürmüştü. Buraya 1923 yazında geldik. Şu an hatırlamıyorum ama ya bir ya da iki yıl sonra kocamla tanıştım.

Hâlâ bütün bu yaşamış olduklarımı hatırladıkça içimi bir korku sarar, titrerim.

VITHINYA

Artaki Bölgesi

ARTAKİ

Artaki kenti (Türkçesi Erdek), Antik Kizikos bölgesinde (Kapıdağ Yarımadası'nda) bulunur. Artaki, Antik Kizikos'tur. Kentin 1922'den önce 12.000 nüfusu vardı, bu nüfusun 9.500'ünü Rumlar, çok az sayısını Çerkezler, geri kalanınıysa Türkler oluşturuyordu. Kaza statüsündeki Artaki hem çevre köylerin merkezi, hem de Kizikos Metropolliğü'nün merkeziydi. Kapıdağ Yarımadası'nın güney, güneybatı bölümünde yer alan Artaki, Bandırma'nın 16 km. kuzeybatısında, İstanbul'un 120 km. güneydoğusunda ve Bursa'nınsa 110 km. batı ve kuzeybatısındadır. Artaki'de Panagia Faneromeni Meryem Ana Manastırı vardı. Bölge halkı, Manastır'daki Panagia ikonasını kutsal kabul eder, mucizeler yarattığına inanırdı. Bu manastırın kutlamaları 15 Ağustos'ta olurdu.

'Yahu çocuklar, Faneromeni Meryem Ana'nın ikonası...'

Mihail Mimikos'un tanıklığı[78]

Afyon-Karahisar cephesi 13 Ağustos'ta çöktü. 15 Ağustos'ta Faneromeni Meryem Ana panayırındayken insanların dehşete kapıldığını gördüm. Panayır dağıldı. Herkes haberleri öğrenmiş köyüne gitmek üzere yola koyulmuştu. Bu panik esnasında Panagia Faneromeni'nin ikonasını alıp Artakis Metropolliğü'ne, Aziz Nikolaos Kilisesi'ne götürdüler. Daha önceleri de bu ikona Aziz Nikolaos Kilisesi'ne götürülür, hastalığa, kuraklığa karşı ayin yapılırdı.

Ayın 22'sine doğru Bursa'daki bir hemşehrimden aldığım telgrafta "Endişelenmeyin, doğrudan bir tehlike altında değilsiniz," diye yazıyordu. İnsanlar korku içindeydi, kimse ne yapması gerektiğini bilemiyordu.

O zamanlar, Yunan ordusunun geri çekildiği 1922 yılında,

78 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, V.1.1.'dir. Konuşan erkektir.

yörenin önde gelenlerinden, bilgili ve aydın bir kimse olan İdomeneus Kelaiditis belediye reisi idi. Belediye reisini oylama ile seçerdik, bazen Türk bazen Rum olurdu.

Neyse, Kelaiditis, mümkün olduğunca sakin bir tavırla bölge halkını yatıştırdı. Onları az bir süre için evlerini terk edip karşıya geçeceklerine, paniğe mahal olmadığına ikna etmeyi başardı. Başlangıçta halk gemiye binmek istemedi. Kim evini, malını mülkünü bırakmak ister ki? O sıralar kıyıda bulunan gemi Pire Limanı'ndaki römorkör çekicilere benziyordu. Neden bizim kıyıda olduğunu bilmiyorduk.

İnsanlar ilk adımlarını içeri atar atmaz izdiham oldu. Herkes içeri hücum etti. Ne olduğunu var sen hayal et! Tam bir dram! Tahtadan bir iskele vardı. Merdiven kalabalıktan kaynıyordu. Gemi geldiği an tıka basa doldu ve gitti. Bizi Marmara'ya, Prastio'ya ve Alonis'e götürdüler. Artaki neredeyse boşaldı. Geride yalnızca birkaç aile kaldı.

O zaman iki Aratakili, Nikolaos Kostergias ve Theodoros Kelikis bir tonluk tekneleriyle gidip hem kendilerinin hem başkalarının eşyalarını Marmara'ya taşıdılar. Onlardan beni de yanlarına almalarını istedim –o zamanlar 15, 16 yaşlarındaydım–. "Kürek çeker misin?" dediler. "Çekerim," dedim.

Ertesi gün Artaki'ye gittim. Vasilis Gamacı adındaki akrabamızı buldum. Bu adam zeytin tüccarıydı. Malını götürmek için geride kalmıştı. Ona bizim zeytinimizi de almasını söyledim. Adam müşterilerinin yollayacağı mavnaları bekliyordu. Mavnaların gelmediğini görünce İstanbul'a gidip bir tekne getirdi. Kendi zeytinini kendi yükledi. Ben de zeytinlerimi sepetlere doldurdum. 2 Eylül 1922'de, dolunayın olduğu bir gece yarısı bizlerden bir devriye "Siz ne yapıyorsunuz, çabuk gidin!" deyince kaçtık. Son anda aramızdan biri –beş kişiydik– Faneromeni Meryem Ana'nın ikonasını almayı hatırladı. "Yahu çocuklar, Faneromeni Meryem Ana'nın ikonası..." dedi.

Gitti ikonayı aldı, tekneye getirdiler. İstanbul'a doğru yola koyulduk. Orada Türk makamları her şeye, zeytinlere de el koydu. Patrikhane araya girip Meryem Ana'nın ikonasını aldı. Tekne daha sonra serbest bırakıldı, yükünü Kostanca'da boşalttı.

Adapazarı Bölgesi

ASAKÖY

Asaköy (Türkçesi Fındıklı) Adapazarı'nın 17 km. kuzey, kuzeydoğusunda, Bursa ve Kios'un (Gemlik) 79 km. doğu, güneydoğusundadır. Rumlar memleketlerinden ayrılmadan önceki köy nüfusu Ermenice konuşan 500 Rumla, çok az sayıda Türkten oluşuyordu. Asaköy dinsel açıdan Nikea (İznik) Metropolliği'ne bağlıydı (Merkez Kios idi).

'O akşam benim kocam da köyün başka erkekleriyle beraber ortadan kayboldu.'

Atina Demerci'nin tanıklığı[79]

Çeteler 1919'da, Paskalya'dan[80] hemen sonra bizim köyümüze de geldi.[81] Köyümüzü koruyacaklarını söylediler. Biz onları besleyecektik onlar da bizi koruyacaktı.

Bu arada çetelerin Ortaköy'de neler yaptıklarını öğrenmiştik. Herkesi öldürmüş, küpe almak için kulak kesmişlerdi. Kayınbabam bizim de başımıza bu tür şeyler gelmesin diye bizi Türk köyü olan Söğütlü'ye[82] götürdü.

Biz ayrıldıktan sonra köyümüzün içinde dolaşan çeteler köyü kuşattı. Sabahtı.

Muhtarı 15 gün alıkoyup ayaklarından ters astı, kaçanların yerini öğrenmeye çalıştılar. Muhtarı bir asıp bir indiriyorlardı.

---

79 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, V.2.2.'dir. Konuşan kadındır.

80 Paskalya zamanı ay takvimine göre belirlendiği için değişiklik gösterir. Dolunaydan sonraki ilk pazar günü Paskalya haftasının da başlangıcıdır. Genelde Nisan ayında olur, on gün sürer, Büyük Hafta da Paskalya süresinin içinde yer alır. Büyük Hafta boyunca İsa'nın yaşadığına inanılan olaylar sembolik olarak tekrarlanır (İsa'nın ruhunun sonsuzluğa kavuşması/Epitafios, Dirilişi/Anastasi...) – ç.n.

81 Asaköy'deki çete olayları 1920 Haziran'ında olmuştur 1919 Paskalya'sında değil.

82 Söğütlü: Asaköy'ün 15 km. güneydoğusunda bulunur. Bir Türk köyüdür.

Köyde buldukları tüm erkekleri kilisenin içinde topladılar ve yaktılar. Herkesi öldürdüler. Yalnız erken davranıp kaçmayı başaranlar kurtuldu.

Kadın ve çocukları toplayıp Adapazarı'na sürgüne yolladılar.

Hatırlıyorum, bütün bunlar biz daha buğday toplamadan olmuştu. Türklerin yanında yardımcı olarak çalışıyorduk.

O akşam benim kocam da köyün başka erkekleriyle beraber ortadan yok oldu. Oysa daha yeni askerden dönmüştü. Dört yıldır askerdeydi.

Kocam gidişatın pek iyi olmadığını öğrenmiş, bizi, ailesini İstanbul'a götürmek istiyordu.

Babamla kayınbabam, kocamın İstanbul'a gitmek istemesine kızdı. Ona topraklarında yaşamaya layık olmadığı için İstanbul'a gitmek istediğini söylediler. Kocam da köyde kaldı.

Gittiğimiz Söğütlü'de kayınpederimin köyün Türkleriyle dostluğu vardı. Eltim de Söğütlü'de oturmaya geldi. Kocam da bir akşam kaldığımız Türk köyüne geldi. Çetelerin yörede baş gösterdiği günden beri saklanıyordu.

Geldi ve bana köye gidip eşyalarımızı alacağını sonra da bizi kaçıracağını söyledi.

Bunları duyan kayınpederim kızdı, kocama hayvanları otlatmak istemediğinden kaçtığını söyledi.

Kocam onu dinlemeyip köye gitti. Atın üstündeyken bana: "Eğer saat dörde kadar geri gelmemişsem, bil ki başıma bir şey geldi," dedi. Bu kocamı son görüşüm oldu.

Çeteler o akşam köyü kuşatmış, onları yakalamış, hepsini kiliseye kapamıştı. Yakalananların ellerini bağlamış, üçer üçer kiliseden çıkarmış, vurmuşlardı. Kurşunun iyi isabet etmedikleri ölü taklidi yaparak kurtulmuştu. Çeteler elbiselerini çalmıştı.

Kayınbabamla köye gittiğimde cesetler çürümüş, simsiyah olmuştu, üstlerindeki kurtları tavuklar gagalıyordu.

Evimize gittik. Her yer yanmıştı. Yalnız yere gömdüğümüz bir sandığa bir şey olmamıştı. Alabildiklerimizi alıp Söğütlü'ye döndük.

Bir Türkün çiftliğinde çalışıyorduk. Hatırlıyorum da hasat zamanıydı. Biz ekin biçerken bazı Türkler eltimi istediler. Ka-

dım alıp götürdüler. Eltim bir daha geri dönmedi. Daha sonra gelip kayınpederimi istediler. Kayınpederimi de alıp gittiler. Bir gün geçti, iki gün geçti haber çıkmadı. Kayınpederim de geri dönmedi. İki çocukla yalnız başıma kaldım. Çocukların en büyüğü 5 yaşındaydı. Bizi evine alan Türk korktu. Gitmemi söyledi. Kadın başıma, çocuklarla beraber nereye giderdim! Gidip bir başka kapıyı çaldım. Kapıyı bir Türk kadını açtı. Beni ve çocuklarımı görünce: "Ekmek vereyim, ne istersen iste sana vereyim, ama seni evime alamam. Oğlum günde iki kez camide Yunanlılara karşı savaşacağına yemin ediyor. Seni evde tutmama izin vermez," dedi.

Bu evden ayrıldım, bir başka kapı çaldım. Kapıyı yaşlı bir adam açtı. Aynı sözleri söyleyerek beni evine almadı. Geceyi samanlıkta geçirmeme izin verdi. Yukarıda bir fırın vardı. Fırın sıcaktı. Uyuduğum yerin aşağısındaysa bir köpek yavrulamıştı. Ertesi gün yola koyulup sık bir ormanlığa girdim. Yolda Hıristiyan bir kadının sürdüğü bir araba gördüm. Kadına beni de yanına almasını söyledim ama o korkup beni almadı. Bebeği arabaya koyup çocuğu yanıma alarak yürümeye koyuldum.

Yollardan birinde silahlı kimseler karşımıza çıktı. Korktuk. Silahlılar, Türk çetelerini kovalayan Abazalardı.[83] Öndekilerden biri oğlumu tanıdığı için: "Anastasi, annen nerede? Biz bu yolda çeteleri kovalayacağız, siz başka yoldan gidin," dedi.

Yolumuzu değiştirdik. Ekse[84] köyüne gittik. Bu köyün yarısı Hıristiyan, yarısı Türktü. Köyde 15 Rum evi vardı.

Bir beye gidip çocuklarımla azıcık kalmak için yalvardım. Beni tutmak istemedi, Fındıklılardan kimseyi tutmak istemiyordu. O da camide hiçbir Hıristiyana yardım etmeyeceğine da-

83 Abazalar metinden anlaşıldığına göre çeteler ve Mustafa Kemal'in güçleriyle çarpışma halinde olan silahlı bir grup. Abaza kelimesi Kafkaslar'ın doğusundan, Prokopios'dan gelen Asvasgos halklarını adlandırmak için kullanılır. Bu halk Bizans İmparatorluğu döneminde Hıristiyanlaştırılmış, 9. ve 10. yüzyılda ise en parlak günlerini yaşamıştır. Abazalar sonunda Osmanlı (Türk) yönetimi altına girip Müslümanlaştılarsa da ayrı bir grup olduklarını unutmadılar. Kafkaslar (Gürcistan) özellikle de Sohum'dan gelirler. Bugün hâlâ Küçük Asya'da ayrı yaşadıkları sanılmaktadır (Daha fazla bilgi için bkz. *Encyclopédie I' Islâm*, Fransız Basımı, Cilt I, s. 103-104).

84 Ekse köyü: Adapazarı'nın 50 km. kuzeyindedir.

ir söz vermişti. Köyde bir Hıristiyan bile kalmamıştı.

Umutsuzluğa kapıldım. Adapazarı'na doğru yola koyuldum. Harmandele adlı bir Çerkez köyünden geçip Adapazarı'na gittim.

Herkesi okulda toplamışlardı. Ben de okula gittim.

Adapazarı'nda da cephe açılmıştı. Orada da kalamazdım. Adapazarı'ndan Nikomidya'ya (İzmit) gitmek üzere yola çıktık. Bizi trene bindireceklerini söylediler. Azıcık trene bindik ama daha sonra yürüdük. Bütün bir gece yürüdük. Yolda İngilizlerle karşılaştık. İngilizler yöremize Yunanlılardan önce gelmişti. Biz İngilizleri Nikomidya dışındaki evlerde silah ararken ve erkekleri uzaklaştırırken gördük. Kazanlarla yemekleri vardı ama bize vermemek için artan yemeklerini denize dökü yorlardı. Bize Yunanlılar kendi kazanlarından yemek verdi. Nikomidya'nın az dışında bulunan kilise ve inzivaya çekilme yeri olan Aziz Pantaleimonas'ta kaldık. Et etin üstündeydi. Herkes hastalandı. Hastalananlar hastalığın 15. gününde ölüyordu. Kızım da Aziz Pantaleimonas'ta öldü.

Oğlumu alıp gemiye bindim. Geminin adını hatırlamıyorum. Yunanistan'dan, bizi götürmek için gelmişti. 1921 Mayıs'ında Samos Adası'na ulaştık. Biz göçmenleri Vathi ile Karlovasi arasında dağıttılar. Gemi ilk Vathi'de insanları bıraktı, sonra Karlovasi'de. Gemiden çıkıp kente doğru yürüdük. Başlarda geçici olarak yerleştirildik. Daha sonraları barakalar inşa ettiler, bizi barakalara yerleştirdiler.

Lefki Bölgesi

LEFKİ

Lefki kasabası Büyük Savaş'tan sonra Türkler tarafından Osmanlı olarak adlandırıldı. Felaketten önce 6.000 nüfusu vardı. Nüfusunun 800'ünü anadili Türkçe olan Rumlar oluşturuyordu. Lefki kasabası Sakarya Irmağı'nın sol kıyısından 1 km. kadar uzakta, bir tepe yamacındaki vadide kuruludur. Kasabanın 1 km. uzağından Konstantinopoli (İstanbul)-Eskişehir tren yolu geçer. Lefki Bilecik'in 24 km. kuzey, kuzeydoğusunda, Nikea'nın (İznik) 25 km. doğusunda ve Nikomidya'nın (İzmit) 45 km. güney, güneydoğusunda bulunur. Lefki dinsel açıdan Nikea Metropolliği'ne bağlıydı (merkez Kios idi).

'Ne arıyorsun, Rum kadınları mı? Hepsini katlettiler...'

Silvia Hacımihalidu'nun tanıklığı[85]

Erkek kardeşim dokuz yıl askerlik yaptı. Kocam da öyle... Balkan Savaşı'nda askere alınan erkekler ancak 1918 antlaşmasından sonra geri dönebildi. O sıralar nişanlı değildim. Kardeşim askerden dönünce nişanlandım. Nişandan bir yıl sonra da katliam oldu...

Savaş sırasında demiryolu Almanların kontrolü altındaydı. Almanlar yenilince Haydarpaşa-Eskişehir hattı Müttefiklerin eline geçti. İngilizler geldi. İngilizlerin gelişiyle Türkler dağa çıktı, çeteci oldu. Parolaları 'İngilizler kovulmalı!' idi.

İngiliz geldiği dönemde hiçbir şey yapmadık. Kuzu gibi oturduk. Ağzımızı açabilir miydik ki? İngilizler hem tren istasyonunu hem de köprüyü tutmuşlardı. Yunan ordusunun Bursa'ya girdiğini duymuştuk, özgürlüğümüze kavuşacağımız için seviniyorduk. Tabii ki ne gazetemiz vardı, ne de haberleri öğrene-

85 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, V.3.1.'dir. Konuşan kadındır.

cek başka bir kaynağımız. Haberleri bizden daha önce öğrenen Türkler öfkeden kuduruyorlardı.

Bu sırada çetelerin çevrede verdikleri zararları duyuyor, korkuyorduk. "Köyümüze zarar verirler mi? Halimiz ne olacak?" diye tasalanıyorduk.

En son İngilizler gitti –Sakarya Irmağı'nda bir köprü vardı– bu köprüye dokuz tane bomba koydular, havaya uçurdular. Geriye çekilirken başka köprüleri de havaya uçurdular.

Böylece çetelerle başbaşa kaldık. Günün birinde Gökbayrak çetesinin geldiği, bizi katledeceği duyuldu. Gençler, kadın, erkek dağlara çıktık. Köyde yalnızca yaşlılar kaldı. Çeteler bizleri kovalamaya başladı, beş erkeği öldürdüler. Çetelerin başı Bursalı Cemal adında bir köpekti. Çeteler 30 Haziran 1920'de köyü kuşattılar.

Dağdayken Yunan ordusunun Kabaçınar'da bulunduğunu, ilerlemediğini, Yunanistan'da seçimlerin[86] yapıldığını ve bu durumdan cesaret alan çetelerin bize saldırdığını öğrendik.

Bir hafta dağda kaldık. Çeteler bir emir çıkardı. Emirde: "Dağa çıkanlar Lefki'ye geri döndükleri takdirde hiçbir zarar görmeyecek. Lefki'yi kuşatan nöbetçiler geri gelenlere bir pusula verecek," diyordu.

Annemle babam geride kalmıştı. Onlar da dağda yakınları olan pek çok kişi gibi izin alıp bizi geri götürdüler.

Çeteler bir hafta içinde: "Bize para verin, size dokunmayalım," dediler. Babalarımız, ihtiyar heyeti altın liralar topladılar. Yanılmıyorsam 600 lira toplandı. Kimisi 5 lira veriyordu, kimisi altın lira.

Daha sonra Cemal ve adamları Nikea'ya (İznik) gitti, 15 Ağustos'ta Nikea'da bulunan herkesi öldürdü.

Biz uyurken çeteler herkesi öldürmüş, sonra tekrar köye dönüp köyü kuşatmışlardı da bizim bir şeyden haberimiz yoktu. Sabahleyin uyanıp bahçesine giden birini öldürdüler. Bir başkası zerzevat taşımaya gitmişti, onu da öldürdüler. Tren yolunda çalışmaya giden işçileri, makinistleri, herkesi öldürdüler. Tütü-

86 Söz konusu seçim, Yunanistan'da yapılmış olan 1 Kasım 1920 seçimidir.

ne giden bir kadına taş attılar. Kadın geri geldi: "Kuşatılmışız!" dedi. Bahçeye gitmek üzere olan kardeşim kadını duyunca hiçbir yere çıkmadı. Köyden dışarı çıkamıyorduk.

Daha sonraları köyün zenginleri meydanda topladı, bir ipek imalathanesine götürüldüler. Çeteler zenginleri ancak evlerindeki altınları aldıktan sonra serbest bıraktı. Daha neler, neler...

Herkesin kiliseye gitmek üzere evden çıktığı bir pazar günü erkek ve kadınları topladılar. Babam da dışarı çıkmak üzere idi. Evi yüksekte olan bir komşu kadın olup bitenleri görünce babama eve girmesini işaret etti. Babam da eve girdi. Neler olduğunu bilmiyorduk. Evden her çıkan kayboluyordu.

Başka bir gün bir başka olay daha oldu. –Hangi birini anlatayım!– Aklıma gelenleri söylüyorum. İnsanları topladılar, cellat geldi. Bıçağını biliyordu. Öldürülecekler yesin diye ekmek de getirdiler. Türklerin inancına göre eğer karnı tok birini öldürürsen günah işlemiş sayılmazsın. Tam herkesi katletmeye hazırlanıyorlardı ki insanların öldürülmemesi için emir geldi. Ama ölümden kurtulmak isteyen herkesin bir şeyler vermesi gerekiyordu: Yüzük, saat,... Ellerindekini verdikten sonra serbesttiler.

Ertesi gün kahveci Yanakos'u yakalayıp Sakarya Irmağı'nın kenarına götürdüler. Adamcağıza kendi mezarını açtırdıktan sonra onu öldürdüler. Bir başkasını daha öldürdüler. Bir başka gün bir papazı, Papaz Yordanidis'i ve tüm ailesini: Karısını, üç çocuğunu ve papazın felçli annesini evlerinin az dışında katlettiler. Zavallı adam annesini dışarıya sırtında taşımıştı. Ertesi gün etrafımızdaki Türkler: "Gelin sizi gâvurun ölüsüne götürelim..." diyor, papazın kesik başını tekmeliyorlardı. Cesetleri köpekler yedi.

Daha ertesi gün diğer papazı, eltimin kocası Papaz Kostantinos'u, karısını ve iki çocuğunu öldürdüler. Papaz öğretmenlik de yapıyordu. Öldürdüklerinin ertesi sabahı çeteler ve hemşehrimiz Türkler, papazın evini yağmaladılar.

Sonraları sıra zenginlere geldi. Lazaros Kaymakamidis adlı biri vardı. Onu "Cemal Bey seni yemeğe çağırıyor," diye kandırdı, öldürdüler.

O sıralarda Cemal Bey Nikea'dan bir kızla annesini Lefki'ye getirmişti. Anne-kızın Lefki'den akrabaları olan bir kadın, Stavris'in kızı onları ziyarete gitti. Ziyaretçiyi gözüne kestiren Cemal Bey diğer iki kadını öldürtüp, Stavris'in kızını alıkoydu.

Bir ay sonra Stavris'e: "Cemal bütün Lefki'yi kılıçtan geçirecek, gelin sizi kaçıralım," dediler. Stavris'i, karısını, Efrosini adındaki kızım, Cemal'in yanındaki diğer kızını alıp dereye götürdü, oracıkta öldürdüler.

Nereye kaçıp nasıl kurtulacaksın? Evinden çıkan herkesi öldürüyorlardı. Pek çok insanı doğradılar. Öldürülenlerin hesabını yapmak mümkün değil. Bıçakları kaldırıp: "Atalarınızın yaptıklarının bedelini siz ödeyeceksiniz!" diyorlardı. Öldürülen yalnızca bizler değildik, Fulacık,[87] Devret,[88] Ortaköy[89] ve Nikea'da da katliam yapıldı. Yunan ordusu yaklaştıkça onlar: "Biriniz bile hayatta kalmayacak!" diyorlardı.

Tüm bunlar olurken bir Yunan uçağı geldi, Cemal'in bayraklarının bulunduğu yere bomba attı. Hem çeteler hem de etrafımızdaki Türk köylüler korkup Sakarya'ya doğru kaçtı. Biz nereye kaçacağımızı bilmiyorduk!

Daha sonra herkesin Sakarya Irmağı'ndan öteye geçmesi için emir çıkardılar. Köylümüz Türkler gitti. Bizimkilerden inanıp gidenleri kolayca öldürdüler. Artık önlerine geleni öldürmeye başlamışlardı. Her kimi bulurlarsa öldürüyorlardı. İnsanları ikişer ikişer tutup kesmeye götürüyorlardı. Ordumuz yaklaşıyordu, Türkler Yunan ordusunun adım duyduklarında dahi korkudan titriyorlardı.

Bodrumlara, sığınaklara gizlenmeye çalışıyorduk. Yunan ordusu Bilecik'i geçmişti ve çeteler öldürecek gâvur arıyorlardı. Kimimiz kaçtı, kimimiz annesini, babasını, çocuklarını kaybetti. Şimdi sıra benim hikâyemde.

Bu öldürmeler, kıyım içinde ailemi kaybetmiştim. Birimiz di-

87 Fulacık: Nikea'nın (İznik) 20 km. kuzeybatısında bulunan bir köy.

88 Devret: Bu köyde hem Rumlar hem de Türkler yaşardı. Ama köyün Nikea'nın 21 km. kuzeybatısında bulunan Kiz-Devret mi yoksa gene Nikea'nın güneybatısındaki Pabucak-Devret köyü mü olduğu net değildir.

89 Ortaköy hakkında bilgi edinmek için A, V.6.1a. numaralı tanıklığa bakınız.

ğerinin nerede olduğunu bilmiyordu. Kimin yaşadığını, kimin öldüğünü bilmiyorduk. Bizi kesmek için saklandığımız bodruma geldiklerinde hepimiz bir yana dağılmıştık. Ben camdan atlayarak bir Rum evine girip saklanmıştım. 5, 6 kadın daha geldi. Tavan arasına gizlendik. Diğerleri kaçmıştı. Başlarına ne geldiğini bile bilmiyordum.

İsa'nın doğduğu zamandı... On üç gün boyunca tavan arasında saklı kaldık. Bütün Lefki bu on üç gün içinde katledilmişti. Nadiren şurada veya burada saklanmış biri bulunuyordu. Aziz Petros[90] ve Pavlos[91] zamanı katliama başlayan Türkler, Işıklar zamanına[92] kadar herkesi öldürmüşlerdi.

Köylümüz Türkler Sakarya Irmağı'nın öte tarafına kaçmıştı. Bizimkiler gerilediklerinde geri döndülerse de, tekrar Sakarya'nın öte tarafına kaçtılar. Türkler de umutsuzluk içindeydiler. Çılgına dönmüşlerdi. Eşyalarını Sakarya'nın öte tarafına taşımışlardı.

Türk çocukları geldi, bizi saklandığımız tavan arasında buldu, yerimizi ispiyonladılar. İki çeteci tarafından yakalandık. Bize: "Siz nasıl yaşadınız? Size kim yiyecek verdi?" dediler. Biz: "Bir şey yemedik," diye cevap verince: "Sizi kumandana götüreceğiz. O, gerçeği öğrenir," dediler.

Sıralanmış gidiyorduk: Birimiz diğerinin ardında. Ben sıranın sonundan fırlayıp bir eve sığındım. Tanrı'nın bana verdiği cesarete hayret ediyorum, nasıl aklıma geldi bilmiyorum! Yaşayacak günüm varmış. Götürdükleri diğer kadınlar öldürülecekti.

Dualar ediyordum: "Meryem Anam benim, örtünü fırlat, be-

---

90 Aziz Petros belki de İsa'nın en inançlı öğrencisiydi. Hıristiyan olmayanlar tarafından İsa'ya yapılan eziyetler sırasında bazıları Aziz Petros'un İsa'nın öğrencisi olduğunu teşhis edince, Aziz Petros korkarak İsa'nın öğrencisi olduğunu inkâr etti. Bütün bu duruma rağmen Aziz Petros Hıristiyanlığın önemli kurucularından biri olmuştur. Roma'da Aziz Petros onuruna kurulmuş bir de kilise vardır. Aziz Petros'un yortusu ile Apostolos Pavlos'un yortusu aynı gündedir, 29 Haziran – ç.n.

91 Aziz Pavlos başlangıçta Hıristiyanlığa karşı savaşmış fakat sonraları Hıristiyan öğretisinin hocası olmuş, Hıristiyanlığın yayılmasında önemli görevler üstlenmiştir. Aziz Pavlos'un yortusu yukarıda da değindiğimiz gibi Aziz Petros'un yortusuyla aynı gündedir (29 Haziran) – ç.n.

92 Işıklar zamanı 6 Ocak'tadır – ç.n.

ni görmesinler, gözleri körelsin. Beni görmesinler. Aziz İsa beni onların ellerine düşürme..." Eve doğru seğirttiğimde çeşme başında bekleyen bir sürü Türk kadını, çocukları vardı. Beni görmemişlerdi. Daha sonra beni aramaya dönen çeteler Türk kadınlarına birini görüp görmediklerini sordular. Fakat onlar hiçbir şey görmediklerini söylüyor: "Gâvurlar bazen melek olup uçar," diyorlardı.

Ben bir köşeye sinmiştim. Geldi, aradılar. Ben onları görüyordum, onlar beni görmüyordu. Gizlendiğim yeri bulamadılar. Fakat ben onları izliyordum. Bizim dinimiz gibisi yok, eğer inancın varsa Tanrı seni korur!

Bütün bir gece nerede bulunduğumu bilmeksizin saklandım. Aşağı katta mıydım, yukarı katta mı, bilmiyordum. Diğer kadınları öldürdüler.

Aynı akşam annemin daha önce yardım etmiş olduğu bir Türk komşumuzun evine gittim. En azından bir parça ekmek yer, teselli bulurum diyordum. Çetelerin ellerine düşmektense dağa çıkıp kurda kuşa yem olmayı yeğlerim diye düşünüyordum. Evimizde ışık gördüm. Birdenbire ne kadar acınacak durumda olduğumu anladım. Ben yollarda yetim-öksüz dolaşıyorken başkaları evimizde oturuyordu.

Kadına gittim, ekmek istedim. O ise bana: "Hadi çek git!" dedi, çeteleri haberdar etmeye koştu.

Beni aramaya geldiler. Bir kümese saklandım. Ali Dikici kahveden çıkmış, çetelerle beraber beni aramaya gelmişti. Bu adam hemşehrimdi ve çok iyi bir insandı.

Gâvur kızı nerede diye arayıp durdular. Bir sürü insanı öldürmüşlerdi ama gözleri hâlâ kana doymamıştı. Beni de bulup öldürmek istiyorlardı. Kız kimlerdendi diye sorunca Ali ve Türk kadın: "Komşunun kızı," dediler. Kadının "Benden ekmek istedi ama vermedim," dediğini duydum.

Ali'nin annesiyle benim annem arkadaştılar. Ali de babamla ahbaptı. O kadar insanı öldürdüler... Ali o kadar insanı öldürdükten sonra niye hâlâ bir kızın peşindeler diye düşünmüş olmalı.

Kümesteydim. Her yeri aradılar ama beni bulamadılar. Gi-

derken geride bir nöbetçi bıraktılar. Çünkü kadın zıplayıp duvardan öte tarafa geçtiğimi, içeri girdiğimi görmüştü.

Ali yerdeki tuğlaları gösterdi: "Görmüyor musunuz? Belli ki kız duvarı atlayıp gitmiş, burada değil," dedi.

Bana yardım eden kim, diyordum.

Nöbetçi bekliyordu. Ali gece yarısı geldiğinde geride bıraktıkları nöbetçi hâlâ oradaydı. Ali ikinci kez geldiğinde nöbetçinin gitmiş olduğunu gördü. "Silvia çık yerinden, seni kurtarmaya geldim," diye seslendi. Adımı Türk kadından öğrenmişti. Ben çıt çıkarmıyordum. "Hadi bağırışıp durmayalım. Ortaya çık. Etraf düşmanla dolu! Ben seni kurtarmaya geldim," diye sesleniyordu. "Öyle veya böyle hayatım yitik. En iyisi dışarı çıkayım," dedim. Dışarı çıktım. Ali beni alıp evine götürdü. Gece vaktiydi. Evde karısı, annesi, erkek kardeşi, erkek kardeşinin karısı ve bir de çocukları vardı. Herkese benim evde olduğumu söylemeyeceklerine dair yemin ettirdi. "Yoksa bizi de öldürürler..." diyordu. Ali'nin küçük yeğeni bir gün bir İncil bulmuştu, eve getirdi. Kim bilir kimin İnciliydi, nereye atılmıştı? Aile İncil'i alıp bir köşeye koydu. Nereye koyduklarını görmedim.

İki, üç ay sonra Ali ile kardeşini askere aldılar. Evde yalnız biz kadınlar kaldık.

Dokuz ay boyunca o evde kaldım. Evimizi, Rum Mahallesi'ni görüp gece-gündüz ağlıyordum. Bana iyi bakıyorlardı, aksini söyleyemem, ama derdime kim çare olabilirdi ki!

Tam o sıralarda Yunan ordusu cepheye, Eskişehir'e yaklaştı. Lefkili Türkler kadın erkek demeden evlerini bırakıp kaçtı. Kaldığım evdeki kadınlar da kaçtı. Beni yanlarına alamadılar. Diğer Türklerin beni tanımasından korkuyorlardı.

Elli gün boyunca köyde tek başıma kaldım. Otlar yolları kaplamıştı. Bazen Türk kadınlar Sakarya'nın öte tarafından geliyor, tavuklarına bakıyor sonra da gidiyorlardı.

Mısır unu ve çiğ patates yiyordum. Susuzluktan yandığım için peynir suyu içiyordum. Çeşmelerde su vardı ama dışarı çıkacak cesaretim yoktu. Polis karakolu tam yanımızdaydı, içerde 5, 6 jandarma vardı. Çeteler de karakola girip çıkıyordu.

Gece-gündüz Tanrı'ya beni kurtarması için dualar ediyordum. Günün birinde çekmecenin birini çekince Ali'nin yeğeninin getirdiği İncil'i buldum. Ruhumun huzur bulduğunu hissettim. Haç çıkardım: "Aziz İncil sen beni kurtaracaksın, ben de seni," dedim, İncil'i sakladım.

Cephesi çöktüğü için gerileyen Türk ordusu Lefki'nin içinden geçiyordu. Yüzlerce süvari. Askerler kapıları kırıp evlere giriyorlardı. Daha çok Türk evlerine giriyorlardı. Rum evlerinde alınacak bir şey kalmamıştı.

Nefesimi tutarak bir delikten bakıyor, "Tanrım koru beni! Aziz Panagia üstüme örtünü ört!" diye dua ediyordum. Askerler Lefki'nin bütün kapılarını kırdılar ama benim kapımda tek bir tık sesi bile duyulmadı.

Açtım. Durmadan dua ediyordum. Ellerim, ayaklarım ibadet etmekten şişmişti. Susuzluktan yanıyordum. Tanrı'ya: "Kurtar beni, Türklerin eline düşmeyeyim, Ortodokslara kavuşmama yardım et..." diye yakarıyordum. Süvariler gitti.

O gece camın önünde dua ettim. Dolunay geceyi gündüz gibi ışıtıyordu. Merdivenden bir papazın çıkıp bana geldiğini görünce kalakaldım. Korkmamıştım. Hiçbir şey hissetmiyordum. Donakalmış, uzanmıştım, kımıldayacak gücüm yoktu. Papaz diz çökerek: "Güç topla evladım. Ben Yoannis Hrisostomos'um,"[93] dedi. Sanki birden canlandım. Papaz tam o sırada görünmez oldu.

Bütün bunları gözlerimle gördüm. İncil'den Aziz Hrisostomos'un hayatını anlatan bölümleri pek çok kez okumuştum. "Ah!" dedim, "Sen de sürgünde ölmüştün. Şimdi bana yardım etmeye geldin."

Birdenbire güç, kuvvet buldum. Artık ne açtım ne de susuz. Ayağa kalktım, haç çıkardım, "Aziz Yoannis beni kurtaracak," dedim.

Ertesi gün Ali'nin yaşlı annesi geldi. "Yavrum benim! Çektiğin acıyı biliyorum. Ama sana nasıl yardım edebileceğimi bil-

93 Aziz Hrisostomos İ.S. 4. yüzyılda yaşadı. Kilisenin kurucularından biridir. Antakyalı Aziz Hrisostomos İstanbul Patriği olarak da görev yapmıştır. Yortusu Üç Kutsal Kurucular zamanı yani 30 Ocak'tadır – ç.n.

miyorum. Elimden bir şey gelmiyor," dedi. Tavukları sular gibi yaparak bana su getirdi. Kurban Bayramı'ydı, yemem için biraz da et getirdi. Bana: "Hayretler içinde kalıyorum. Sen insan değil misin? Koskoca bir ordu geçti, herkesin evini yerle bir etti. Fakat bizim evimizin kapısına bile dokunulmadı. Yoksa sen ermiş bir kimse, bir Aziz misin?" dedi. Ben "Hayır, ben de senin gibi insanım," dedim. Kadıncağız, "Ama nasıl oldu da onca yoksul, gariban evlerine bile giren askerler bu zengin evi atladılar," diyordu.

Ne olup bittiğini bilmiyordum. Yaşlı kadın bana: "Eskişehir'in düştüğünü, şimdi Ankara için mücadele edildiğini, Ankara da düşerse orada tanınmadığım için beni de beraberlerinde götüreceklerini... Geçen sefer hemşehrilerimizin beni tanımalarından korktukları için yanlarına alamamış olduklarını..." anlattı.

Ben bütün bunları, beni de yanlarında götüreceklerini duydukça daha da çok ağlıyordum. "Tanrım bana güç ver! Yunan ordusuna gitmeme yardımcı ol..." diyordum. Dokuz ay boyunca böyle teselli buldum...

Yaşlı kadın gitti. Aziz Hrisostomos'u gördüğümden bu yana 8 ay olmuştu. Yan tarafta, polis karakolundaki telefon konuşmasından şu sözleri duydum: "Düşman Bayırköy tepelerine ilerlemektedir."

Meryem Anam benim! Yakınımdaydılar. Sabaha karşı ortalığın hareketlendiğini gördüm. Jandarmalar kapıyı çarpıp gitti. İçimden hadi, yollarınız açık ola dedim.

İki üç gün sonra, sabah saat on civarı dua ederken iki top atışı duydum. Pencereden dışarı bakıp: "Türklerin topu yoktu. Gelen Yunan ordusu olmasın?" diye düşündüm.

Evlerini kontrol etmek için köye geri dönen Türk kadınları top seslerini duyunca gerisin geri kaçtılar.

Daha sonra top atışları yukarıdan geçerek Sakarya Irmağı'nı dövmeye başladı. Ben olup bitenleri izliyordum.

Bir top mermisi çatının üstünde parçalanınca aşağı kata indim. Sanki içimden bir ses "Sen kimden korkuyorsun?" dedi. İçimden "Gerçekten, niye korkuyorum ki! Bana kurşun işlemi-

yor. Dokuz ay boyunca hayatta kalmadım mı?" diye düşündüm, yukarı çıktım.

Sakarya tarafına baktığım delikten kadınların kaçışını gördüm. Gözümü öbür deliğe uydurarak diğer tarafı gözleyince Yunan ordusunun yaklaştığını gördüm.

Daha sonra dağdan gelen sesleri duydum. Yayan yedi-sekiz kişiyle, bir atlının dağdan indiğini gördüm.

Gelenlerin Türkler kaçtıktan sonra evlerinde gizledikleri paraları almak üzere geri dönen köylülerimiz olabileceğini düşündüm. Koşup onlara gideyim dedim. Gidip İncil'i aldım. Tam o sırada kanım dondu. "Acaba kurtulacak mıydım? Yoksa Türklerin eline mi düşecektim? Ne olup bittiğini bilmiyordum!"

Bluzumu, elbiselerimi, İncil'i, başıma gelenleri yazdığım defteri topladım. –Ali'nin evinde mürekkep ve kalem bulmuş, dokuz ay süresince çektiklerimi yazmıştım. Eğer ailemi hayatta bulursam yazdıklarımı kitap yapacaktım. Beni hayatta tutan tek şey bu umuttu.–

Haç çıkarıp: "Meryem Ana, dokuz ay boyunca hayatta kaldım. Eğer hayatta kalmamı istiyorsan bana güç ver ki evden çıkabileyim. Ama yakalanacaksam yüreğime korku sal, içerde kalayım," diye dua ettim. Dışarıdakilerin kim olduğunu bilmiyordum! Bir Türk'e rastgelirsem beni öldüreceğini biliyordum. Onlara doğru gittim.

Meydanda yedi askerle bir subay gördüm. Beni gördüler. Evden çıkmadan önce bir perdeyi çekip başımı örtmüştüm. Ferace giymiş gibi duruyordum. Kaldığım evde bana Türklerin Yunanlı askerleri öldürdüğünde kıyafetlerini alıp giydikleri konusunda uyarmışlardı. Korkuyordum. Askerler beni görünce "Hanım, böyle gel," diye seslendiler. Beni Türk sanmışlardı.

İlerledim. Öyle veya böyle artık ölü sayılırdım. Onlar bana, ben onlara doğru gidiyordum. Askerlerin ardında haçlı kolçak giyen hemşireleri görür görmez askerlerin gerçekten Yunanlılar olduğunu anladım. Haç çıkarıp başımdaki feraceyi attım. Tanrım sana şükürler olsun dedim.

Subay: "Evladım benim! Rum musun? Buranın ahalisi nerede?" deyince: "Yunanlı kadınları mı soruyorsun? Hepsini katlettiler. Bir tek ben sağ kaldım," dedim. Subay "Göğsünde ne saklıyorsun?" dedi. Ben de İncil'i ve çektiklerimi yazmış olduğum kâğıtları çıkardım. Onlara 50 gün boyunca çetelerin burayı cephe tuttuklarını, ama şimdi Yunan ordusundan korktuklarını, kaçtıklarını söyledim. Subay ellerimi gördü:

– "Ellerin neden şiş?"

– "İbadet etmekten," dedim.

O zaman ellerimi avuçlarının arasına aldı: "Evladım, seni, yaptığın bu ibadet, bu dualar kurtardı," dedi.

Askerler de İncil'i saygıyla öptüler.

Subay: "Günlerdir Lefki'ye girmek istiyoruz. Fakat çetelerin burada, Lefki'de olduğunu söylediler... Evladım ağlama. Ben senin baban, askerlerse kardeşlerin sayılır," diyordu.

"Acınacak halime ağladığımı, ailemden kimse kalmadığını..." sayıklayıp duruyordum. Bana "Aldığımız emre göre Lefki'de yalnızca yarım saat duracağız, sonra tekrar yola koyulacağız. Dışarı çıkmakla en iyisini yaptın," dediler.

Beni alıp Aydoğdu'ya[94] götürdüler. Köyümüzün yollarından geçerken her tarafı, yarı belimiz yüksekliğinde ot basmış olduğunu gördüm. Kapılar açıktı. Köpekler, kediler ayaklarımıza dolaşıyor, açlıktan yere düşüyorlardı. Derelerden geçerken askerler "Cesetler kokuşmuş!" diyorlardı. Dereler hemşehrilerimin ölü bedenleriyle dolmuştu.

Aydoğdu'ya gittik. Albayın odasında kaldım. Beni Türkiye'nin askeri gücü hakkında sorguya çektiler. Kim neredeydi. Ben durmadan ağlıyordum. Hayatta kimsem kalmamıştı. Hiçbir dayanağım yoktu. Albaysa beni Atina'daki evine alacağına dair söz veriyordu.

Kuplusar'dan[95] iki saat uzakta 11. tümen vardı. Tümen ko-

94 Aydoğdu: Bilgi kaynağının söylediklerine göre Lefki bölgesinde bulunan bir Türk köyüdür. Köyün yerini tam olarak belirleyecek bilgilere sahip değiliz. Türkçe kökenli olan Aydoğdu kelimesi aynı zamanda kadınlar için vaftiz adı olarak da kullanılır. Daha çok bilgi için bkz. F. Apostopulos, *Deltio*, KAAM. I. Cilt, 1977, s. 127.

95 Bilgi kaynağı Kuplusar'ın Aydoğdu'dan iki saat uzakta olduğunu belirtiyor. Fa-

mutanı Nikolaos Klados idi. Ertesi gün beni iki askerle beraber tümene yolladılar. Lefki'den olduğumu öğrenen kurmay heyeti beni bir başka hemşehrimi görmeye yolladı. Ne kadar sevindiğimi anlatamam.

Hemşehrim:

– "Nasıl kurtuldun?"

– "Ben de nasıl kurtulduğumu bilmiyorum ki? Hâlâ kurtulduğuma inanamıyorum! Kurtuldum mu yoksa rüya mı görüyorum? Bilmiyorum. Beni Tanrı kurtardı."

– "Bizimkilerden kimseyi gördün mü?"

– "Hayır. Kimseyi görmedim."

Ben de kendi ailemi sordum. Bizimkilerin hayatta olduğunu öğrenince ona: "Şu an yeniden doğdum, ancak şimdi kurtulmuş olduğuma sevinebiliyorum," dedim.

Tekrar sorgulandım. Gece oldu. Tercüman geldi. "Bir yeğenin var mı?" dedi. "Evet," dedim. Yeğenim geldi. Göz göze gelir gelmez ağlayıp dövünmeye başladık. Subaylar halimize acıdı: "Kızı rahat bırakın..." deyip yeğenime de ertesi gün tekrar gelmesini söylediler.

Orada kaldım. Sabırlı olmaya çalışıyordum. O gece annemi bulma heyecanıyla sabaha kadar uyuyamadım.

Sabahleyin tekrar sorgulandım. Neler çektiğimi sordular. Fotoğrafımı çektiler. Bu resmi, Türkiye'deki Rumların neler çektiği duyulsun diye İngiltere'ye yollayacaklardı.

Daha sonra beni şoför ve iki yüzbaşıyla beraber bir arabaya koyup yola çıkardılar. Yolda giderken bir araba gördüm. İçerdekilerden birinin hemşehrim olduğunu söyleyince arabayı durdurdular. Diğer araba da durdu, içindekiler dışarı çıktı. Arabadaki beş, altı kişinin arasında kardeşim de vardı. İkimiz de ağlamaya başladık.

---

kat bu belde hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Metinden Yunan ordusunun 11. tümeninin Kuplusar'da bulunduğunu ve tümen komutanının N. Klados adında biri olduğunu öğreniyoruz. N. Klados 1 Kasım 1920 seçimlerinden sonra komutan P. Gargalidis'in yerini almıştı. 1921 Haziran'ında olan tatbikatlar sırasında N. Klados ve tümeni tüm Nikomidya'dan (İzmit) sorumluydu. Daha sonraları kendine gelen bir emirle Eskişehir'deki Yunan ordusuna destek olmak üzere yöreyi boşalttı.

Bursa yolu üzerinde Kestel[96] adında küçük bir köy vardır. Araba o köyde durdu. Durduğumuz yerde bir başka köylümüzü, Meropi'yi gördüm. Meropi'ye seslendim. Kadın bir çığlık attı. Korkmuştu. Bana "Sen hayatta mısın? Annen senin kolivanı[97] yaptı bile!" dedi.

Kaybolmamın üstünden dokuz ay geçmişti. Artık ölü olduğuma inanmış, kolivamı yapmışlardı. Meropi "Nişanlın da burada," dedi.

Nişanlım askere gönüllü olarak katılmıştı. O da Kestel'deydi. Geldi. El sıkışalım dedik, dilimiz tutulmuştu. Konuşamıyordum. Hiçbir şey söyleyemiyordum. Hemşehrimiz kadın benim yerime konuşuyordu. Subay bu kim diye sorunca, Meliopi "Kızın nişanlısı," dedi. Subay "Kızım senin hikâyen Yenovefas'ınkinden[98] bile acıklı," dedi. Nişanlıma içeri girmesini emretti. Nişanlım da arabaya binince annemi bulmaya gittiğimizi söyledi.

Bursa'ya gittik. Annemi buldum. 'Kayıp kızının' geleceğini duyan annem bayılmıştı.

Az bir zaman Bursa'da kaldık. Daha sonra Yenişehir'e[99] gittik. Yenişehir'in Türkleri kaçmış olduğu için güzel evler bulup yerleştik. Hemen hemen iki yıl kadar Bursa ve Yenişehir'de kaldık. Daha sonra ortalık tekrar karıştı. Kaçmak için Mudanya'dan denize açıldık. Çektiklerimi yazmış olduğum defteri kaybettim.

---

96 Kestel: Bursa'ya yakın bir köydür. Bursa'nın 5 km. kuzeybatısındaki Kestel, Susurluk köyünün 3 km. güneyinde bulunur.

97 Tıpkı helva gibi ölülerin arkasından yapılıp dağıtılan bir yiyecek. Malzemesi daha çok buğday, arpa, fındıktır – ç.n.

98 Yenovefas hakkında kesin bir bilgi bulamadım. Öğrenebildiğim Yenovefas'ın ortaçağ'a ait bir destanın çok çileler çekmiş bir kadın kahramanı olduğudur – ç.n.

99 Yenişehir 5.000 nüfuslu bir kasabadır. 1922'den önce nüfusunun 2.000'i Rumlardan meydana geliyordu. Kaza statüsündeki Yenişehir Bursa'nın 45 km. güneyinde bulunur.

Kermasti Bölgesi

KERMASTİ

1922'den önce Kermasti 5.000 nüfuslu, kaza statüsünde küçük bir kentti. Nüfusunun 2.000'ini Rumlar oluşturuyordu. Yunanistan'dan son dönemde gelip yöreye yerleşen az sayıdaki Rumlar hariç bölge Rumlarının anadili Türkçeydi. Kermasti Rindakos Irmağı vadisinde Panorma (Bandırma)-Balıkesir-İzmir karayolunun üzerinde idi. Kermasti Bursa'nın 58 km. güneybatısında, Balıkesir'in 68 km. kuzeydoğusunda, Bandırma'nın 50 km. güneydoğusunda ve Kios'un (Gemlik) 77 km. güneybatısındadır. Kent dinsel açıdan Kios Metropolliğü'ne bağlıydı. Aşağıdaki anlatı Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı sırasında uygulamaya başlatılan fakat savaştan sonra da devam edilen boykotaj hakkında bilgi vermektedir.

İmalathaneye el konuyor...

Kiriakos Miçopulos'un tanıklığı[100]

İki dede, karımın dedesi ve benim dedem oraya [Kermasti'ye] gitmiş ve toptancılık yapıyorlardı. Dedelerimizin bir de yelkenli gemileri vardı. Bu yelkenlide Apollonlu denizciler çalışırdı. Gemi Rindakos Irmağı üzerinden Luvati'ye[101] (Türkçesi Ulubat) kadar gelirdi. Kayığın Kermasti'ye kadar gelmesi zordu. Kermasti'ye 5 tonluk bir tekne bile gelemezdi. Irmak boyunca uzanan yumuşak topraklı, bereketli tarlalar yağmur sularıyla ya da tarlanın çapalanması esnasında ırmağa karışır, suyunu emer, ırmağın sığlaşmasına neden olurdu. Dedelerimin o kocaman

100 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, V.4.1.'dir. Konuşan erkektir.

101 Luvati: Bizans'ta Luvati veya Lupadion olarak adlandırılan bölge (Türkçesi Lubat). Bizans'tan kalma kale yıkıntıları üzerine inşa edilmiş bir köy. 1922'den önce köyde 100 kişiyi geçmeyen Rum nüfus vardı ve anadilleri Türkçe idi. Köyün geri kalan nüfusunu 700 kadar Çerkez oluşturuyordu. Köy, Mihaliç-Bursa karayolu üzerinde Apolonida Gölü'nün (Ulubat Gölü) 1 km. kadar kuzeybatısında, Kermasti'ninse 19 km. kuzeydoğusunda bulunur.

yelkenli gemisi bir fırtınada battı. O zaman zengin bir tüccar ve işadamı olan babam iki tane savaş gemisi alıp onları ticari gemilere çevirttirdi. Hatta gemilerin Kermasti'ye kadar gelebilmesi için ırmağı açmak üzere bir tarak dubası bile getirtmeyi düşündü. Ne yazık ki savaşın beraberinde getirdiği felaketler bütün planların suya düşmesine sebep oldu.

Anayasa'dan önceki Türkler, gereğinden fazla saf ve iyi kimselerdi.[102] Bu sayede ticaret gelişmiş, çok kâr getiriyordu. İki dedemiz Türklere toptan şeker, kahve, fasulye ve başka bir sürü şeyi veriyor, Türkler parayı ödeyemedikleri zamansa topraklarına el koyuyorlardı. Anlaşıldığı gibi her şey sözle oluyordu, mahkeme olmaksızın. Böyle böyle çiftliklerimiz oldu. Bizimkilerden her biri otuzar, kırkar hatta 50'şer tarla alarak üçer çiftlik kurdular. Çiftliklerin olduğu Kumköy[103] ve Gâvurköy'de[104] Rumlar da vardı. Adalar[105] ise Türk köyüydü. Güllüce[106] de Türklerin yaşadığı küçük bir köydü. Akrabalarımızı seyis yapmıştık. Çiftlik işlerindeyse Türkler çalışıyordu. Bizim oralarla ilgili söylenebilecek en önemli şey: Ağır işleri hep Türklerin yaptığıydı. Hatta çocukken gittiğim İstanbul'da hamalların Rumca konuştuğunu duyunca, anneme: "Nasıl olur da Rum'dan hamal olur?" demiştim.

Balkan Savaşları'na kadar yörede ticaret tekelini ellerinde bulunduran dedelerimin kazançları yerindeydi. Babam un imalathanesi bile açmıştı. Başlangıçta bir Türkle ortaktı, 1901'deki bu ilk un değirmenleri suyla çalışıyordu. Babam daha sonraları

---

102 Burada da Küçük Asya'dan gelen pek çok tanığın sözlerinde rastlandığı gibi Rumlarla Türklerin 1908 Anayasası'ndan önceki (Yani Jön Türk Devrimi'nden önceki) uyumlu yaşamına bir gönderme yapılıyor. 1908 Anayasası'nın ilanı önceleri Küçük Asya Rumlarına pek çok umut verdi. Fakat kısa bir süre içinde bu umutların boş olduğu görüldü.

103 Kumköy Luvati'ye (Lubat) çok yakın bir köydür. Kermasti'nin 13 km. kuzeydoğusunda bulunan Kumköy'ün 600 Rum nüfusu vardı.

104 Gâvurköy veya Azatlı Kermasti'nin 5 km. kuzeyinde bulunur. Adından da anlaşıldığı gibi köyün nüfusu yalnızca Rumlardan meydana gelirdi (400 kişi). Bergama yöresindeki Gâvurköy veya Hıristiyanköy'le karıştırılmaması gerekir.

105 Adalar muhtemelen Kermasti'ye yakın bir Türk köyüydü. Köyün yerini belirleyecek kesin bilgilere sahip değiliz.

106 Güllüce: Kermasti'nin 8 km. batısında bulunan bir Türk köyü.

Türk ortağından ayrıldı. Adam çekip gitti. Babamsa Pire'ye gidip makineler aldı ve kentin bitip kırın başladığı yerde makineli bir un imalathanesi açtı.

Balkan Savaşları'ndan sonra bölgeye Yunanistan'dan özellikle de Selanik'ten bir sürü göçmen geldi. Yöremize gelen bu göçmenler uyanık insanlardı. İşlerini kurup büyük tüccar olan dedelerimizle rekabet etmeye başladılar. Mollaları kullanarak fanatizm tohumları serpiyor, Türklere ülkelerini işgal eden, kardeşlerinin ölümüne sebep olan gâvurlara para vermemelerini öğütlüyorlardı. Avrupa Savaşı sırasında İngilizler İstanbul'a girdiklerinde Türk kadınlarının öldürülüp köprülere çivilendiklerine dair söylenceler çıkarıyorlardı. Göçmenler güzel bir sabah vakti bütün bu yaydıkları laflarla Türklere, bize karşı boykotaj yaptırtmayı başardılar. Bütün bunlar 1914-1915 arasında oldu. Bizlere: "Beyler, bütün bu olanlardan sonra burada kalmanız imkânsız. Varlığınıza el konuyor. Buradan gitmek zorundasınız..." dediler. Kimimiz Bandırma'ya kimimiz İstanbul'a gittik, geride yalnızca iki üç tane yaşlı kaldı. Kovulmamız sırasında Yahudiler de bize karşı cephe aldı. Yahudiler biz Rumları kendilerine rakip görüyorlardı. Kapıya çıkan Yahudi bir kadın şöyle bağırdı: "Ermeni sürgün, Rum ölsün, Yahudi Müslüman..."

Babam dayanamayarak kadının kocasına iki tokat attı, ona: "Vre... Bizim, bizleri koruyacak bir kralımız var! Sizin kiminiz var?" dedi.

Ben o zamanlar üç yaşındaydım. Çıplaktık. Aç, açık yola koyulduk. O kadar çıplaktık ki İstanbul'a vardığımızda elbiselerimizi değiştirmek isteyen annem, üstümüzdekileri gece yıkadığı için bizi çıplak yatırıyor –iyi ki yaz zamanıydı– kuruyan giysilerimizi sabahleyin tekrar giydiriyordu. Çok şükür ki babama 10 altın lira borcu olan bir Türk tam da o zor zamanımızda babama parayı vermişti. Bizler sürgün edilirken bütün mal varlığımız, imalathane dahil olmak üzere her şey elimizden alınmıştı. Sürgünden bir müddet sonra babamın gitmesine dayanamayan ustabaşı ve teknisyenler makinelerden vida çıkarmış: "İmalathane çalışamaz, makine bozuldu," demişlerdi.

Başka ustabaşı, teknisyen yoktu. İmalathane kapanmıştı. "Ne olacak, insanlar ne yiyecekti?" Ustabaşı: "Bildiğim tek şey yalnızca patron bu makineleri tamir edebilir," demişti.

İstanbul'a bir telgraf geldi. Babam tek başına Kermasti'ye geri döndü. Kaymakam olup bitenleri babama anlatıp: "İmalathaneyi işler duruma getirmeliyiz," deyince, babam: "Ancak el koyma kararı kalkarsa imalathaneyi çalıştırırım. Benim de bakmak zorunda olduğum bir ailem var," demiş.

Babam tulumu giyip, makineyi tamir etmiş gibi yaparak imalathaneyi çalıştırınca İstanbul'dan evimize geri döndük. Buğdayın bir okkasını 8 kuruşa alıyor, unun bir okkasınıysa 45, 50 kuruşa satıyorduk. Muazzam derecede kâr ediyorduk! Bölge buğday ambarıydı ama bizimkinden başka imalathane yoktu. Yaşadığımız bütün bu kovulmalara, baskılara rağmen babam çok para kazanmıştı. Kazandığı paralarla İstanbul'da içinde 20 tane mağaza ve 17 tane daire bulunan bir çarşının onda birini, Bandırma 'da 4 katlı bir ev, iki de gemi satın almıştı.

Sağa sola dağılan pek çok Kermastili yanımızda toplanmaya başladı. Yörenin Türkleri de biz Hıristiyanlar olmadan yaşayamayacaklarını anlamıştı.

O zamanlar Türk hükümetine danışmanlık yapan Fon Goç[107] adında Alman bir komutan Türklere bizler için "Koynunuzda yılan besliyorsunuz," demiş. Türkler ise Ayvalık ve Marmara bölgesindeki bir sürü insanı sürgün etmişti. 1915'te Ermeniler sürgüne uğradı, katledildiler. Savaştan sonra çok az sayıda Ermeni geri dönebildi. Savaş boyunca herkes Ermeni evleri hakkında konuşuyordu. Ama bizden kimse Ermeni evlerine dokunmamıştı. Sahil bölgelerinden sürgün gelen göçmenler Ermenilerin evlerine yerleşti.

Kermasti'ye daha çok Marmara ve Palatia köylerinden insanlar geliyordu. Gelenler çırılçıplak, acınacak haldeydiler. Babam muhtarlarını çağırıp: "Bizim 6, 7 tane boş evimiz var, istediğiniz gibi kullanabilirsiniz. Diğerleri için de bir şeyler yapmamız gerekir. İnsanlar yollarda kalmamalı. Fırınımıza gelin –kendi-

107 Kolmar von der Goltz (1843-1916) adında Alman general. 1883-1897 ve 1909-1913 yılları arasında Osmanlı ordusunu düzenlemekte çalışmıştı.

mize ait fırınımız vardı– sizlere pişirmeniz için bir torba un vereceğim. Fırında da ekmeğinizi para vermeksizin pişirebilirsiniz. Eğer paraya ihtiyacınız varsa para da vereceğiz. Kimse açlıktan ölmeyecek," dedi.

Günün birinde Marmara'dan gelen bir sürgün babamın karşısına çıkıp: "Ben şu evde oturmak istiyorum," demiş. Babam da "Senin oturman için başkalarını evden çıkarmam" deyince adam, "Bunun cezasını göreceksin," diyerek gitmiş. Şimdi bütün bunlar rastlantı mıydı? Yoksa o adam mı gidip babamı yönetime şikâyet etmişti? Tam anlamıyla ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat adamın gidip babamı şikâyet etmiş olduğundan şüpheleniyoruz. Çünkü babam ertesi gün mahkemeye çağrılıyor. Yönetim babama:

– "Bay Miçopulos, demek vatanın düşmanlarına yardım edenlere, düşman gemilerine ekmek verenlere yardım edecek kadar zengin oldunuz..." diyor. Babamsa:

– "Hayır beyefendi. Tıpkı Kuran'ın da dediği gibi haksız yere acı çekenlere yardım ediyorum," demiş. Onlar da babama: "Bunu yüce Sultan düşünemedi de sen mi düşündün? Şu andan itibaren imalathanen kamu malı, kira olarak 10 lira alacaksın. İstersen şapkanı alıp gidebilirsin," demiş.

Zavallı babam ne yapsaydı? Gitti. Bütün bunlar yetmezmiş gibi ben ve dört kardeşim tifodan yatağa düşmüştük. Hem yatakta hastaydık hem de ısınacak odunumuz, yiyecek ekmeğimiz yoktu. İmalathanede bir sürü odun ve un vardı. Fakat subaylar hepsine el koymuştu. Durumu, yine Türklerin bize olan aşırı bağlılıkları kurtardı. Günün birinde araba sürücümüz Hasan un, Süleyman'sa odun taşırken kapının önünden geçiyorlardı. Kapının önüne çıkan annem onlara: "Yanakos'un ekmeğini yemediniz mi?" diye sordu. "Evet hanımefendi, yedik," deyince annem Yanakos'un çocuklarının evde hasta ve aç olduklarını, unla odunların eve getirilmesini istediğini söyledi.

Nitekim öyle de oldu. Ama bu olay, o iki hizmetlinin tonlarca dayak yemesine ve bilmem kaç ay hapis cezasına çarptırılmalarına sebep oldu.

Türkiye'nin yenilmesi ve Müttefik ordularının Türkiye'yi iş-

Pontus'tan göç edenler Korfu'da. 20.1.1923.

galinden sonra imalathaneyi bize geri verdiler. Fakat bu sefer, hasetliklerinden makinelerimizi parçalamışlardı. Babam Pire'ye gidip torna satın almaya mecbur kaldı. İmalathane için makine yapım yeri de kuracaktı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yörede yağmacılık yapanlar artmıştı. Yağmacılık özellikle Çerkezler arasında çok yaygındı. Çerkezler arasında Davut adıyla nam salmış biri, Cincis diye ünlemiş biri ve daha niceleri vardı. Bu çeteler o kadar güçlüydü ki Türk yönetimi bile onlarla başa çıkmakta zorlanıyordu. Çeteler yalnız köyleri basmakla kalmıyor, kentlere kadar geliyorlardı. Çetelerle baş edemeyeceğini anlayan Sultan'ın hükümeti genel af bile çıkardı. İste o zaman Çerkezler bizim yerimize de girdiler. Çalışarak değil, yağma yaparak yaşamaya alışık olan bu insanlar tüm zenginleri, hem Rumları hem de Türkleri, herkesin gözünün önünde, kentin orta yerinde tehdit etmeye başladı.

Davut bir gün babamı konağın önünde durdurmuş: "Bana 2.000 lira vereceksin," demiş. Babamsa: "O kadar param yok. Ama gene de bir şeyler verebilirim," diyerek Davut'u kahvehaneye götürmüş. Baş başa kaldıklarında Davut'a: "Senin gibi genç bir insanın, insanları tehdit ederek ilerleyeceğine inanmıyorum. Senin için en iyisi, hazır af da çıkmışken ve paran da varken, bir iş yapmak, bir şeyler üretmek. Yarın bir gün güçlü bir hükümet olursa kendini ya hapishanede ya da namlunun önünde bulacaksın. Her neyse ben sana 500 lira vereceğim," demiş. Ve parayı vermiş.

Bu Davut'a albay rütbesi vermişlerdi. Emrindeki bir sürü delikanlıyla çeteleri kovalıyordu. Fakat Davut ve adamları kente yerleştiklerinde çetelere karşı savaşma bahanesiyle Türkleri de tehdit etmeye başladılar. Türklerin paralarını alıyorlar, hapishaneye atıyorlardı. Muhafız komutanı bir şey yapamıyordu.

Yunanlılar geldiğinde bu Çerkezler Yunan mercileriyle birlikte çalışmak istediler. Yunan hükümetiyse Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyen çetelere karşı Çerkezleri kullanmanın iyi bir yol olduğuna karar verdi. Kermasti'nin o zamanki muhafız birliği komutanı Yunanlı bir onbaşıydı.

Yörenin önde gelen Türklerinden Osman Bey bir gün işe giden babamın yolunu kesiyor. Babama "Sizinle bir mesele hakkında konuşmak istiyorum Yanakos Efendi," diyor. Babamı evine götürüp Davut'tan çektiklerini anlatıyor.

Meğer babamın olup biten hiçbir şeyden haberi yokmuş. Kermasti'nin ileri gelenlerini çağırtıyor, Davut'un yaptıklarını bir bir anlatıyor. Babamın bunlardan haberi yoktu. Kermasti'nin ileri gelenlerini toplayıp Davut'un yaptıklarının iyi şeyler olmadığını anlattı. Sonra muhafız birliği komutanını çağırdı. Ona: "Sayın komutanım, 500 yıldan uzun bir zamandır Türk egemenliği altında yaşıyoruz –Kermasti İstanbul'dan daha önce Türklerin eline geçti–. Sizleri kurtarıcılarımız, soydaşlarımız ve din kardeşlerimiz olarak kabul ettik. Fakat Yunan ordusunun buraya gelmesiyle talancıların hükümetinde yaşamaya başladık. Bunu beklemiyorduk. Bu duruma katlanamayız. Davut kim ki kentin dışındaki düşmanları kovmak bahanesiyle kent içinde bu kadar söz sahibi olabiliyor? Bu adamın o kadar gücü var ki hiç kimseye hesap vermeksizin istediğini hapsediyor, istediğini tehdit ediyor ve insanların malına mülküne el koyuyor? Bu adam Türkleri soyduktan sonra Yunanlılara karşı cephe alıp onları da soymaya başlayacak. Şimdi ihtiyar heyeti olarak Kermasti'nin Yunan Hükümeti'nin mi yoksa soyguncuların mı insafında olduğunu öğrenmek istiyoruz," demiş.

Komutan: "Olup bitenler bilgim dahilinde değildi," diye açıklamada bulunmuş.

Babam onu: "Hapishanelerin, aile reisleri ile dolu olduğunu bilmiyor musun? Peki ya Davut insanları nasıl tehdit ediyor, nasıl para topluyor? Bize bir hafta içinde bir cevap verilmesini istiyoruz. Aksi takdirde Atina yönetimine başvurmak zorunda kalacağız," diye cevaplıyor.

Komutan Davut'u çağırıyor, ona: "Senin rütben benimkinden de yüksek. Fakat gücün yalnızca kent dışındaki çeteleri kovalamakla sınırlı. Kent yönetimi konusunda hiçbir yetkin yok. Kente geldiğinde silahlı dolaşma. Aksi takdirde Miçopulos Atina'ya şikâyette bulunacak," demiş.

Komutan babamın dediklerini yaptı. Hapishanede yasadışı

tutuklu bulunan Türkler serbest bırakıldı. Çerkezler artık kent içinde silah taşımadan dolaşmaya başladı. Anlaşılan o ki yalnızca Davut ve adamlarının Yunanlılarla beraber çalışmasına izin verildi. Cincis ve adamları gibi Yunalılara teslim olmamış, su katılmamış bir sürü soyguncu saf dışı bırakıldı.

Bu olaydan sonra –belki bu işte Davut'un da parmağı vardı– Cincis amcamın yani babamın kayınbiraderinin evine gidip: "Bay Yoanidis, Yunanlılara teslim olmak istiyoruz, fakat dil bilmiyoruz. Bize tercümanlık yapmak için gelir misiniz?" diyor. Amcam onlarla beraber gidiyor. Azıcık uzaklaşınca amcama "Esirimizsin," diyorlar.

Cincis ve adamları babama 5.000 lira istediklerini söyleyen bir yazı gönderiyor, parayı vermezse amcamı öldüreceklerini söylüyorlar. Babamsa istenen tüm parayı verip amcamı kurtarmak zorunda kalıyor. Ama nakit parası olmadığı için aralarında Davut'un da bulunduğu birkaç kişiden borç para almak zorunda kalıyor. Davut'tan borç alırken ona: "Buralarda dayılanıyorsun, ama nasıl oldu da bir hırsızı takip edemedin?" diye sorunca Davut: "Silahlarımızın elimizden alınmasına kim sebep oldu Bay Miçopulos?" demiş.

Babam tabiî ki Davut'a hak ettiği cevabı vermiş. "Ben işinizi kent dışında yapmayın demedim ki," demiş. Ama aynı zamanda da işin içinde artık Türkleri istediği gibi soyamayan Davut'un parmağının olduğunu anlamış.

Yunan ordusu çekildiğinde Kermasti'de kalmayacaklarını anlayan Mustafa Kemal karşıtı başıbozuk Çerkez çeteler kaçtılar. O sıralar Kermasti'nin Hıristiyan nüfusu ne yapacağını bilmiyordu. Aralarında akrabalarımızın da bulunduğu pek çok insanın kaçmak için hiçbir nedeni yoktu. Daha önceki olaylardan dolayı Türklerle bir husumet yaşamamışlardı. Babamın Türklere yaptığı yardımı düşünüyor, Türklerin kendilerine şiddet uygulayacağına ihtimal vermiyorlardı. Dahası Yunan ordusunun geri çekildiğini bile bilmiyorduk. Babamın kaynı Yoanidis komutana niye geriliediklerini sorduğunda komutan askeri bir harekât yapıldığını söylemişti. Yine de pek çok kişi Yunan ordusu geri çekilince, Çerkezlerle beraber kaçmıştı. Bir sürü insan Pa-

nagia'nın 19. gününde,[108] 23 Ağustos'ta omuzlarında bir bohça, yanlarına çocuklarını alarak kaçmıştı. Hatta kaçanlardan bazıları, Davut daha çok vakitleri olduğunu söyleyince, Mihaliçi'ne geri giderek birkaç parça giysi daha aldılar. Geride hemen hemen on aile kalmıştı. Kalanların hepsi de yörenin ileri gelen kimseleriydi.

Bu sırada Davut Bandırma'ya gitti, kendi karısını, çocuklarını ve diğer çetelerin ailelerini Yunanistan'a gitmeleri için gemiye bindirmişti. Davut'un emrinde 600 kişi vardı. Yunanistan'a gittiğimde parasız ne yaparım diye düşünen Davut, kadın ve çocukları gemiye bindirdikten sonra yanındaki 600 kişiyle beraber Kermasti'ye geri dönmüş. Bu arada bir Yunan takımının da Mihaliçi'ne gelmesi emredilmişti.

Muhafız birliği komutanlığı ve Çerkezlerin gidişinden sonra Kermasti çeteler tarafından istila edilmişti. Çetelerden bir zarar görmemiştik. Türk hemşehrilerimiz bize: "Kaçmayın. Biz sizi koruruz. Önümüzde iyi günler var," diyorlardı.

Çeteler Davut ve adamlarının Kermasti'ye geri geldiğini görünce onu engellemeye çalışmışlar. Fakat Davut bir kartal gibi onlara saldırarak Kermasti'yi ele geçirmiş. Çarpışma sırasında ona yakın adamı ölen Davut Kermasti'yi ele geçirince çetelerden 20 kişiyi kurşuna dizmiş.

Davut daha sonra Yahudilere gitti. Hahamlarını çağırttı: "Siz bu kadar zamandır ticaret yapıp zenginleşiyorsunuz. Bana 10.000 lira vermenizi istiyorum," dedi. Kurnaz Yahudiler bozuk paraları da içine koyarak yalnızca 5.000 lira verdiler ve daha fazla paralarının olmadığını söylediler. Davut: "Şaka yapmıyorum. Yarım saat içinde bir 5.000 lira daha getireceksiniz," dedi. Yahudiler bu sefer 5 liralar halinde bir 5.000 lira daha verdiler.

Davut Türklerden de alabildiği kadar para topladı. Geride kalan Rumlara ise: "Siz de benimle beraber gelmek zorundasınız. Geride kalmaya niyetli olanı öldüreceğim," dedi. Her

---

108 Mihaliçi ya da Bizans döneminde adlandırıldığı ada göre Mihalikion. Kaza statüsünde bir kenttir. 1922'den önce 7.800 nüfusu vardı. Bu nüfusun 6.800'ünü Rumlar oluştuyordu. Mihaliçi Apolonia Gölü'ne yakındır.

aileye eşyalarını yüklemek üzere iki tane yük arabası ve kendilerinin binmesi için bir araba vererek hepsini Bandırma'ya götürdü, oradan Yunanistan'a gitmeleri için gemiye bindirdi. Yunanistan'da Davut bu hareketi yüzünden çok büyük saygı gördü. Hatta Kifisia'da ona bir de büyük, bahçeli bir konak verdiler. Bu adam bugün hâlâ yaşıyor ve ben tüm bunları onun ağzından da dinledim.

Bursa Bölgesi

BURSA

Bursa Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli kentlerinden biriydi. 1922'den önce 100.000 nüfusu vardı. Bu nüfusun 7.000'ini Rumlar, 10.000'ini Ermeniler ve geri kalanınıysa Türkler oluşturuyordu. Uludağ'ın (Olimpos) eteklerinde, bereketli bir ova üzerinde kurulu olan Bursa, İstanbul'un 92 km. güneyinde, İzmir'in 256 km. kuzeybatısında, Ankara'nın 323 km. kuzeybatısında, Mudanya'nınsa 23 km. güneydoğusunda bulunur. Vilayet statüsündeki Bursa hem kendi içindeki Rum nüfusun hem de çevre köylerdeki Rum nüfusun dinsel merkezi, Metropollük idi.

Kentin tarihi çok eskilere dayanır. Prusias kentin ilk kurucusu olarak kabul edilir (İ.Ö. 180). Bugünkü isminde de anlaşıldığı gibi kentin adı o zamandan bugüne kadar Bursa olarak kullanıiagelmiştir. Bursa Roma İmparatorluğu boyunca parlak bir dönem yaşamıştır. Bizans İmparatorluğu dönemindeyse hem çok önemli bir ticarî merkez haline gelmiş hem de termal suları, banyolarıyla ün kazanmıştır. Konstantinopoli (İstanbul) Haçlılar tarafından alındığı dönemde (1204), Bursa Nikomidya (İzmit) bölgesine aitti. 1326'da Osmanlılar tarafından (Sultan Orhan) alınan Bursa 1365'e kadar başkent olmuştur. Bursa, başkentin Edirne olduğu dönemde de (1365'ten sonra başkent Edirne olmuştur) sultanlarının gömüldüğü, Ulu Cami gibi önemli pek çok büyük camilerin inşa edildiği önemli bir merkez olmaya devam etmiştir.

Bursa daha sonraki yıllarda ipek üretimiyle kendine önemli bir yer edinmiş ve yabancıların; Fransızların, İsveçlilerin imalathane kurdukları bir kent olmuştur. İpekten kumaş yapılma işlemi genellikle Fransa'nın Lion kentinde gerçekleşiyordu.

"Bugün Aziz Yoanis yortusu, sen duanı et..."

Patra Vasiliados'un tanıklığı[109]

Sakin bir hayat yaşıyorduk. Eskişehir'de savaş vardı ama biz

109 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, V.5.1.'dir. Konuşan kadındır.

huzur içinde yaşamaya devam ediyorduk. Askerlerle sorunlarımız vardı: Kendi aralarında kavga ediyorlardı. İki gruba bölünmüşlerdi, bir kısmı Kral taraftarıydı, bir kısmıysa Venizelos. Kendi aralarında dalaşıyorlardı. Bursa'da bir sürü ordu vardı. Ordu komutanı Yoanu[110] adında biriydi. Türkler bize kötü gözle bakmasın diye bizimkilerle açıktan açığa ahbaplık kurmuyorduk. Anlayacağın, Türkiye'de yaşıyorduk, etrafımızda bir sürü Türk vardı, dikkatli olmak zorundaydık.

Yunan ordusunun geri çekildiğinden haberimiz bile olmamıştı. Bir sabah uyandık, cephenin çöktüğünü, kaçacağımızı öğrendik. Her şey birdenbire oldu, haberler ağızdan ağıza yayılmıştı, tarih 10 Ağustos 1922 idi.

Haber öğrenilince insanlar kaçmak üzere hazırlanmaya başladı. Önce dışarıdaki mahalleler boşalmaya başladı. Dağa doğru bir mahalle vardı, Demirkapı. Önce o mahalle boşaldı. İnsanlar eşyalarını Poseidion adlı ana caddeye indiriyor, askerlerse bu eşyaları arabaya yüklüyor, Mudanya'ya[111] götürüyorlardı. Arabası olanlar başkalarını da yanlarına alıp kaçıyorlardı.

Biz hemen hemen en son gidenlerle beraber kaçtık. Kocam kaçmak istemiyordu, bir sürü buğday depolamış, tüm parasını bu işe bağlamıştı. Bir fırınımız vardı. Günde iki defa, 3.000 okka ekmek çıkarıyorduk. Hastaneyle, Ziraat Fakültesi'yle, asker ocaklarıyla, hapishanelerle kontratımız vardı. Müşterilerimiz çoğunlukla Türklerdi. Kocam Türklerle arası iyi olduğu için Türklerin kendisine zarar vermeyeceğini sanıyordu. Ona ancak "Bizi senin gözlerin önünde sürüklediklerini görmek mi istiyorsun?" diye sorunca gitmek fikri aklına yattı. Büyük kızım duldu. O zamanlar 23 yaşındaydı. Samsun'dan gelmişti, Türkler kocasını Sivas'a sürgüne yollamışlar, kocası

110 Dimitris Yoanu: Küçük Asya harekâtı sırasında ordunun B kısmını yöneten korgeneral. Kasım 1920 seçimlerinden sonra yerine yönetimin önde gelen isimleri, hatta general Trikupis bile geçici olarak geçti.

111 Mudanya: 1922'den önce 6.000 nüfusu olan bir kent (nüfusunun 4.500'ünü Rumlar, 5.000'ünü Türkler oluşturuyordu). Marmara bölgesinde aynı ismi taşıyan Mudanya koyunda bulunur ve Bursa'nın limanıdır. Aynı yerde Yunan ordusunun yenilgisinden sonra ateşkes antlaşması (11 Ekim 1922) imzalanmıştır.

daha Sivas'a varamadan, yolda öldürülmüştü. O sıralar daha gençtim, 38 yaşındaydım. Kocam bir Türk çocuğunu arabamızı getirmesi için yolladı. Bir arabaya bindik, Mudanya'ya gidiyorduk. Bir valiz dolusu elbise ile kaçıyorduk. Evimizi her zamanki gibi derli-toplu bırakmıştık. Çocuklar toplanana kadar gümüş eşyalarımızı bir çantacığa doldurmuştum ama çanta gemide çalındı.

Bizi, daha Bursa'dan çıkamadan, Acemler[112] mevkiinde durdurdular. Yunanlı subaylar Mudanya'ya gitmemize izin vermiyor, "Kios'a gidin," diyorlardı. Kocam istemiyordu. Arabadan inip onlara yalvardım: "Ben Mudanyalıyım. İsterseniz başkalarına da sorun. Buraya kızımı almaya geldik," dedim. Sonunda halimize acıyıp Mudanya'ya girmemize izin verdiler.

Bursa'dan sabahleyin çıkmış, üç saat içinde Mudanya'ya varmıştık. Kız kardeşimin evine gittik. Ertesi gün yörenin ileri gelen kişileri geldi, kocama kaçmamamızı, kalmamızı söylediler. Bütün bunları duyan kocam: "Paraları almaya gidiyorum," diyerek Bursa'ya geri döndü.

Bursa'da Fransız sefiri ile karşılaşmış. Sefir kocama: "Her nereye gidip yerleşirsen yerleş bana bir mektup gönder yeter. Sana paranı yollayacağım," demiş. Nitekim öyle de oldu.

Kocamın Bursa'ya gittiği akşam ordumuz orada toplanmıştı. Cephe bozuldu, kaçmaya başladılar.

Türk komşularımız kocamı evlerine almış. Kocam o gece onların evinde kalmış. Sabahleyin herkes işe giderken kocam da evden çıkmış. Hanımlarla beraber, tek başına aynı evde kalamazdı. Gidip fırınının karşısındaki bir kahvehaneye oturmuş. Tam kahvesini içtiği sırada çeteler ona yaklaşıp: "Kumandan seni istiyor," demişler. Komşular: "Sakın ona bir şey yapmayın. 30.000 lira da isteseniz size verir," deseler de çeteler kimseyi dinlemeyip kocamı Bursa'nın dışında bir dağa götürmüşler. Giderken Küplülü[113] bir kadını görüp onu da yanlarına almışlar.

---

112 Acemler Bursa'nın bir banliyösüdür.

113 Küplü: 5.000 nüfuslu bir kasabadır. Nüfusunun 4.000'ini anadili Türkçe olan Rumlar oluşturuyordu. 6 km. güneydoğusunda bulunan Bilecik kazasına dahildir. Küplü Bursa'nın 80 km. güneydoğusundadır.

Kocam kadına: "Sakın korkma. Bugün Aziz Yoanis yortusu, sen duanı et. Kurtulacağız," demiş.

Dağa vardıklarında kocamdan para istemişler. Kocam da tanıdığı bir Fransızın imalathanesine giderlerse para alabileceklerini söylemiş. Ama çeteler kabul etmemiş. Kocam dua ettiği sırada tanıdık Türk çocuklarının geçtiğini görmüş. Onlara: "Buğday aldığım ortakçılara gidip 3.000 lira para getirin," diye tembihlemiş.

Çocuklar yolda ortakçılara rastlamışlar. Ortakçılar kocamın çeteler tarafından öldürüldüğünü, köpekler yemesin diye gömmeye gideceklerini sanmışlar. Çetelerle buluşan ortakçılar kocamın serbest kalmasını istemiş. Çeteler kocamı serbest bırakmadan önce her şeyini almışlar, hatta elbiselerini bile, onu çıplak bırakmışlar. Elindeki yüzüğü bile çıkarmaya çalışmış ama başaramamışlar.

Kocam serbest bırakıldığında orada bulunan iki küçük Türk çocuğu onu dağ eteğindeki bir eve götürmüşler. Bu evde Fransız ordusu kalıyormuş. Akşam olunca Fransız subay gelmiş. Subay kocamı sevmiş olmalı ki onu alıp geceyi geçirmek üzere bir otele götürmüş. Otel Fransız elçinin annesine aitmiş.

Sabahleyin tellal çıkmış: "Evinde Rumları saklayıp da söylemeyenler cezalandırılacaktır."

Pek çok Türk kendileri için çalışan bir sürü Rum'u gitmelerine izin vermeyerek evlerinde alıkoyuyorlarmış.

Herkes dışarı çıkmış; kocam da... Hepsi bir meydanda toplanmış. Toplananların Ankara'ya yollanacakları söylenmiş. Fransız sefiri Amerikan okulunun müdiresi ile birlikte Rumların Yunanistan'a yollanması işini üzerine almış. Toplananların Ankara'ya yollandıkları takdirde yok olacaklarını biliyorlarmış.

Bursa'nın içinde hiç kötü bir olay olmadı. Tanıdığımız Türkler biz gideceğiz diye üzülüyorlardı. Bize süt getiren bir Türk kadını bana sarılıp ağladı: "Gitmeyin hanımım..."

Bursa'da ne yangın çıkarıldığını gördük, duyduk, ne de katliam yapıldığını. Yalnızca birbirinden bağımsız olaylar duyduk. Evinden ayrılmayan birini Türkler perdeyle asmış, pencereden sarkıtmıştı. Bunu yapanlar tanımadığımız, yörenin yabancısı

Türklerdi. Bir başkası çeşmeye su almaya gitmiş, öldürülmüştü. Son zamanlarda, Yunanlıların çekildiği sırada Türkler, Yunanlı bir jandarma komutanını kovalamışlardı. Bu adam zamanında Türklere çok sert davranmıştı. Türklerin ona karşı husumeti vardı. Bu adam herkesin ellerinden kaçıp bir nöbetçiyi öldürüp bir kapıyı kırdıktan sonra çarşıda bir yere gizlenmeyi başardı. Sonra da bir arabaya binerek Mudanya'ya kaçtı.

Biz, iki gün Mudanya'da kaldık. Herkes telaş içindeydi. İnsanlar bir an önce eşyalarını toplayıp bir vapura binip kaçmayı istiyorlardı. Rıhtım tıklım tıkışı. Her şey, herkes üst üsteydi. Ağlamalar, hıçkırıklar duyuyordun.

Açıkta iki tane gemi demirliydi. Gemilerden biri İtalyan, diğeri Fransızdı. İnsanları açıktaki gemilere kadar götürmesi gereken kayıklar meydanda yoktu. Kayığı, büyük teknesi olan herkes, ailesini alıp İstanbul'a kaçmıştı. Geride çok az sayıda bizlere yardımcı olabilecek, iyi niyetli insan kalmıştı. İstanbul'a gitmek üzere kalkacak bir gemi vardı fakat ordunun emriyle bu geminin, yaralı subayları Redestu'ya taşımasına karar verildi.

Kıyıda bizi gemilere götürecek olan kayıkları bekliyorduk. Beni gören liman müdürü: "Bayan Vasiliadu, sizi gemiye taşıyacak motor yok, sizi İstanbul'a götürecek olan gemiye ulaşmanız çok zor. İsterseniz Redestu'ya gidecek olan gemiye binin," dedi.

Ben de Redestu'ya gidecek gemiye bindim, üç aile daha bizle beraber geldi.

Bir çantayla gidiyordum. Fakat bütün çocuklarımı baştan aşağı donatmıştım. Ne kadar altınım varsa hepsini çocukların iç çamaşırlarına dikmiştim. Benim üzerimde de bir sürü kâğıt para vardı.

Redestu'da bir tane yeğenimi buldum. Ona: "Çocuklar aç! Ekmek!" dedim. Yeğenim beni subayların yemekhanesine götürdü, tavuk kaynatmalarını emretti. Bu sırada Bursa'dan nasıl kaçtığımızı anlatıp ağlıyordum. Bunları duyup duygulanan bir Bursalı, çocuklarımın uyuması için bir yorgan getirdi.

Daha sonra İstanbul'dan gelen biri bize Amerika'dan bir paket ve paralar geldiğini söyledi. İstanbul'a giden bir gemi bulup

parasını ödeyince benle çocukları aldılar. İstanbul'a çıkar çıkmaz bir hemşehrim bana kocam Leonidas'ın İstanbul'da olduğunu söyledi. Kocamın ilk evliliğinden olan kızının evine gittim, buluştuk.

İstanbul'da bir ay kaldık. Oradan Fransız sefire mektup yazdık. Sefir paralarımızı yolladı. Kocam bir fırın kiralayıp çalışmaya başladı. Türkün biri kocamı köyleri ateşe vermiş olmakla suçladı. Kocamı yakalayıp hapsettiler. Damadımın tanıdığı bir paşa bize yardımcı oldu. Kocam suçsuzluğunu ispatladı, onu serbest bıraktılar. Kocam hapishaneden çıkınca fırını, unları her şeyi bıraktık. Yunanistan'a kaçtık. Yunanistan'a gemiyle geldik. Gemiden Pire Limanı'nda indik. Kocam orta yerde kalalım istemedi. Faliron'a gidip 'Kimata' adlı bir otele yerleştik. Getirdiğimiz paralarla arsa alıp bir ev ve bir fırın inşa ettik. Eski işimizi burada da sürdürdük.

Geyve - Ortaköy Bölgesi

HUDİ

Geyve-Ortaköy bölgesi Nikomidya (İzmit) sancağının sınırları içindeydi. P. Kontoyanis'e göre Geyve'nin 1922'den önceki nüfusu 1.000 kişi kadardı ve çoğunluğu Türkler oluşturuyordu. Kaza statüsündeki Geyve, Nikomidya'nın (İzmit) 74 km. güneydoğusundadır. Ortaköy ise Geyve'nin 6 km. kuzeydoğusunda 10.000 nüfuslu bir kentti. Ortaköy nüfusunun 5.000'ini anadili Ermenice olan Rumlar, 2.500'ünüyse Ermeniler oluşturuyordu.

Bütün bir bölge insanı, hem dağlarda hem ovalarda yaşayan Rum nüfus, çetelerin yaptıklarına, yani katliamlara, evlerinden kovulma gibi pek çok insanlık dışı muameleye maruz kaldı.

Olay tanıkları Hudi (Türkçesi Büyük Saraçlı) köyündendir. Köy Geyve-Ortaköy bölgesinde bulunur. Hudi Geyve'nin 9 km. kuzeydoğusunda, Ortaköy'ün 3 km. doğusunda, Nikomidya'nınsa 48 km. güneydoğusundadır. 1922'den önce Hudi'nin 1.500 nüfusu vardı. Bu nüfusun 1.000'ini anadili Ermenice olan Rumlar oluşturuyordu. Köyün Rumlarının dinsel merkezi Nikea (İznik) Metropolliği idi.

"Aşağı köydeki herkesi öldürdüler"

Theofilos Papadopulos'un tanıklığı[114]

Üçüncü büyük katliamdan önce, 1920'de çeteler köyümüze iki kez gelmişti.

İlk seferinde para istemişlerdi. Toplayabildiğimiz kadarını toplamış, vermiştik. İkinci kez geldiklerinde yine para istediler. Paramız yoktu. Kurtulmak için topladığımız altınları, bilezikleri, küpeleri verdik. Cemaat başkanımız Anthimos Pashalidis'i yakaladı, parasını istediler. O da parasını İstanbul'daki bir bankada tuttuğunu söyledi. Adamı çarşının orta yerinde öldürdüler.

114 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, V.6.1a.'dır. Konuşan erkektir.

Üçüncü gelişlerinde günlerden cumartesiydi. Benim Düyun-ı Umumiye'de memur olarak çalışan Türk bir arkadaşım vardı. Bu arkadaşım olaydan iki gün önce, yani perşembe günü bana: "Öğretmen sizde bol bol uzo vardır. Gidip içelim mi?" deyince "Gidelim," demiştim. Karım: "Bu adam içip sarhoş olacak. İyisi mi size bir sofra kurayım da için," diyerek sofra hazırladı. Yemek sırasında karım:

– "Mehmet Efendi, ya çeteler tekrar gelirse ne yapacağız? Artık onlara verecek paramız da yok," demiş. Mehmetse:

– "Saklanmaya bana gelin," demişti.

Cumartesi akşamı kilisedeki ayinden çıktık, çetelerin geldiğini ve tren istasyonunda "Öldüreceğiz... yakacağız..." diye şarkı söylediklerini öğrendik. Herkes korku içinde evine çekildi. Çeteler akşamleyin köye girdiklerinde biz Mehmet'in evine sığındık. Başka aileler de oraya saklanmıştı. Kadın ve çocuklar içeri girdiler, ben girmedim. Çeteler ne yapacak diye bakmaya gittim. Herkesi kılıçtan geçirdiklerini nereden bilebilirdim!

Aşağıya doğru gitmek için kahvelerin önünden geçiyordum, dut ağaçları arasından gizli gizli giderken bir Burhaneli[115] beni gördü. Ermenice:[116] "Aşağı köydeki herkesi, bütün Burhanelileri öldürdüler... Kaçalım," dedi. Beraberce dağa kaçtık. Bir mağaraya saklandık. Mağarada bizden başka 30 kişi daha vardı. Oturduk. Sabahleyin çanların vurduğunu duyduk. Çeteler Hıristiyanlar kiliseye gitsin diye çanları kasıtlı olarak çalıyordu. Bütün gece uyumamıştım. Bir ağacın altına uzandım. Dağa kaçanlar arasında –120 kişiydik– öğrenciler de vardı. Uyumadan önce çocuklara dinleneceğimi söyledim, çetelerin bizi kuşatıp kuşatmadıklarına dikkat etmelerini tembihledim. Çocuklar yarım saat sonra gelip, "Çeteler geliyor," dediler.

Gelenler çeteler değil, çevre köylerden yağma yapmak için Hudi'ye inen köylülerdi. Daha sonradan öğrendiğimize göre pazarın olduğu bir önceki perşembe kaymakam, Geyve'nin

115 Burhane: Geyve'nin 5 km. doğusunda, Ortaköy'ün 3,5 km. güneyinde, Nikomidya'nın 46 km. güneydoğusunda bulunur. Köyde 400 Rum yaşardı. Bu köyde yaşayan Rumların anadilleri Ermenice idi.

116 Hudililer'in anadili tıpkı Geyve-Ortaköy ahalisininki gibi Ermeniceydi.

Türk köylerinin muhtarlarını çağırmış, onlara iki gün sonra açmaları için zarflar vermişti. Zarfların içinde pazar günü Hudi'de katliam olacağı, talan yapmak isteyen çevre köylülerinin Hudi'ye gitmesini yazıyordu.

Köylüleri görür görmez kaçtık, dağların arasına gizlendik. Köylüler bizi gördü, ateş etmeye koyuldular. Ben ve 7 kişi bir aradaydık. Dağın içine kaçtık, bir pınar bulup başında oturduk. İki üç saatlik uzaklıktaydık. İyice akşam olduğunda gidip ne olduğunu görmek istedik. Sabahleyin bulunduğumuz yere döndük. Yavaş yavaş yaklaştık. Elinde silah olan birini gördük. Saklandık. O da bizi gördü, Ermenice: "Gelin... gelin," diye seslendi. Bu adamın adını hâlâ hatırlarım: Yoakim Caferoğlus. Yaklaşıp diğer tarafa doğru kaçanlara ne olduğunu sorduk. Bize: "5 dakika uzaklıktaki herkes ölü!" dedi. "Ne yapalım? Bulunduğumuz yerde saklanalım mı? Yoksa Adapazarı'na mı gidelim?" diyorduk. Ne yeyip ne içtiniz diyeceksin. Ben Mehmet Efendi'nin evine doğru yola koyulmadan önce, son anda bir ekmeği mendilin içine bağlamıştım. Cebimde de bir şişe uzo vardı. Kadının biri sırtında bir yorgan sürükleyerek gelmişti. O bana yatmam için yorganı verdi ben de ona biraz ekmek.

Geceleyin orada saklandık. Yola sabahleyin çıkarız dedik. Dağdaki ikinci veya üçüncü geceden sonra yol alırken köpek havlamaları duyduk. Etrafta köy olduğunu bilmiyorduk. Havlamaları duyan köylüler geldi, bizi yakaladılar. Çavuş da geldi. Bize "Hangi köydensiniz?" diye sordu. Ona: "Köyümüze çeteler geldi. Biz çalışmaya Adapazarı'na gidiyoruz. Bizi jandarması olan bir yere götürebilir misin?" dedik. Köydeki tek çavuştu. Rüşvet istiyordu. Bizi, "Adapazarı, buradan iki saat uzakta," diye cevapladı.

Aramızda bir şeyler toplayıp çavuşa verdik. Benim erkek kardeşim Türk ordusunda subay olarak çalışmış, savaştan sonra da tren yollarına doktor olarak atanmıştı. Çavuşa: "Kardeşim Türk ordusunda subay. Eğer bize yardım edersen rütbe alabilirsin," dedim. Bana: "Kardeşin dişleri altın, esmer biri mi?" diye sordu. "Evet" dedim. Sevindi.

Akşam olunca bizi bir camiye kapadılar. Sabahleyin Adapazarı'na gidecektik. Biz erkekler yukarıda ayrı bir bölümdeydik. Kadınlar aşağıdaydılar. Bizi korumak için iki, üç nöbetçi koydular.

Geceleyin nöbetçiler içeri girdi. Kadınlar korku içinde Ermenice: "Kalkın erkekler!" diye bağırdı. Hepimiz uyandık. İçimizden bir delikanlı camı kırıp: "Yardım!" diye bağırdı. Aynı çavuş geldi. Ne olup bittiğini sordu. "Yukarıda bulunduğumuz yerden kadınların haykırışlarını duyduk," dedik. Kadınların haykırışlarını duyuyorduk. Çavuştan bizi mümkün olduğunca çabuk Adapazarı'na götürmesini, iyiliğinin karşılığını ödeyeceğimizi söyledik. Çavuş sabahleyin geldi. "Yola çıkacağız. Hazırlanın," dedi.

Çavuş at üstünde yol alıyordu, biz yürüyerek. Kadınlardan birinin iki çocuğu vardı, birini sırtında diğerini kucağında taşıyordu. Çavuştan çocuklardan birini almasını istedim o da aldı. İyi bir insandı. Yağmur yol boyunca yağdı.

Bizi Adapazarı'na götürdü. Hükümet Konağı'nın bahçesine kapatıldık. Çavuş yukarıya kaymakamı görmeye çıktı. Az sonra camdan bir kalem, bir kâğıt attı ve bana "Adlarınızı Türkçe yazın," dedi. Adımı yazarken kaymakamın yaklaştığını gördüm. Şans eseri kaymakamı tanıyordum. Kardeşim Geyve'de polisin doktorluğunu yaparken beraber çalışmışlardı. Kaymakam bana: "Başka tanıdığın var mı? Bu ne hal böyle?" diye sordu. Pantolonum yırtılmıştı, yürümekten, dağlarda barınmaktan ötürü her tarafım kan revan içindeydi.

Bu esnada Adapazarı'na köyden insanların geldiği, aralarında bir de öğretmenin bulunduğu duyulmuştu. Adapazarı'nda damadım eczacı Pashalidis, kayınbiraderim, torunlarım vardı. Gelenleri görmeye gelmişlerdi. Kaymakam nöbetçiye: "Öğretmeni dışarı çıkar," dedi. Beni alıp Pashalidis'in evine götürdüler. Elbiselerimi değiştirdim, bana iyice baktılar. Pashalidis bana: "Dinlen. Eğer becerebilirsem diğerlerini de alıp geleceğim," diyerek gitti. Topu topu 57 kişi kadardık. Pashalidis gitti, geri geldi, "İmkânsız. Hiç kimseyi bırakmıyorlar," dedi. Diğer 56 kişi Ortaköy'dendi. Ben dağdaki kovalamaca sırasında kendi köylülerimden kopup onlara karışmıştım.

Adapazarı Jandarma Kuvveti'nin en yüksek rütbeli yöneticisi, benim diğerlerinin arasından ayrılmış olduğumu öğrenmiş, beni almak üzere bir zaptiye yollamıştı. Pashalidis "Gidelim," dedi. Gittik. Komutanlığa vardık. Miralay:

– "Hangi köydensin?"

Cevapladım: "Hudi'den." Bana "Bu Ortaköy'ün kerata çeteleriyle ne işin var?" deyince ona Ortaköylülere dağda rastladığımı ve buraya beraber geldiğimizi söyledim. Ona Türkçe öğrettiğimi de anlattım. Bana: "İyi bir insana benziyorsun. Hadi git," dedi. Azıcık arkamda duran Pashalidis bana Ermenice "Miralayın elini öp," diye fısıldadı. Eline öpmeye gittiğimde miralay: "Gerek yok, gerek yok," dedi. Diğerlerini gerisin geri Geyve'ye yolladı, orada kestiler. 56'sını da. Tren istasyonunda yaşlı bir Ermeni kadın vardı. O hepsinin öldürülüşünü görmüştü.

Adapazarı'nda da karışıklık olacağını duyunca Nikomidya'ya gittik. Nikomidya'da 15 gün kaldıktan sonra İstanbul'a gittik. 1922'de de buraya, Yunanistan'a geldik.

Bandırma Bölgesi

SARIKÖY

Bandırma kenti ya da Pandermo (Türkçesi Bandırma) aynı adı taşıyan körfezde, Bandırma-Artaki karayolu üzerinde bulunur. Bandırma Balıkesir'in 77 km. kuzey, kuzeydoğusunda, Artaki'nin 16 km. güney, güneydoğusunda ve Bursa'nınsa 95 km. kuzeybatısındadır. Bandırma Limanı ticari açıdan canlılık gösterir. Kentin 1922'den önce 20.000 nüfusu vardı. Bu nüfusun 4.000'ini Rumlar, 12.000'ini Türkler ve 4.000'ini Ermeniler oluşturuyordu. Kaza statüsündeki Bandırma dinsel açıdan Kizikos (Kapıdağ) Metropolliği'ne bağlıydı.

'Çıkın gidin! Yetişenler kurtulabilir!'

Angeli Mavridis'in tanıklığı[117]

Biz orada çok iyi yaşıyorduk, Türklerle kardeş gibi geçiniyorduk. Hatta her iki kesimin arasında kin ve nefret yaratmış olan savaşlar, olaylardan sonra bile Türklerden bir zarar görmedik.

Her Hıristiyanın sağdıç diye adlandırdığı bir de Türk arkadaşı vardı. Paskalya zamanı geldiğinde herkesin sağdıcına çörek ve paskalya yumurtası yollaması gerekirdi. Türkler yollayacaklarımızı merakla bekler, yediklerinin çok özel yiyecekler olduğuna inanırlardı. Onlar da bayramlarında bize çörekler, simitler, tatlılar yollarlardı ki tadını sorma!

İsa'nın Dirilişi'nde[118] istediğimiz kadar tabanca sıkardık. Jandarma gelip bir oraya bir buraya seğirtir, eğer birini yakalarsa, yakalanan bir yumurta verirdi ve "Hadi git işine," denirdi.

---

117 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, V.7.1.'dir. Konuşan kadındır.

118 İsa'nın Dirilişi adlı dinsel tören Büyük Hafta'nın son günü Büyük Cumartesi gecesini Paskalya'ya bağlayan gece yarısı olur. Tüm inananlar kiliseye giderek İsa'nın Dirilişi'ni kutlarlar – ç.n.

Türkler Papazımıza çok saygı duyar, hürmet ederlerdi. Epitafios'a da[119] inanır, törene katılırlardı. Panagia'mıza da saygı duyarlar Meryem Ana derlerdi. Aziz Yorgos gününü kış günü yaparlar, adına Hıdırellez derlerdi. Ama herkesten çok Aziz Dimitris'i sayarlardı. Adına Kasım derlerdi. Yıllarının başlangıcını Kasım'a göre yaparlardı. İşe girenler ya da işe alınanlar için "Kasım'dan Kasım'a..." denirdi.

Eğer sofrada bir Türk varsa, ne kadar tok olursa olsun masaya oturtulur birkaç lokma alır, yemeğe başlamadan önce "Bismillahirrahmanirrahim" derdi. Bir Hıristiyan bir Türkün evinde bulunduğu halde ikram edileni yemezse, Türkler bunu çok büyük hakaret kabul ederdi.

Yemeklerde, yortularda biz onları çağırırdık, onlar da bizi. Ahbaplar birbirine gidip gelirdi.

Genellikle Hürriyete[120] kadar her şey çok iyiydi. Ama Hürriyetten sonra hemen korku başlamıştı. Türklerden bir kötülük görmemiştik fakat korkuyorduk. Balkan Savaşları sırasında da her şey iyiydi. Bütün kötülükler seferberlikle[121] başladı.

Seferberlikte Rumları da askere aldılar. O sıralar seferberlikten kurtulanlar ölümden de kurtuldu. Seferberliğe giden pek çok kişi geri dönmedi. O zaman açlık çektik, kıtlık oldu. Yiyecek ekmeğimiz dahi yoktu. Ekmeğimizi çıkarmak için ben bile çocuk halimle Tahir Ovası'nda[122] çalışmaya başladım.

Büyük Savaş'ta, ateşkes olduğunda, özellikle de Yunanlılar çıkarma yapıp Yunan orduları yöremize doğru yaklaştıklarında bizim yöremizde kalabalık olan, başlarında Anzavur'un bulunduğu Çerkezlerle, Mustafa Kemal taraftarları arasında iç savaş başladı. Bir köy diğer bir köyle, bir silahlı lider bir diğer çete

119 Epitafios Büyük Cuma adı verilen gün yapılır. Bugünde İsa'nın cenazesi sembolik olarak canlandırılır. Bugün Yunanistan'da her Büyük Cuma günü çiçeklerle bezenmiş bir Epitafios (sembolik bir tür tabut) cemaat eşliğinde kiliseden çıkarılır, arkasında mumlar taşıyan insanlar, önde papaz eşliğinde dolaştırıldıktan sonra tekrar kiliseye döner – ç.n.

120 1908 Anayasası kastediliyor – ç.n.

121 Birinci Dünya Savaşı sırasında – ç.n.

122 Tahir Ova: Esipo Irmağı ağzında, Sarıköy'ün kuzeyindedir.

başıyla savaşıyordu. İş neredeyse kan davasına varacaktı. O zamanlar babamla Sızıköy'e[123] gittiğimi hatırlıyorum. Çerkezler biz Rumları severlerdi. Bizi karşıladı, yemeğe götürdüler. Tam o sıralarda biri gelip kendilerine ait o değişik dilde diğerlerine bir şeyler anlatmaya başladı. Dilleri o kadar değişikti ki konuşmaları ceviz karıştırdığın zaman çıkan sesi andırırdı, takır-tukur...

Ne mi olmuştu? Kendi reisleri Gel-İslâm'ı, Yortanili[124] başka bir çetebaşı, bir Arnavut öldürmüştü. Bize bu konu hakkında hiçbir şey söylememişlerdi. Tüm bunları daha sonra öğrendik. Bize yalnızca yiyip içmemizi söylemişler, kendilerinin acil yapılması gereken bir işleri olduğunu söyleyerek yanımızdan ayrılmışlardı. Gittikten bir hayli zaman sonra döndüler. Yortanili Arnavut'u Cafer-Ali'yi öldürmüşlerdi.

O zamanlar bizi bir korkudur almıştı. Yunan ordusu yaklaştıkça Türkler daha da saldırgan oluyorlardı. Köyümüzden geçen birtakım zeybekler Türk köylülerimize: "Onları neden öldürmüyorsunuz? Yaşamalarına neden izin veriyorsunuz?" diyorlardı. Katledileceğiz korkusuyla iki, üç gece başka yerlerde uyuduk. Kimimiz okulların alt katma, kimimiz tanıdık Türk dostlarımızın evine sığındık. Yerel yönetim bir şey yapılmasına müsade etmedi. Nitekim Yunan ordusu geldiğinde de kimse Türklere zarar vermedi.

Geri çekilme sırasında Sarıköy'de yalnızca büyükannem vardı. Aynı yıl, yani 1921'le 1922 arası, babam Katatopo'da[125] öğretmendi.

Yaz gelince babamın bir sonraki yıl için öğretmen olarak atandığı Yapucuköy'e[126] gittik. Ev kiraladıktan sonra Panagia Faneromeni'nin 15 Ağustos'taki panayırına katıldık. Yunan ordusunun geri çekildiğini orada öğrendik.

---

123 Sızıköy, Sarıköy'ün 6 km. güneybatısında bulunan 100 evlik bir Çerkez köyüdür.

124 Yortani, Sarıköy'ün 9 km. doğusunda bulunan, yaklaşık 200 evlik bir Türk köyüdür.

125 Katatopo (Türkçe adı Seydiköy, KAAM) Kapıdağ Yarımadası'nda, deniz kenarında bulunan bir köy.

126 Pano Horio ya da Yapıcıköy, Kizikos Yarımadası'nın içlerinde dağlık alanda bulunan bir köy.

Önce Bandırma'ya gittik. Neredeyse kimsenin kalmamış olduğunu gördük. Orada Küçük Asyalı Kaptan Thanasis'i, birlikleri ve subayları gördük. Bize kaçanların hata yaptığını, ordunun Marmara'ya gidip geri geleceğini, kendilerininse diğerlerine destek olmak için Yukarıköy'e gideceklerini söylediler.

O karışıklıkta kimse ne yapacağını bilmiyordu. Bir yandan Yunan ordusunun geri çekildiğini, köylerin boşaldığını görüyordun, öte yandan da sana kaçmamanı, tehlike olmadığını söylüyorlardı.

Biz bu arada Artaki'ye inip, oraya daha yeni varmış olan büyükannemi bulduk. Büyükannem bize Sarıköylülerin nasıl yağmurun ve bir Tanrı mucizesinin sayesinde kurtulduklarını anlattı. Yunan ordusunun birliği Buaseer, (Biga) Sarıköy'e son hız gitmiş, "Çıkın, gidin! Yetişenler canını kurtarabilir..." demişti.

Hemen Elpizli'ye[127] haber yollamışlardı. Elpizliler de birliklerle beraber Gönen'e oradan da Bandırma'ya gitmek üzere köylerinden inmişti. Aralarında Yunan ordusunun beraber çalıştığı birtakım Çerkezler de vardı.

Sarıköylüler yola çıkmadan önce köyümüzde yaşayan Vatikiotis adlı bir köylü de kendi köylülerine kaçmalarını söylemek için köyüne gitmişti.

Atı, atlı arabası olan herkes yüklerini attı, yola çıkmaya hazırlandı. Elpizliler hazırlanana kadar bizimkiler gitmişti bile. Ordu insanları çabuk davranmadıkları takdirde onları terk etmekle tehdit ediyordu. Elpizliler tehlikenin ne kadar yakın ve ne kadar büyük olduğunu anlamamışlardı. Hayatlarını kurtarmak için kaçacakları yerde eşyalarını kurtarmaya uğraşıyorlardı. Böylece geciktiler. Bizimkiler Ayvalıdere üstünden Bandırma'ya gittiler. Yolda yağmura yakalanınca dere yataklarının sel nedeniyle taşmasından korkup bir daire çizip Gönenköy üzerinden mi gitsek diye düşünmüşlerdi. Çerkezlerse önden Ayvalıdere'ye varmışlardı bile.

Türk çeteler Yunan ordusunun kaçtığını öğrenmişlerdi.

127 Elpizli: Sarıköy'ün 7 km. güneybatısında bulunan bir başka köy.

Amaçları her ne olursa olsun geride kalan köylere zarar vermekti. Bu nedenle Ayvalıdere köprüsünü tutmuş bekliyorlardı. Önce koşup hemşehrilerine haber vermeye giden Vatikiotis'i yakaladılar. Ona bir kötülük yapmadılar, aksine iyi davranarak kandırdılar. "Sarıköylüler ne taraftan gidiyor?" diye sordular. Vatikiotis de Elpizlilerin de köylerinden aşağı ineceklerini, Sarıköylülerle beraber önce Gönen'e,[128] oradan da Bandırma'ya gideceklerini söyledi. Bunu öğrenen çeteler Ayvalıdere'de[129] beklemeyi bırakıp Yordani'yi tuttular. Ayvalıdere'ye ilk olarak giden Çerkezler kimseyi görmemişlerdi. Yağmursa durmadan yağıyordu.

Tam o sırada Elpizliler Sarıköy'e ulaştılar. Hiç kimsenin yoldan geçmemesinden şüphelenen çetelerse gerisin geri köye koştular ve Köydere'yi[130] henüz geçip köye giren Elpizlileri gördüler. Üstlerine ateş açtılar. Elpizliler arasında panik başladı. Kimisi geri dönüp köylerine gizlendi, kimisi kaçtı. Bir oraya bir buraya dağıldılar. Türk çeteler bir tellal çıkararak kendiliğinden teslim olanlara dokunmayacaklarını, kardeşçesine yaşayacaklarını söylediler. Elpizliler gizlendikleri yerden çıktı. Çeteler onları toplayıp ellerinde avuçlarında olanı aldı, sonra hepsini kestiler.

Bizimkiler, kendilerine vaktinde haber veren birlik, Vatikiotis ve yağmur sayesinde kurtuldular. Önce Artaki'ye indiler, oradan gemilerle bazıları Yanohora'ya bazıları Redestu'ya gitti ve sonunda Yunanistan'a geldiler.

128 5.000 nüfuslu bir yerleşim birimi Gönen (Antik Artemis Thermea) kaza statüsündedir ve Bandırma'nın 38 km. kuzeybatısında bulunur.

129 Ayvalıdere: Sarıköy'le Yordani arasında bulunan bir köy.

130 Köydere, Sarıköy ovasında bulunan küçük bir çay.

İstanbul Bölgesi

ŞİLE

Hili kasabası (Türkçesi Şile) Karadeniz sahilinde, Nikomidya'nın (İzmit'in) 52 km. kuzeybatısında, İstanbul'unsa 58 km. kuzeydoğusundadır. 1922 öncesi 1.000 tane Rum, 500 tane Türk evi olan Şile, kaza statüsündeydi, dinsel açıdansa Halkidona Metropolliği'ne bağlıydı.

'Birkaç günlüğüne geldik tekrar gideceğiz'

Vretu Meneksepulu'nun tanıklığı[131]

Yöremizdeki Türkler ve Türklazlar[132] iyi insanlardı: Bizleri sever, destek olurlardı. Köylerine gittiğinde sana kim olduğunu bile sormazlardı. Seni misafir odasına götürür, yedirir, içirir, arkadaşlık ederlerdi, sabahleyin de kalkıp işine giderdin. Ama Anayasa'dan sonra işler zorlaştı.[133]

Biz Yunanistan nedir bilmiyorduk. Evlerimizde, kiliselerimize çan ve ikonalar yollayan Rus Çarı'nın fotoğrafları vardı. Yunanistan adını ilk Balkan Savaşları'nda duyduk. Daha önceleri Rusya'yı, Bulgaristan'ı, Romanya'yı bilirdik. Amerika'yı bile Hürriyet'ten sonra duyduk. Balkan Savaşları sırasında askerden kaçmak için gidenler olunca öğrendik. Genellikle İstanbul'da okuyan çocuklar, gençler Amerika'ya kaçtı.

Balkan Savaşı'nda bizimkiler de askere gitti. Bizimkilere hem silah verdiler hem bahriyeye, yani askere aldılar. Onlarsa Bulgarlarla savaştıkları cephede Bulgaristan'a, Rumlarla yaptıkları savaşta Yunanistan'a kaçıyorlardı. Bu nedenle de Büyük Savaş'ta

131 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, V.8.1.'dir. Konuşan kadındır.

132 Bilgi kaynağı Türk Lazlar anlamına gelen Tourkolazi kelimesini kullanmış ben de bunu Türklazlar olarak çevirdim – ç.n. [Müslümanlaşmış Laz topluluklarını anlatmak için bilgi kaynağının kullandığı bir sıfat – ç.n.]

133 Anayasa ile 1908 Anayasası kastediliyor – ç.n.

Rumlara silah verip askere almak yerine onları Amele Taburları'na yolladılar.

Büyük Savaş'ın başında Rumlar 4 altın lira ödeyip bedelli askerlik yaptı. Sonraları iş değişti, ne yaparsan yap, kaçmadıkça ya da askerlik şubesine rüşvet yedirmedikçe Amele Taburu'ndan kurtulamıyordun. Ben bir bardak suyun sayesinde kurtuldum! O zamanlar Şile'de babamın mağazasında çalışıyordum. Askerlik şubesi de tam karşımızdaydı. Askerlik şubesine yeni bir müdür gelmişti. Benim de askere alınma yaşım yaklaşıyordu. Birkaç ay sonra askere alınacaktım. Memurun kahveye oturup kahve ısmarladığını gördüm. Su içmek istedi ama Şile'nin suyu tuzlu olduğundan su hoşuna gitmedi. Kahveciye başka su var mı diye soracaktı. İşte tam o sırada ben bir testiye köyümüzün suyundan doldurup ona yollayıverdim. Daha sonra gittim, tanıştık. Kahvesinin parasını da ödedim. Akşamleyin o, Şile'nin ileri gelen Türklerinden biri ve ben bir lokantada beraber yedik. Memurun ailesi İstanbul'un Bakırköy'ündendi. Ben her İstanbul'a gidişimde yaptığı alışverişi evine götürüyordum. Pek çok kez ikimiz arabayla Poli'ye [İstanbul] gittik. Hatta bir gün babama: "Savaş 100 yıl sürse bile senin oğlun askere gitmeyecek," demiş.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Şile'nin tam karşısında deniz savaşı oldu. Rus gemileri 'Yavuz' ve 'Midilli' ile vuruştu. Rus gemileri Türk gemilerini kovaladı, bir daha da İstanbul Boğazı'ndan çıkmadılar.

Köyümüzden pek çok kişi de tıpkı benim gibi askere gitmedi. Ama bunlardan bir kısmı kaçtı, bir kısmı da dağlara çıkıp çeteci oldu. 1917'de sürgüne gitmemizin, köyümüzün yakılmasının nedeni bu çetelerdi. Savaşın başında az olan çeteci sayısı, savaşın sonuna doğru arttı. Yetmiş, seksen oldu. Çetelerin hepsi de yiğit delikanlılardı.

O zamanlar Türk köylerinde erkek yoktu. Ordudaydılar. Geride kalanlarsa çetelerimizden korkuyor, onları saklıyordu. Çeteler 10.000 kişilik ordu tarafından takip edildikleri halde yakalanmıyordu. Türk köylüler onları koruyor, orduyu görür görmez kaçıp saklanmaları için haber veriyordu. Çeteler kendi-

lerini ihbar edeni hemen ertesi gün öldürüyordu.

Kaçak olup da çetecilik yapanlar yüzünden iki köy de 1917'de sürgün edildi. Giderken hepimizi önce Hartalimi'nin[134] yakınında Mavri'de topladılar, oradan iki kafile halinde trene bindirip Anadolu'nun içine Eskişehir'e, Kütahya'ya ve Sivrihisar'a yolladılar. Kaçabilenler kaçıp İstanbul'a geldi. Ben Mavri'den, kız kardeşlerim ve annemle beraber İstanbul'a kaçtım. Babam kaldığı yer iyi korunduğundan kaçamadı, Kütahya'da öldü.

Her iki köy de aynı zamanda sürgün edildi. Hükümet sürgünleri evlere, okullara, kiliselere yerleştirdi, besledi. Birçokları lekeli humma denen bir hastalıktan öldü. Hastalık bitten yayılıyordu. O zamanlardan tren istasyonlarında koca koca bitlerin resmedildiğini, 'temizlik' yazan kâğıtları hatırlarım.

1918'de devlet sürgünleri geri getirdi. Eşyaları açık artırmada satılanlar, paralarını dönüşte aldı. Evlerimizdeki en iyi eşyaları kiliseye, birkaç eve yığmış saklıyorlardı. Tabii çalmışlardı da. Şile'deki mağazamızı satmışlardı. O zamanlar ben İstanbul'daydım. Acaba bir şey kurtarabilir miyim diye orduya gönüllü yazılıp Şile'ye gittim ama bir şey yapamadım. İstanbul'a döndüm, asker üniformasını çıkararak işe koyuldum. 1918'de köylerimize gidince bize para verdiler. Türk dost ve arkadaşlarına para veya altın bırakanlar emanetlerini geri aldı.

Babam bir Türk arkadaşına 200 altın lira vermişti. Arkadaşı biz geri döner dönmez paraları bize geri verdi. Evlerimizi bıraktığımız gibi bulduk.

Durum sakinleşti. Türkler af ilan edince, dağdaki çeteler indi. Güya silahlarını Fransızlara teslim ettiler. Daha doğrusu sakladılar. Savaş zamanı hırsızlık yapmadıkları halde, daha sonra Gebze'den[135] gelen, Aslan Bey'in 3.000 koyununu çaldılar. Aslan Bey de Türk köylerinden silahlı adamlar toplayıp, Gebze'den gelip köyümüzü basıp yaktı. Yaz ayıydı. Köylerimiz

134 Hartalimi (Türkçesi Kartal): İstanbul'un 22 km. güneydoğusunda bulunan bir kasaba.

135 Gebze (Gegbüze): Nikomidya'nın 70 km. batısında, Areçu'nun ise 6 km. kuzeydoğusunda bulunur. Türk köyüdür, çok az sayıda Rum yaşardı.

yandığında ne yabancılar ne de Yunanlılar henüz yöremize gelmemişti. Yunan ordusu geldiğinde Neohori köyleri hep yanmıştı. Rum nüfusu olan bir Şile kalmıştı.

Her iki köy de öyle yanmıştı ki bir daha kimse ev yapmadı. Köy halkı Areçu'ya,[136] Şile'ye, Pandihi'ye,[137] İstanbul'a dağıldı. Herkes gücünün yettiği yere gitti.

Biz hem Şile'de mağazamız olduğu için hem de çetelerden biri kız kardeşimle evlenmek isteyince korkmuş olduğumuzdan yangından önce Şile'ye taşınmıştık. Köydeki evimizi ise başka bir Hıristiyana kiralamıştık.

Biz Şile'deyken Yunan ordusunu gördük. Zannedersem 1919 yılının sonuydu. Yunan ordusu ilk gelişinde İngilizlere yol açmak için yörede kalan çeteleri temizlemişti. Ordunun bir yarısı Çubuklu[138] tarafından diğer yarısı ise Boğaz'ın öte tarafından, Nikomidya taraflarını temizlemişti. Harekâtın başı İngilizlerdi. Çubuklu tarafına bulunan Yunan ordusunun başında Vlahopulos, Nikomidya'nınkinde ise Gargalidis vardı.

Çubuklu'dan aşağı doğru gelen Yunanlı askerler başlarındaki İngilizi kandırarak yoldaki Türk köylerini ateşe veriyordu. Yunanlı askerler yöredeki Rumlara Türk köyleri yönünden orduya ateş açtırtıyor, ardından da gidip köyleri yakıyor, yağmacılık yapıyorlardı. Topladıkları hayvanları Skutari'ye[139] götürüp iki onluğa satıyorlardı. Başlarındaki İngiliz, hilelerini anlar anlamaz orduyu geri çevirdi.

Nikomidya tarafından gelen askerlere karşı bir direnme olmayınca onlar da kimseye zarar vermedi. Askerler rahatça Şile'ye girdi. Kilisede kutlama yapıldıktan sonra Yunanlı bir subay doktor konuştu: "Biz birkaç gün için geldik, gideceğiz. Türklerle kardeş olun," dedi.

---

136 Areçu (Türkçesi Darıca, Antik dönemde Rision) Konstantinopoli'nin (İstanbul) 44 km. güneydoğusunda, Nikomidya'nın 47 km. batısında bir kasaba.

137 Pandihi (Pendik): Konstantinopolis'in 27 km. güneybatısında bir kasabadır.

138 Çubuklu: Boğaz'ın Anadolu yakasında, İstanbul'un 15 km. kuzeyinde bulunur.

139 Skutari (Türkçesi Üsküdar) Boğaz'ın Anadolu yakasında bir banliyö. Skutari'nin Rumca adı Hrisopolis yani Altınkent'tir.

Buna rağmen, bazıları birkaç zengin Türkü soydular –Türkler korktuklarından şikâyette bulunamadılar–. Yunan ordusu giderken askerler yol üstünde gördükleri bir camiye ateş açtılar. Subaylarsa hiçbir uyarıda bulunmadı.

Daha sonra İngilizler geldi. Şile dışında karargâh kurdular. Ordugâhlarının çevresini demirli tellerle çevirdiler. Gemileri açık denizde demirliydi. İngilizler çeşit çeşit millettendi. Aralarında Müslüman Hintliler de vardı. Okuma yazması olmayanlara kalem ve küçücük taşlarla okuma-yazma öğretiyorlardı. Aralarındaki başka bir grup insan da yalnızca keçi eti ve kendilerinin pişirdiği bir tür pide yiyordu. Bir başka grupsa vücuduna varillerde sakladıkları yağları sürüyordu. Bir seferinde onları Şile'ye yakın bir boğazda çırılçıplak vücutlarına yağ sürerken, sonra da üstlerine su dökerken gördük. Türkler şikâyette bulununca bir daha çırılçıplak soyunup yağlanmadılar. O zamanlar Şile'deki Türk polisi hâlâ görevdeydi.

Beş, altı ay sonra İngilizler gitti. Yunan ordusu geldi. İngiliz ordusunun konakladığı yerde karargâh kurdular. Venizelos iktidardan düşünce İngilizler, Yunan ordusunu İstanbul ve Nikomidya bölgelerinden uzaklaştırdı. Şile'de bulunan Yunan askerlerine gitmeleri emredildi. İngilizlerle düşman olduk, daha önceleri müttefik bayrakları arasında dalgalanan Yunan bayrağını aşağıya indirdiler.

Astsubay Kaçaros adlı biri on kadar asker kaçağıyla beraber Şile'de kaldı. Şile'den birkaç Rum da topladılar. Güya Şile'yi koruyorlardı ama asıl amaçları hırsızlık yapmaktı. Türk köylerine tüfek arıyormuş gibi gidip, köyün zenginini baş aşağı asıyor, altında kuru ot yakıyor, güya sakladığı silahların yerini itiraf etmesini istiyordu. Daha sonra Şile Rumlarından biri gidip: "100 lira ver de seni kurtaralım," diyordu.

İngilizler yeniden Şile'ye geldiklerinde, Kaçaros kaçmak için İstanbul'a gitti. Şileli olan karısı ve eşyalarını bir maunaya sakladı... Ama Kaçaros Türkler tarafından yakalanıp geri getirildi –doğal olarak o zamanlar Şile'de Mustafa Kemal taraftarları vardı– ve Türkler onu ağır ağır doğradılar.

Yöremizde ateşkes boyunca çeteler baş göstermedi, tabiî Yu-

nan ordusu gelmeden önce gelip köylerimizi yakan Türklerden başka. Mustafa Kemal taraftarlarının ne olduğunu İzmir Felaketi'nden sonra gördük.

1922 Felaketi'nde korkmadık, çünkü hem Rivas tarafsız bölgeydi hem İngilizlerin ordugâhı yakınımızdaydı. Bu nedenle iki gün öncesinden gazetelerden 14.000 Türk askerinin bölgeye geleceğini öğrenmiş olmamıza rağmen kaçmadık.

İlk gelen kırk kişiyi hem Türkler hem Hıristiyanlar karşıladı. Bu kırk kişi gidip yönetimi ele geçirdikten sonra herkes mahkemenin önünde toplandı. Bir hocadan ve bir papazdan sonra konuşan bir Türk subayı: "Artık savaş bitti. Korkulacak bir şey yok. Herkes işinin başına dönebilir," dedi.

O gün dükkânlar açıldı. Ama daha sonra kente gelen 14.000 asker yağma yapmaya başladı. Kıyamet kopuyordu. Açıktaki İngiliz gemileriyse gösteriş yapıp dolaşıyordu.

Ben o gün yürüyerek İstanbul'a gittim. Yolda Şile'ye doğru giden İngiliz süvarileri gördüm. Şile'nin Türk orduları tarafından alındığını gören süvariler Ahmatlı'dan öteye geçmediler. İngiliz süvarileri, son Rumlar da Şile'yi boşaltana kadar bulundukları yerde durup insanların eziyet çekmesine seyirci kaldı. Daha sonra da karargâhlarına yerleştiler.

Ben İstanbul'a doğru giderken Kartal ve Pendik köylerini bomboş buldum. Buraların yerlisi olan Rumlar İstanbul'a kaçmıştı. Kız kardeşimi ve erkek kardeşimi İstanbul'a yollamıştım. Bize olayların devamını Şile'den İstanbul'a gelen annem ve diğer hemşehrilerimiz anlattı.

Şile, özellikle de mağazalar 8 gün boyunca yağma edilmişti. Evlerden de bir şeyler çalmış ve ırza geçmişlerdi.

Sekiz günün sonunda İngiliz gemisi Hıristiyanları almaya gelmişti. Kurtulmak isteyen herkesin kendisini gemiye götürecek olan kayığa 5 lira ödemesi gerekiyordu. Oysa Türkler kıyıdaki herkesi arıyordu, kadınlar kadınları erkeklerse erkekleri. Bir varili banknot parayla diğeriniyse altın ve gümüşle doldurmuşlardı.

Gemiye binenler Galata'ya götürüldü, Panagia ve Stavros Kiliselerine istif edildi; 15 gün sonra bir yük gemisi geldi, herkesi

topladı. Daha önce Galata'da öldürülen bir Türk polisi yüzünden kaçanlara saldırılmasını önlemek isteyen İngilizler etten bir duvar örüp bizi ortadan geçirdiler. 6.000 kişi gemiye bindik. Bizi Kalamata'ya getirdiler.

Aralarında köylülerimizin de olduğu Şileli 150 kişinin gitmesine izin verilmedi. Bu 150 kişi Aziz Eftim Kilisesi'ne götürüldü. Sonra jandarmalar onları ikişer ikişer, el ve ayaklarını bağlayıp aç, sefil yollarda yürüttü. Yolda onlara yetişen bir subay ellerini ayaklarını çözdü ve gittikleri bir Türk köyünde ekmek su verdiler. Henüz giysileri ve paraları çalınmamıştı.

Üç saat sonra nöbetçi değişince onları tekrar bağladılar fakat bir kötülük yapmadılar. Nikomidya'ya gittiler, alışveriş yapmak istedilerse de izin verilmedi. Ermeni köyü Bahçecik'ten[140] biraz yukarıda bir Türk köyünde esirleri öldürmek üzere bir camiye kapadılar. Esirlerin öldürülmesini istemeyen köylüler ayaklandı. O zaman esirleri tütün tarlalarının oraya çıkardılar. Tütünler boy atmıştı. Esirleri önce soyup sonra bıçakla kestiler. Yalnızca iki kişi ellerini çözmeyi başarıp tütünlerin arasına kaçtı. Kaçanlardan birini öldürdüler, diğeriyse bir don bir gömlek Pantihi'ye kadar gitti. Kaçan bu adamı trenin Ermeni kondüktörü görüp ona elbiseler verdi, İstanbul'a getirdi. Adamı kendine gelene kadar bir ay İstanbul'daki Balıklı Hastanesi'nde tuttuktan sonra Kalamata'ya gönderdiler. Bütün bunları bize o anlattı. Şimdi Makedonya'da yaşıyor.

Rum nüfus ayrıldıktan sonra Şile yandı. Söylenene göre Şile'yi, göçmenleri istemeyen Türkler yakmıştı. Ama Türk evleri de yandı.

Daha önce yanmış olan Neahoria köyleri ise hiçbir zaman yeniden bayındır olmadı.

---

140 Bahçecik: Nikomidya'nın (İzmit) 10 km. güneyinde bulunan, 10.000 Ermeni nüfusu olan bir kasaba.

LİDYA

Kasabas Bölgesi

KASABAS

Kasabas Manisa'nın 27 km. güneydoğusunda, İzmir'in 40 km. kuzeydoğusunda ve Filadelfia'nın 80 km. kuzeybatısındadır. Kasabas 1866 yılında demiryoluyla İzmir'e bağlandı, bu hat daha sonra Afyon-Karahisar'a kadar uzadı. Kasabas nüfusu 1922'den önce 20.000 civarındaydı (Bu nüfusun 15.000'ini Türkler, 3.600'ünü Rumlar –Peloponnez'den gelme–, 1.200'ünü Yahudiler ve 400'ünü Ermeniler oluştururdu). Kasabas ilçe statüsündeydi ve dinsel açıdan Efes, Kordelio ve Manisa Metropolliğü'ne bağlıydı.

"Aman Tanrım, o ne cehennemdi öyle"

Anna Hacisotiriu'nun tanıklığı[141]

Aylardan Ağustos'tu. Çiftliğimizdeydik. İnsanlarla dolu trenler geçiyordu. Ne olup bittiğini bilmiyorduk. Yunan ordusunun geri çekildiğinden haberimiz yoktu. Durumu anlar anlamaz biz de Kasabas'taki evimize döndük.

Bir sabah kalktığımızda her şeyi altüst olmuş bulduk. Santral kapalıydı, insanlar kaçıyor, ordu için erzak getireceklerini söylüyorlardı. Pazartesi sabahıydı. Kocam evde yoktu. Mahkemeye, vergilerle ilgili bir defteri teslim etmeye gitmişti. Koşup kız kardeşimi buldum: "Ne yapacağız? Herkes kaçıyor," dedim. Denk hazırladık; halılarımızı, birkaç parça da elbise aldık. Tam o sırada kız kardeşimin çiftliğinde bulunan kâhya, ırgatların gündeliklerini almaya geldi. "Nereye gidiyorsunuz?" dedi. "Kaçıyoruz," deyince, "Tanrı tez elden kavuşturursun," dedi. Kız kardeşim adama ırgatların gündeliği, üzüm sermeleri için 50 lira verdi. Böylece cebimizde 5 para olmadan yola koyulduk. Altın gibi üzümlerimizi sergilerde bırakıp

141 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası A, VI.1.1.'dir. Konuşan kadındır.

kaçıyorduk. Her şeyi bırakıp kaçıyorduk çünkü başıbozuklar geliyordu.

Kaçmak için hazırlanmıştık ama denklerimizi neye yükleyecektik? Trenler insanlarla dolu geçiyordu. "Bütün bu insanlar nereye gidiyor?" diyorduk. Araba, at, at arabası yoktu. Ordunun geri çekildiğini öğrenir öğrenmez evin kapısını çekip, varımızı yoğumuzu geride bırakarak kaçtık. Binlerce insan tren istasyonuna toplanmıştı. Bağrışmalar, çağrışmalar... Karışıklık, curcuna. Az sonra Anastatis de geldi.

– "Ne yapıyorsunuz?"

– "En elzem eşyaları yanımıza aldık, kaçacağız."

– "Gidin. Ben de yarın İzmir'e geliyorum," dedi.

Ertesi gün İzmir'de karşılaştık. Denklerle, anahtarlar getirmişti. Bize: "Bu anahtarlara iyi bakın. Bütün mal varlığımız bu," deyip ağladı. O ağlayınca biz de ağladık.

Altına sığınabileceğimiz bir çatı arıyorduk. Kalacak bir yerimiz bile yoktu. Yanikos'un yetimhanesine doğru gittik. Yolda arkadaşım Thalia ile karşılaştık. Bizi evine aldı. Bizim için iki ekmek yoğurdu, pişirttirmeye fırına gittik. Ekmeklerin pişmesini beklerken öldürülmüş bir sürü insan gördük. Öldürülenler Ermenilerdi. Üzüldük. Başımıza ne geleceğini bilmiyorduk. Kaldığımız ev yandı. Okula gittik. Ama okul da yandı. Türkler her yana benzin döküyordu. Nereye gidip, ne yaparsın! Yolda Yorgos'un kuzenine ve kocasına rastladık. Bu kız 17 yıldır yatalak hastaydı. Herkes onun varlığını bile unutmuştu, gün yüzü görmeden yaşıyordu. Bu kadar zaman sonra nasıl oluyordu da yürüyordu. "Nereye gidiyorsun Eleniça?" diye sorunca beni: "Tanrı'nın insafına," diye cevapladı.

Her neyse, herkes bir yerlere dağıldı. Kimse nereye gittiğini bilmiyordu. Biz çocuğu bir an bile olsun elimizden bırakmıyorduk. Alevlerin olmadığı sahil tarafına doğru yöneldik. Türkler arkamızdan "Yürü!" diye bağırıyorlardı. Her yanda arabalar vardı, aklını kaybediyordun! Neyse sonunda denizin kıyısında bir yere gidip sabahladık. Akşama doğru Türkler gelip bize: "Kalkın Mustafa Kemal gelecek, burada olmamanız lazım," dediler.

Bizi kaldırdılar, binlerce kişi yola koyulduk. Yürüye yürüye Aziz Triada'ya[142] kadar gittik. Bize, "Burada kalacaksınız" dediler. Güzel bir yerdi, bostanlıktı ve bir de ev vardı. Herkes eve girmek için hücum etti, kim nereye sığsın! Kum gibi insan kaynıyordu. Biz mutfağa girdik, kocamı içeri almadılar. Kocam yan tarafa gitti. Yanımızda, kalabalığın içine sivil giyinmiş askerler de geldi. Bunlardan birisi galeta yiyordu. Kız kardeşim azıcık galeta istedi. Çocuk günlerdir açtı. Adam bize bir parça verdi, biz de çocuğa. Eğer hâlâ yaşıyorsa Tanrı ondan razı olsun. Geride unla dolu kırk çuval bırakmıştık ve ekmek dileniyorduk. Orada kalacağımızı zannettik. Ertesi gün başıbozuk ordu geldi. Gelenler Karadenizlilerdi. Tanrı korusun!

– "Kalkın. Mustafa Kemal buradan geçecek. Etrafın boş olması gerek," dediler.

Tekrar yola koyulduk. Süvariler arkada biz önde ilerliyorduk. Amaçları Mustafa Kemal için yol açmak değil, bize eziyet etmekti.

Anastatis'in omuzunda iki halı vardı. Çocuk uyuyunca altına sermek üzere yalnızca bu iki halıyı tutmuş, başka neyimiz varsa atmıştık. Ne kurtarabildik ki? Hiçbir şey. Atın üstündeki biri bize:

– "Gâvur! Omzundakini bana versene," dedi. Bir yüzbaşı atlıya, "Çek git oradan köpek! Ne aranıyorsun?" diye bağırdı ve Anastatis'e yoluna devam etmesini söyledi. Biz yürürken bir başka süvari birliği geldi. Atın biri beni yere düşürüp parmağımı çiğnedi. Ayağa kalktım. Yapacak bir şeyim yoktu... Yarayı bağlayacak ne bir bez parçası vardı, ne de su. Yaranın üstüne tükürüp azıcık bir toprak koydum. Bizi Mersinli'ye[143] götürüyorlardı. "Tanrı'ya şükürler olsun" dedik. Açtık. Dermansızdık. Bir ev bulup girdik. Ev altüst olmuştu. İnsanlar yorganlarının altında ölü yatıyordu. Aman Tanrım o ne dehşet verici manzaraydı! Çok şükür ki orada durmadık. Atlı birliği tekrar geldi. Bize tekrar yola koyulmamızı, Mustafa Kemal'in geçeceğini, yer açmamızı söylediler.

142 Aziz Triada: Kordelios'un kuzeyinde bir banliyödür.

143 Mersinli: İzmir'in bir banliyösüdür, burada Panagia Mirtidiotissa'nın bir kilisesi vardır.

Sanki herkesin sığdığı yola o sığmayacaktı... Yollarda sabahlayıp geceliyorduk. Bizi nereye götürüyorlardı? İzmir'e. Bir mezarlıktan geçiyor gibiydik, evler, saraylar! Pek çoğumuz orada kaldı. Biz yola koyulurken pek çokları kurtulmak umuduyla mezarlara saklandılar.

Bizi Daraağaç'a götürüyorlardı. Orada Yunan ordusunun dolu barakaları vardı: Erzak, hayvanlar, zeytin yağı, buğday... Ordu her şeyi bırakıp kaçmıştı. Bıraktıklarını aldık. "Tanrı'ya şükür, herhalde burada kalmamıza izin verecekler, yiyecek de var" diye düşündük.

Kuzenim olan bir kız ve ailesi barakalara bizden önce varmışlardı. Daha iyi bir baraka bulmuşlardı. Oğlu bizi görür görmez koştu.

Oturup yedik. Barakaya sığmıyorduk. Uyku saati geldiğinde oğlu bizi başka bir yere, samanlığa götürdü. İçerde üç, dört Ermeni vardı. Bir kenara sığışıverdik. Kuzenimin oğlu yanımızdan ayrılır ayrılmaz Karadenizli atlılar tekrar geldi. Bunu gören anne çocuğa: "İçeri gel! Seni esir almasınlar," dedi. Çocuk kapının arkasına saklandı, anne evladını korumak için kapıyı açmadı. Askerler içeri girmek için kapıyı tekmeleyip, "Köpek! Gel! Askersin, bizden kaçamazsın!" diye bağırıyorlardı.

Çocuğu döve döve götürdüler. Çıkarken daha büyük abisini gördü, onu da aldılar. Biz gizlenmiştik. Ne olup bittiğini bilmiyorduk. Bizle beraber olan bir köylü kadın elindeki ekmek ve peynirden az da çocuğa verdi. Yanımızda bir de asker vardı. Onu kurtarmak için Yorgos'un pantolonunu verdik. Yörenin Türkleri yağmacılık yapmaya geldi. Ermenilere "Kalkın," dedi, götürdüler. Kocam bu sırada az da olsun uyumak için halıyı sermiş üstünde yatıyordu. Türkler gitti, askerleri de götürdüler. Çocuğumu almak istediler. Kız kardeşim:

– "Ne yapacaksınız çocuk küçük..." diye müdahale etti.

– "Yarın büyür, asker olur," dediler.

Kız kardeşim: "Çocuğu almayın. Beni götürün. Yemek işlerine yardım ederim," dedi.

– "Altın bileziğin, küpen, paran var mı?" dediler.

Kız kardeşim: "Sabah akşam yollarda dolanıp duruyoruz. Altın bizde ne gezer," dedi.

Gittiler. Anastatis de yattığı yerden kalkıp oturdu. Başka Türkler geldi, Anastatis'e: "Kalk! Yürü! Sen de askersin," dediler. Anastatis'i götürürken gördükleri bir başkasını daha esir aldılar. Ben onları nereye götürdüklerini görmek için dışarı çıktım. Gözüm karşıda tüm esirleri ayağa diktikleri yere takıldı. Anastatis'le İseas'ı da diğer esirlerin yanına diktiler.

Akşam oldu. Ne yapacağımı bilmiyordum. Götürdükleri kocama mı, etraftan gelen kızların çığlıklarına mı üzüleyim, şaşırmıştım. Aman Tanrım o ne cehennemdi öyle!

Bu gördüğün kızın, Eleonora'nın yüzünü pislikle kirletmiş, başını da yaşlı bir kadınmışçasına mendille bağlamıştım. Karanlığın içinde "Anneciğim kurtar beni!" diye bağıran kızların sesini duyuyordun. O ne felaketti!

Tanrı tekrar günü ağarttığında esirlere ne yapacaklarını beklemeye başladık. Başka bir atlı birliği gelince yüzbaşıları esirlerin olduğu yöne doğru gitti. Biz büyük bir endişe ile bekliyorduk.

O zaman kocam şu veya bu şekilde mahvoldum diye düşündü. Üstündeki 1.500 lirayı yüzbaşıya verdi: "Asker değilim. İsterseniz pasaportuma bakın," dedi. Yüzbaşı "Efendi geç" deyince kocam, "Daha ilerde başka biri beni tekrar tutar," diye sözüne devam etti. O zaman yüzbaşı: "Bırakın beyefendiyi geçsin, asker değil," dedi. Görüyorsun ya kocamın 1.500 lirasını alınca onu nasıl da bey yaptı. Anastatis'in bize doğru geldiğini gördük. Esirler taburu uzaklaştı. İseas da beraberlerinde gitti. Bizi nereye götürüp, ne yapacaklarını bilmiyorduk. Bizi kaldırıp üniversitenin yeni binasına götürdüler. İçerde binlerce kişi vardı. İki kişi gelip gemiye binecekler için bilet sattı. Kişi başına 10 lira. Biz dört kişi, ben, Anastatis, kız kardeşim ve çocuk 40 lira ödedik.

Ertesi sabah gelip bizi oradan da kaldırdılar. Sahile gidip gemileri beklemeye başladık. Gemiler gelmiyordu. Elimizde biletler, ne olacağını bilmeden gemileri bekliyorduk. Bize biletleri satanlar ortadan kayboldu. Başkalarını da aldatmaya gittiler.

Açıkta kalmayalım diye bizi bir eve koydular. Türkler kudurmuş gibiydi. Ellerine geçirdiklerinin saçını başını yoluyorlardı. Yiyecek bir şey bulamıyorduk. Kaldığımız evin arkasında birçok Türk vardı. Gemiler iki üç gün sonra geldi.

İngiliz gemiciler kıyıda oturuyorlardı. Gemiler geldiğinde bizi kaldırıp gemilere bindirdiler. Bütün bir aile dizi dizi bu yüksek ve büyük merdivenden çıktık.

Gemi bizi Sakız Adası'na çıkardı. Bir kilisenin bahçesine sığındık, inceden güçlü bir yağmur bastırınca kadınlar tarafına sıkıştık. Üç gün orada kaldık. Sonra bizi başka bir gemiyle Siros Adası'na götürdüler. Hastalar veya üşütmüş olanlar bizle beraber gelmedi, çoğunluğu öldü.

Siroslular konuksever insanlardı. Hepsi bize yardım etmek için ayaklandı. Et, peynir, ekmek sundular. Baş papaz bizzat kendisi gemiye gelip yemek dağıttı. İzmir'den beri yemek yüzü görmemiştik.

Kocam dışarıya, geldiğimiz yerin yaşamımıza uygun olup olmadığını görmeye çıktı. Diğer erkekler de aynı şeyi yaptı. Kocam az sonra heyecan içinde geldi: "Gemiden inelim." Ona: "Büyükannem Siros'un yoksul bir yer olduğunu söylerdi. Yola devam etmemiz daha iyi olur," dedim. O da: "İnip bir deneyelim. Eğer beğenmezsek yola devam ederiz," dedi. Ben çocuğumuzun eğitimini düşünüyor, Atina'ya gitmek istiyordum. Hazır gemi bizden para almıyorken yola devam etmeliydik. Çocuğun hatırı için yola devam ettik ve Egina Adası'na çıktık. Ama bizden daha önce gelmiş bir başka gemi yüzünden Egina Adası göçmenlerle doluydu. Bütün bunlara rağmen Eginalılar bize yardım etti. Konuksever insanlardı. Gemilere kadar gelip insanları evlerine taşıyorlardı. Lambros diye biri bize gelip, kalacak yerimiz olup olmadığını sordu. Evine aldı. Evi Ermenilerle doluydu. Bizi ağırlayacak yeri olmadığı için çok üzüldü. Bizi büyük ve temiz bir kilere yerleştirdi. Dört aile orada kaldık. Lambros'un kayınvalidesi sabahleyin bize çay getirdi. Loğusaydı. Hem Lambros hem bütün Eginalılar bize çok iyi davrandı. Eginalı kadınlar ertesi gün hastalara yardım etmek için çıktı, dikiş bilip bilmediğimizi sordular. Ben ve

kuzenim dikiş için evlerine gittik. Kendi evimizde bile görmeyeceğimiz kadar ihtimam gördük. Dikiş diktik. Öğleyin bir güzel yemek yedik. Öğleden sonra kahve içtik. Akşamleyin ailelerimizle beraber yiyelim diye yemek verdiler. 10, 15 gün sonra bize günlüğüne 25 drahmi para ödediler. Paraları aldığımızdaki sevinci sen düşün!

Kocam, "Pazar sabahı şöyle bir dolaşıp, ne yapacağımızı görelim," dedi. Oysa benim aklımda Atina'ya gitmek vardı. Dolaşmaya çıktığımızda su sarnıcı olan bir bahçe gördük. Duvar alçak ve yıkık olduğundan içeri girip yıkandık, biraz dinlendik. Uzaktan bir kadının geldiğini gördük. Buranın sahibi olduğunu ve bize kaba davranacağını düşündük. Kadın bizi selamlayıp nasıl olduğumuzu sordu. Hizmetçiydi. Sahibesinin evi olan villaya gidip: "Bahçede göçmenler var, iyi, temiz insanlar oldukları belli," dedi. Ev sahibesi de bize tuzu biberiyle bir tepsi et, pilav koyup yolladı. Tam yemeği bitirmişken bir tepsi de karpuz yolladı. Hizmetçiye bu bayanın kim olduğunu sorunca bize, "Yörenin ileri gelenlerinden, kraliçenin refakatinden bir bayan," dedi. Bu bayan, hizmetçiye orada kalmaya niyetimiz olup olmadığını sordurttu. Biz hayır deyince bize kendisini Atina'da bulmamız için bir pusula yolladı. Yemeği bitirdikten sonra, hizmetçiye hoşça kal diyerek ayrıldık.

Sonra hapishanede bir hemşehrimiz olduğunu hatırladık. Sigara alıp ziyaretine gittik. Nöbetçiden hemşehrimizin aklanıp çıkmış olduğunu öğrendik. Sigaraları diğer mahkûmlara bırakıp ayrıldık. Akşam olduğunda eve dönüp olup bitenleri kız kardeşime anlattık.

Yirmi gün içinde kalkıp Atina'ya geldik. Yabancıydık. Nereye gideceğimizi, ne yapacağımızı bilmiyorduk. Bir akrabamız Mihail Vodas yolu üzerinde bir okulda kalıyordu. Çocuklarıyla Omonia'da karşılaşmıştık. Çocuklar içinde olduğumuz kötü durumu annelerine anlatmışlar. Kadın çocuklarına: "Eve getirin. Gerekirse ayaklarımızı duvara dayar gene de bir yere sığışırız," diyordu. Orada kalmaya gittik. Üstüsteydik. Okulun avlusu dolup taşıyordu. Bütün bunlar yetmezmiş gibi okulun kapıcısı bize durmadan küfrediyordu.

Sonraları bizi daha büyük bir odaya yerleştirdiler de durumumuz biraz düzeldi.

Bu arada kocam hayatımızı düzene sokmak için uğraşıyor, bir şeyler yapmaya çabalıyordu. Bakanlığa başvuruda bulundu. Kasabas'ta Yunan askeri ile işbirliği yapmış olduğunu yazınca hemen iyi niyet gördü. Ona geçmiş maaşları olarak 4.000 drahmi verdiler. Karşılaştığı başka bir hemşehrimiz, Yanelos, onu bakanlığa götürüp bir kente memur atanmasını istedi.

Kocamı Volos'a, vezneye atadılar. Volos'ta 17 yıl kaldık. Başlangıçta maaşı 600 drahmiydi. Önceleri bir askerin yerine iş yapıyordu sonra daimi kadro aldı. Ama hem ben hem de kardeşim hayatımız boyunca çalıştık, hiç boş oturmadık. İmalathanelere gidip iş aldık. İyi nakış işlediğimizi bildiklerinden hiç işsiz kalmadık.

İKİNCİ KİTAP

KAPADOKYA

Aksaray - Gelveri Bölgesi

SİVRİHİSAR

Kulaklı Tepe'nin kuzey yamacındaki Sivrihisar köyü Aksaray'ın 35 km., Gelveri'ninse 4 km. güneydoğusundadır (Kulaklı Tepe Hasan Dağ Melendiz Dağları'nın uzantısıdır). Sivrihisar köyünün 1924'teki nüfusunu Türkçe konuşan Rumlar oluşturuyordu (132 aile, 456 kişi). Kolluk güçleri bakımından Gelveri'ye bağlı olan Sivrihisar köyü, Aksaray Kaymakamlığı'na, Niğde Mutasarrıflığı'na, Konya Valiliği'ne, dinsel açıdansa Konya Metropolllüğü'ne bağlıydı. KAAM çalışmalarına göre Sivrihisar köyünün sosyal ve ticari ilişkileri yalnızca Rum yerleşim birimleriyle sınırlıydı.

"Göç olacak. Venizelos sizi Yunanistan'a götürecek"

Kalistenis Mustakidu'nun tanıklığı, Pire, 23.2.1954[1]

Bir gün Aksaray'dan bir jandarma geldi, köyün muhtarına: "Gitmek için hazırlanın. Yunanistan'a gideceksiniz. Eşyalarınız burada kalacak," dedi. Daha sonra Gelveri'den bir komisyon geldi, insanları, evleri, mallarımızı saydı. O zaman bize, "Göç olacak, Venizelos sizi Yunanistan'a götürecek," dediler. Bütün bunlar Mübadele'den beş ay önce oldu. Önceleri şaşırdık: "Böyle bir şey olabilir mi? Bütün bir köy Yunanistan'a göç edebilir mi?" dedik. Gitmek istemiyorduk. Yerimizi yurdumuzu bırakacağız diye üzülüyorduk. Daha sonraları Yunanistan'dan Sivrihisar'a Türk göçmenler geldi.[2] Gelenler evlerimize yerleşti, bizi bir köşeye sıkıştırdılar. Kötü insanlardı. Hırsızlık yapıyor, küfür ediyor, "Çıkın buradan! Gâvurların yanına gidin," diyorlardı. Oysa çevre köylerde yaşayan Türk-

1 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, I-1.4b.'dir. Konuşan erkektir.

2 1.7-1.9.1924 tarihinde Yunanistan'dan gelen 60 kadar Türk aile Sivrihisar'a yerleştirildi (*KAAM, Ks. Mandanakis'in arşivi, 133 IY 1).

Anastasia Stamatiadou. Sılata'dan bir tanık. 1960.

ler iyiydi. Bu Türkler eşyalarımızı elimizden kapıp kendilerine ait olduğunu söyleyen göçmenlerden gizli eşyalarımızı satın alıyorlardı.

Bir gün köyün papazı bizi topladı: "Böyle yaşanmaz. Göçmenler kötü insanlar, bizi kendi yerimizde rahat bırakmıyorlar. Hep beraber hazırlanıp bir an önce göç edelim," dedi. Son ayinimizi yaptık. İnsanlar ağlıyordu. İkonaları ve kilisenin eşyalarını sandıklara koyduk. Götürebileceklerimizi denk yaptık, develere yükledik, Niğde'deki komisyona yolladık.

Ağustos'un ilk günü yola çıktık. Panayıra gider gibiydik. Ama evlerimizi, topraklarımızı son bir kez görmenin üzüntüsüyle ağlıyorduk. Kızıl Kilise'ye, Aziz Panteleimon'a[3] varınca yük hayvanlarından indik. Yere diz çöktük, haç çıkardık, bir avuç toprak aldık, kutsal sudan içtik, sonra tekrar, ağlaya ağlaya hayvanlara bindik. Ulukışla'ya doğru yola koyulduk. Melendiz Ovası'ndan geçerken yörenin Türkleri ağlayarak dışarı çıkıyor: "Gitmeyin! Burada kalın," diye yalvarıyorlardı. Bize içip serinlememiz için ayran, yolda yememiz için süzme yoğurt verdiler. Akşama doğru Azatala köyüne vardık. Dinlenmek için köy meydanında mola verdik. O akşam bizi korkutan bir şey oldu, 'ay tutuldu'. Orada, bulunduğumuz açıklıkta içimizi korku sardı. Kötü bir şey olacak deyip ağladık. Dualar edip Tanrı'dan af dilemeye başladık. Türkler de ay tutulmasından korktu, aya ateş etmeye başladılar.

Ertesi gün Ulukışla'ya doğru yola koyulduk. Orada bizi hayvanlar için kullanılan yük vagonlarına doldurdular, Mersin'e götürdüler. Bizi Yunanistan'a götürecek gemiye binene kadar 15 gün hanlarda kaldık. Gemiye Mersin'den bindik. Yolculuk sırasında fırtına çıktı. İnsanlar korkuyordu. Gemide bizle beraber Prokopioslular da vardı. Prokopioslular, Aziz Yoanos Rosos'un[4] kutsal naaşını da beraberlerinde getirmiş,

---

3 Aziz Panteleimon: Eski, yıkıntı halde olan bir Bizans kilisesi.

4 Aziz Yoanos Rosos'un 1690-1730 arası yaşadığı sanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde çeşitli eziyetlere maruz kaldığına inanılan Yoanos Rosos için kilise Azizlikten daha üstün bir mertebe olan Ossios mertebesini layık görmüştür – ç.n.

ambara koymuşlardı. Fırtına bu naaş yanlışlıkla ters konduğu için çıkmıştı.

Naaşın içinde bulunduğu kasa düz çevrilince fırtına da bitti. Gemi Yunan gemisiydi. Yanılmıyorsam adı 'Arhipelagos'tu. Gemi kaptanı ve mürettebatı Ankaralı Yunanlılardı, Kral taraftarıydılar. Durmadan küfür ediyorlardı: "...Aziz İsa'ya... Aziz Panagia'nın..." Bizlere de "Türk dölü göçmenler!" diye küfür ediyorlardı. Ellerinden gelse bizi denize atıp boğacaklardı. Hastalanıp ölelim diye üstünde yattığımız küpeşteyi sık sık ıslattılar. Gemide ölenler oldu. Cesetleri şiltelere sardılar, demir bağlayarak denize attılar.

Pire'de, Aziz Yorgos'ta 15 gün karantinada kaldık. Saçlarımızı kestiler. Gemide ve Aziz Yorgos'ta toplam 15, 20 hemşehrimiz öldü. Bizi önce Selanik'e, oradan da Bulgar köyü olan Radomir'e götürdüler. Daha sonra olan Damiano'ya götürüldük. Burası da Bulgar köyüydü.

Çok acılar çektik. Tanrı'ya şükür burada durumumuz iyi ama memleketimizde, Küçük Asya'daki hayatımız çok daha iyiydi.

Kayseri Bölgesi

KARACAÖREN (Vereköy)

Karacaören köyü Kayseri'nin 49 km. güney, güneydoğusunda, Vereköy yaylasında bulunur. 1924'teki nüfusunu 45 Rum ailesi (182 kişi) ve 300 Ermeni oluşturuyordu. Karacaören Rumlarının anadili Türkçe idi. Muhtarlık olan Karacaören yönetim bakımından Vereköy Kaymakamlığı'na, Kayseri Mutasarrıflığı'na ve Ankara Valiliği'ne, dinsel açıdansa Kayseri Metropolliğü'ne bağlıydı. Karacaören'in çevredeki Rum ve Türk yerleşim birimleriyle sosyal ve ticari ilişkisi vardı.

"İşte bir ev, bizi almaya geldi..."

Yoanis Musailoğlu'nun tanıklığı,
Neokeserya lonya, 12.7.1960[5]

Everek'ten[6] komisyon geldi. Bir Türk ve bir Rum'dan müteşekkildi. "Mübadele olacak," dediler. Bizim Yunanistan'a gideceğimizi, yerimize Yunanistan'dan Türklerin geleceğini söylediler...

İnsanlar komisyonun arabasını görünce korktu: "Aa... Arabaya bak! Ne biçim bir araba bu? Kendi kendine yürüyor!" dediler.

Yunanistan'a, yani kendi memleketimize gideceğimiz için sevindik. Mallarımızı sattık. Tabii ki satıştan iyi bir karşılık alamadık. Malımızı çok daha fazla paraya satabilirdik.

Bu arada Kozan'dan Türk göçmenler gelmişlerdi. Gelenler eli bıçaklı kötü insanlardı. Yörenin Türkleri yeni gelen Türkleri istemiyorlardı. Ağustos ayıydı. Harmanlarımızı göçmenlere verdik. Bizim kendi bostanlarımıza, bağlarımıza girmemize izin vermediler. Her şeyin kendilerine ait olduğunu, bir üzüm

5 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, I.2.10.'dur. Konuşan erkektir.

6 Everek: Karacaören'in kuzeydoğusunda bulunan bir yerleşim birimi.

tanesi bile almaya hakkımız olmadığını söylüyorlardı. Öylesine kötü, şerefsiz insanlardı...

Arabalar kiraladık. Yanımıza yatak-yorganımızı, halılarımızı, azığımızı aldık. Yörenin Türkleri bizi uğurlarken ağlıyordu: "Sizler gidiyorsunuz. Yerinize bu kötü insanlar geldi," diyor, bizleri "Sakın ha verimsiz Bizanios tarafına yerleşmeyin, Makedonya taraflarına gidin, oralar daha bereketlidir," diye öğütlüyorlardı.

Niğde üzerinden Ulukışla'ya[7] gittik. Orada bizi Kızılhaç karşıladı. Trene bindik. Kadınlar korktu: "Ya vagon demiryolundan çıkar da aşağı düşerse ne oluruz?" dediler.

Mersin'de 15-20 gün çadırlarda kaldık. Yemeği kendi paramızla alıyorduk, yanımızda azığımız da vardı.

Bindiğimiz gemi Yunan gemisiydi. Adını hatırlamıyorum. Gemiye Fellahların kayıklarına binerek gittik. Gemiye gidene kadar Fellahlar yüzünden başımıza gelmeyen kalmadı...

Tam Mersin'in Fellahlarından kurtulduk derken geminin Yunanlı kaptanının eline düştük. Kaptan çok kötü bir insandı...

Söylemeyi unuttum, Mersin'de denizi gören kadınlar şaşkına döndüler. Önce bir göl olduğunu sandılar, daha sonra uçsuz bucaksız suyla karşılaştılar. Gemiyi görünce: "İşte bir ev, bizi almaya geldi... Aaa! Ev dönüyor! Ama nasıl oluyor da ev dönüyor!" diye hayret ettiler. Akşam olduğunda geminin ışıkları yanınca gemiyi küçük bir kent sandılar!

Gemide bir sürü göçmen vardı. Göçmenler Gölcük'ten, Karsadı'dan, Enehil'den, Tenei'den, Farasa'dan geliyorlardı. Yolda fırtına çıktı. Bir sürü insan öldü. Ölenleri denize attılar. 24 saatlik bir yolculuktan sonra Pire'ye vardık.

18 gün Aziz Yorgos bölgesinde, karantinada, tel örgülerin arkasında kaldık...

Bir başka gemi gelip bizi aldı, Kerkira'ya götürdü. Orada, kale içindeki kışlalarda dokuz ay kaldık. Bize Kızılhaç bakıyordu. Önceleri çarşıya inmemize izin verilmiyordu. Şikâyet

7 Ulukışla, Kapadokya'dan gelen göçmenlerin Mersin'e gitmek için trene bindikleri makas noktasıydı. Ulukışla'ya Karma Mübadele Komisyonu'ndan gözlemciler yerleştirilmişti.

ettik, serbest bıraktılar. Alışveriş etmeye gittik. Bir bakkala girdik. Bakkal bize "Ne istiyorsunuz?" dedi anlamadık. Adımızı sordu: "Pos sas lene/adınız ne?" gene anlamadık. Ben kadınlarımızdan birini, Eleni'yi istediğini sandım. Çılgına döndüm! Adama bir güzel sopa attım! Polis geldi. Anlaşamıyorduk. Yunanca bilmediğimiz için bizi Türk zannettiler. Polis bana: "Adını yaz," diyor. Yazıyorum: *'Yoanis Misailoğlu'*. Polis bana "Helal olsun, Yunanlıymışsın," diyor.

İncesulu bir bakkal bulduk. Bizden daha önce gelmişti. Adamdan hoşlandık. Bütün paramızı ona verdik.

Aylar geçiyor, işsiz güçsüz oturuyorduk. Çiftçi insanlardık, toprak istiyorduk. Hükûmete bizi başka bir yere götürsünler, toprak versinler diye başvuruda bulunduk.

Zile'li Lefteris Hacipetros'u sözcümüz yaptık. İpiros'a geldi. Burayı, İoanya'nın Neokesarya'sını seçti.

Yöreye bize eski memleketimizi hatırlatsın diye bu adı verdik: Neokesarya.[8] Neokesarya yani Yenikayseri. Kurayla her birimize 30 dönüm yer verdiler. Şimdi tütüncülük ve hayvancılıkla uğraşıyoruz.

İyi ki Mübadele oldu. Burada kapıları açık bırakıp uyuyoruz. Türklerden korkumuz yok. Emniyetteyiz.

8 Yeni Kayseri – ç.n.

Neapoli Bölgesi

ARAVİSOS

Aravisos kasabası (Türkçesi Arapsum) Alis Irmağı (Kızılırmak) vadisinde bulunur. Aravisos, Kayseri'nin 75 km. batısında, Neapoli'ninse 16 km. kuzeybatısındadır. Alis Irmağı kasabanın çok yakınından, kuzeyinden geçer. Kasabada 384 Rum aile (1.270 kişi) ve yaklaşık 1.500 Türk yaşıyordu. 1924'te kasabada yaşayan Rumların anadili Rumcaydı. Kaymakamlık statüsünde olan Aravisos yönetim bakımından Niğde Mutasarrıflığı'na ve Konya Valiliği'ne, dinsel açıdansa Konya Metropolliğü'ne bağlıydı. Aravisos'un çevredeki Rum ve Türk yerleşim birimleriyle sosyal ve ticari ilişkisi vardı.

"Çektiğim eziyet, acıları bir ben bilirim, bir Tanrı"

Sofia Devletoğlu'nun tanıklığı, Kokinia, 11.5.1994[9]

Savaştan önce Türklerle aramız çok iyiydi. Kardeş gibi yaşayıp gidiyorduk... Onlar bize, biz onlara gidip gelirdik. Türkleri yortularımıza, düğünlerimize ve cenazelerimize çağırırdık. Onları yalnızca vaftiz törenlerimize çağırmazdık. Vaftiz, Aziz İsa'nın kutsal ve gizli bir töreni idi, Türklerin varlığını istemezdik.

Türkler Kurban Bayramı'nı yaptıklarında bize et yollardı. Bizleri düğünlerine çağırırlardı. Şekeri mavi bir kâğıda sarar: "Düğünümüze buyurun," derlerdi. Bizleri sünnet törenlerine de çağırırlardı. Aramız iyiydi. Mutluyduk. Fakat günün birinde savaş çıktı. Türklerle aramızdaki sevgi yok oldu. Artık sevgi hissetmiyorduk. Doğrusunu söylemek gerekirse hemşehrimiz olan Türklerden bir zarar görmedik. Bize kötülük yapmadılar. Başka yerden gelen Türkler Hıristiyanları toplayıp: "Yunanistan'ınıza gideceksiniz," dediler.

9 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, I.3.3a.'dır. Konuşan kadındır.

Türklere bir şey söylemedik. Ne söyleseydik? İçimiz kararmıştı. O ne üzüntüydü! Ne iç sıkıntısı! Kolay mı? Kolay mı evini, bağını, tarlanı, hayvanlarını, sevdiğin şeyleri, kiliselerini, köyünü kaybetmek? Bu ani haber karşısında çılgına dönmüştük. İlk önceleri kiliselere koştuk. Kilisenin altınlarını, paralarını topladık. Mezarlıkları açıp ölülerimizin naaşlarını sakladık. Daha sonra bizi toprağımızdan koparmasınlar diye geceler boyu dualar edip yakardık. Sonra bir Türk görevli geldi, kiliseyi açtı, kasanın önüne oturup paraları, kilisedeki her şeyi kayıta geçti. Kayıta geçti de ne oldu sanki? Biz görevli kilisede olduğu müddetçe kiliseye gitmiyor, evlerimizde kalıp, gözyaşları içinde bizi göç etmeye zorlamasınlar diye ağlıyorduk. Başımıza gelen felaket çok büyüktü. Ağlamaktan gözümüz görmez olmuştu. Fakat gene de Türklere bir şey söylemiyorduk. Mübadele'yi beklediğimiz üç yıl içinde bir gece olsun iyi bir uyku uyumadık. Kulağımız kapıdaydı. Bir tıkırtı, bir ses duymayalım kalbimiz ölesiye çarpardı. "Ne oluyor acaba? Yoksa bizi kovmaya mı geldiler?" diye endişelenirdik.

Her gün korku, her gün yürek çarpıntısı! Özellikle son zamanlarda, "Bizi bugün mü kovacaklar, yoksa yarın mı?" korkusuyla yaşamaya başladık. Zaten o zaman da gitmeyi ister hale geldik.

Gidişimiz felaketti, ama sürdürdüğümüz hayat hayat mıydı sanki! Bohçamızı yapıp eşyalarımızı satmaya başladık.

Tam o sırada başıma kötü bir şey daha geldi. Dükkânımız vardı. İşte Türk hükümeti o dükkânı açıp, 10 top enli, 10 top normal, 10 top dar enli kumaşa el koydu. Kırk tane yünlü çuvalımızı da aldı. Aynı şeyi başka köylülere de yaptılar. Elde kalanları evlerimize getirdik. Bunlardan yarısı çalındı, diğer yarısınıysa sattık. Türk köylüler her gün geliyor, elimizde kalan malları yok pahasına alıyorlardı. Sonraları mallarımızı satamayalım da kendilerine kalsın diye boykot da yaptılar. Ama biz gizliden gizliye bize gelen bazı Türklere satış yaptık.

Daha sonra Türk hükümeti gurbette olan Hıristiyanların evlerini açtı, mallarını açık artırmaya çıkardı. Çocuklarım gurbetteydi. Gelip benim de eşyalarımı aldılar. Bana, kocama ve

yanımda olan bir çocuğuma birer tane yatak bıraktı, eşyalarımı başka bir eve koydu, kapıyı mühürlediler.

Eşyaları alanların başında biri vardı. Bu adamın adı Süleyman Efendi idi. Süleyman Efendi benim mahallemde oturuyordu. Akşamleyin ağlayarak ümitsizlik içinde gidip onu buldum. Süleyman Efendi: "Niye ağlıyorsun?" diye sordu. "Böyleyken böyle..." dedim. Bana: "Tasa etme. Ben işleri yoluna koyacağım," dedi.

Evi açtı, iyi olan eşyalarımı almamı, yerlerine pılı pırtı bırakmamı söyledi.

Kilimlerimi, iyi eşyalarımı alıp yerlerine pılı pırtı bıraktım.

Eşyaları alır almaz Süleyman Efendi kapıyı tekrar mühürledi. Herkesin eşyasına el konmuştu. Benim eşyalarımı Süleyman Efendi kurtardı, sağ olsun.

Bu olaydan sonra her şeyi satmaya başladık. Eşyalarımızı bir dilim ekmek pahasına veriyorduk. 10 liralık halıları bir lira karşılığında sattık. Nasıl yapıp da para toplayalım diyorduk. Yola çıkmak için paramız olmalıydı!

Sonra Mübadele kararı çıktı. Yunanistan'dan gelen Türklerle yer değiştirecektik. Köyümüze İzmir'den, Nazlı'dan, tüm o yörelerden sürgün edilmiş Rumlar gelmeye başladı.[10] Yerimizde kalacağımıza dair bir umudumuz kalmamıştı. Elimizde avcumuzdakini sürgünlerle paylaşmak istedik. Sürgünleri bir güzel doyurduk.

Üç ayımız kalmıştı. Sürgünleri üç ay sonra kovdular. Sürgünlerden iki kişiyi: Papazla damadını köyümüzde sakladık. Diğerlerini Anadolu'nun içlerine sürdüler. Sürgünleri Kayseri'ye, hatta Erzurum'a kadar götürdüler. Hayatta kalanlar Erzurum'dan buraya geldiler. Ama kaç kişi sağ kalmıştı ki? Çoğu ölmüştü.

---

10 Olay tanığı 'göçmen' anlamında bir kelime kullanıyor ama anlamdan gelen kişilerin göçmen değil, sürgünler olduğunu anlıyoruz – ç.n.

Nazlı Aydın'ın doğusu ve kuzeydoğusunda bulunur, Karya'nın bir kentidir.

Denizli: Karya ve Frigya sınırlarında bulunan bir kenttir. Olay tanığının anlattığı Rumluğun Küçük Asya'dan çıkışı sırasında meydana gelen olaylar hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler orijinaldeki IV. 4. 1. nolu tanıklığa bakabilirler.

Üç yıl evlerde kapalı kaldık. Erkeklerimiz çalışmadı. Tarlalara biz kadınlar gittik. Bu üç yıl boyunca Türklerden çok korktuk. Genç Türk erkekleri kızlarımızı kaçırmak istiyorlardı, bizlerse görmesinler diye saklıyorduk. İki kız kaçırıldı. Kardeştiler. Bu kızların ana-babası da orada kaldı, Müslüman oldular. Kızların hiçbir günahı yoktu. Biz köyden çıkarken kızlar da bizle beraber gelmeye çalıştı. Fakat Türkler geldi, kızları aldı, geri götürdü.

Komisyon üç yıl sonra geldi. Komisyondakiler: "Eşyalarınızı develere yükleyin, Mersin'e yollayın," dedi. İnsanları kaydetti, sonra gittiler. Komisyondakiler köyde kalmadı, gerisin geri Mersin'e döndüler.

Biz kilisenin altın paralarını mezarlıktan çıkardık, yoksullara dağıttık. Toplanan para yetmeyince zenginler 30'ar lira verdiler. Yoksulları bir arabaya koyup yolladık. Onlar Mersin'e bizden daha önce ulaştı.

Yoksullar gittikten sonra Türk göçmenler geldi. Evlerimizde kalmaya başladılar. Ben kendi evimde 45 gün Türklerle beraber kaldım. Onlar yukarıda, ben aşağıda. Gidip bağlarımı, bahçemi, tarlamı, ağaçlarımı gösterdim. Yeni gelen göçmenler bütün malımı mülkümü almalarına rağmen yemem için bir üzüm tanesi bile vermediler. Kalabilirdik. Gelmeyecektik. Fakat Türklerin gizli gizli konuştuklarını gördük. Bizi soymalarından korktuk.

Sabah erken kalktım, arkadaşımız bir Türk kadına gittim. "Kocan gelsin. Bizi alıp Kale'ye götürsün," dedim.

Kocası geldi, hayvanlarını da getirmişti. Eşyalarımızı yükledi, bizi köye götürdü. Köyde 20 gün kaldık. Yola koyulmak için herkesin bir araya gelmesini bekliyorduk. 20 gün sonra araba tutup Ulukışla'ya gittik. Ulukışla'da tren istasyonu vardı. Bir gün orada kaldık, trenin parasını ödedik, Mersin'e geldik. Ne eziyetler, ne dertler! "Ne olacağız?" diye düşünmekten ne yiyor, ne içiyorduk. Bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de Mersin'de karşımıza Fellahlar çıktı. Kızlarımızı kaçırmak için dört dönüyorlardı. Fakat Komisyon oradaydı. Mersin'in dışındaki Yanitça köyünde kızlarımızdan birini kaçırmaya ça-

lıştılar. Kızı saçından yakalamışlardı. Herkes ayaklandı. Bağrışmaları duyan Komisyon gelip kızı kurtardı. Bu olaydan sonra bir köşede kıstırdıkları kocamın parasıyla, pasaportunu çaldılar. Ertesi gün kayığa bindik. Kayıkçı Türk tam da denizin ortasında: "Sizi şuracıkta boğarım," dedi. Ona bir mecidiye verdik de bizi boğmadı. Gemiye vardık. Ama yukarı nasıl çıkacaktık? Yalnızca bir ip merdiven vardı. Ben hem derdimden hasta olmuştum hem de elimde su taşıyordum. Oğlumun iki delikanlı arkadaşı vardı, bana: "Sakın korkma bayan Sofia, biz seni kaldırıp yukarı çıkaracağız," dediler. Nitekim öyle de oldu. Gemiye bindik.

Köyümüzde ne deniz görmüştük, ne de gemi. İlk gün hiç zorlanmadık. Ama ya ikinci gün! Neydi o? Fırtına, yağmur, şimşekler, gök gürültüsü, rüzgâr! Gökyüzü kapkara olmuştu. Deniz geminin üstüne kalkıyordu. Gemiyse sulara bir girip bir çıkıyordu. O ne felaketti öyle!

Ambara kaçtım. Gemi rüzgârın şiddetinden yan yattı. "Boğulacağız, son dakikalarımızı yaşıyoruz!" diyorduk. Kadınların bazısı ağlıyor, bazısı dualar ediyor, bazısı da bu yolculuğa sebep olanlara lanetler yağdırıyordu. Çocuklarsa korkudan ağlıyordu!

Fırtına dindi. Kaptan dinlenmeye gitti. Kaptan uyuyor, tayfalar kızlarla oynaşıyorlardı, gemi kayalara çarptı. Ambardan su almaya başladı. Tekrar bağrışmalar! Kaptan çarpmanın gürültüsüne, çağrışmalara uyandı. Açılan deliği kapadılar. Dokuz gündür gemideydik. Pislik, bit, hastalık, ne ararsan! Üç, dört kişi öldü. Ölenleri denize attılar. Dokuz gün yolculuktan sonra Pire'deki Aziz Yorgos semtine geldik. Gemiden akşam çıkanların saçları kesildi. Bizim de saçımızı kesecekler diye korkuyorduk. Saçı kesilen kızlardan biri bir gece önce kendini denize atmıştı. Kızı zar zor kurtarmışlardı. Herkes şikâyette bulunmuştu, Komisyondakiler korktu. Sabah çıkanların saçı kesilmedi.

Gemiden çıkınca bizi yıkanmaya götürdüler. Bitlerimizi ayıkladılar ama paralarımızı da çaldılar. Bir sürü insan paralarını çaldırdı ama ben paramı kurtardım.

Daha sonra Aziz Yorgos'taki çadırlarda kaldık. Çocuklarım gelip beni aldılar, Kokinia'ya yerleştik.

Kokinia'da bir ev tuttuk. Dört ay o evde kaldık. Kokinia'dan sonra Kuçukari'ye gittik. Kuçukari'de dört yıl kaldık. Bir türlü alışamıyordum. Altımız toprak üstümüz kiremitti. Alışamamıştım, her gece ağlıyordum. Kolay mıydı saray gibi bir evden ayrılıp gelip buralarda soğukta, farelerin, böceklerin içinde yaşamak...

Bir akşam oğlum benden önce davrandı: "Anne, niye ağlıyorsun? Çok şükür hem yiyeceğin var, hem de yatacak yerin," deyince "Nasıl ağlamayayım oğlum. Yer toprak, yukarıda kiremitler; soğukla, farelerle iç içeyiz," dedim.

Çektiğim eziyetleri, acıları bir ben bilirim bir Tanrı.

Oğlum sabahleyin kalktı, komisyona gitti, bu arsayı aldı. Birkaç taş koydu, bir oda yaptı, gelip buraya yerleştik. Buraları daha sonra azar azar inşa ettik. Elimizde avcumuzda olanı oğlumun fırınına yatırdık. Çocuklarımı evlendirdim. Fakat oğlum hastalandı. 13 yıl boyunca doktor doktor koşuşturmamıza rağmen öldü. Bıraktı, bıraktı... Gerisini ben söylemeyim artık. Biliyorsun... Gerisini kendin yaz.

Araştırmacı: "Ama ben sizin söylediğiniz kadar iyi yazamam."

– "O zaman ben söyleyeyim. Oğlum öldükten sonra fırını, elde avuçta olanları tüketip bitirdik. Bize dört yetim bıraktı. Artık yaşlandık."

Niğde Bölgesi

TELMİSOS

Telmisos (Türkçesi Hançereli veya Dulmucun) Kayseri'nin 110 km. güneybatısında, Niğde'nin 6 km. kuzeybatısında ve Melendiz Dağı'nın (Hasan Dağ-Melendiz Dağ) doğu kısmının güney eteklerindedir. Mübadele sırasında Telmisos'un nüfusunu Rumlar (82 aile 231 kişi) ve Türkler (yaklaşık 50 kişi) oluşturuyordu. Telmisos Rumlarının anadili Rumca idi. Muhtarlık olan Telmisos Ferteköy Müdürlüğü'nün, Niğde Mutasarrıflığı'nın ve Konya Valiliği'nin yönetimi altındaydı. Telmisos dinsel açıdan Konya Metropolllüğü'ne bağlıydı. Telmisos'un çevredeki Rum ve Türk yerleşim birimleriyle sosyal ve ticari ilişkisi vardı.

"Türklerle Rumlar hem bir olup ağladılar, hem de Mübadele'ye sebep olanları lanetlediler"

Haralambos Kubroğlu'nun tanıklığı, Atina, 28.5.1956[11]

Komisyon gelip de kiliseye ait eşyaların toplanmasını söyleyince, kiliseyi ve çan kulesini sökmeye başladılar.

Biri çanı çaldı. Bütün herkes toplandı. İnsanlar birer birer çanı çalmaya başladı. Herkes bir kere olsun çam çalmak istiyordu!

Telmisos'ta Türkler de vardı. Geldi, "Komşular çanı niye çalıyorsunuz?" diye sordular.

– "Bu kadar zamandır üstünde yaşadığımız memleketimizi bırakıyoruz, vedalaşmak istiyoruz," dedik.

Türklerle Rumlar bir olup ağladılar ve Mübadeleye sebep olanları lanetlediler.

11 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, I.4.18c.'dir. Konuşan erkektir.

Korfu'da Niğde'den göç edenler. 16.10.1924.

Niğde Bölgesi'nde Bulunan Karadeniz Yerleşim Birimleri

BEREKETLİMADEN

Bereketlimaden Karatepe'nin doğu eteklerinde bulunur. Niğde'nin 31 km. güneydoğusundadır. Bereketlimaden'in 1924'teki yerleşik nüfusunu Argirupoli'den gelme Karadenizli Rumlar (158 aile, 529 kişi) ve Türkler oluşturuyordu (500 kişi). Muhtarlık olan Bereketlimaden Ferteköy Müdürlüğü'ne, Niğde Mutasarrıflığı'na ve Konya Valiliği'ne, dinsel açıdansa Haldias Metropollüğü'ne (Karadeniz) bağlıydı. Bereketlimaden'in çevredeki Rum ve Türk yerleşim birimleriyle sosyal ve ticari ilişkisi vardı.

"Yunanlılar... yeğenimi süngülediler... yeğenimin kanını pahalıya ödeyeceksiniz!"

Thanasis Diktabanis'in tanıklığı, 1953 yazı[12]

Bereketlimaden'de büyük bir ağa vardı: Hakkı Efendi. Bu Hakkı Efendi'nin yeğeni –yani erkek kardeşinin oğlu– Fethi Bey, İzmir'de askeri yöneticiydi.

Günün birinde Hakkı Efendi bizi topladı, gözleri yaşlıydı. Bizlere: "Yunanlılar İzmir'e girdi. 'Yaşasın Venizelos' diye bağırmayan yeğenimi süngüleyip öldürdüler. Yeğenimin kanını pahalıya ödeyeceksiniz! Yeğenimin öcünü alacağım," dedi.

Fethi Bey'le Hakkı Bey'in babası eski bir derviş, çok iyi bir insandı. Şıhdı, yani dervişlerin başıydı, patrik gibi. Bu büyük insanın elini bakanlar öper, peygambermişçesine saygı duyarlardı. Bu insan, oğlunun gelecekte bir Jön Türk, yani dinsiz olacağını, kendi izlediği yoldan gelmeyeceğini görmüştü. "Onu kötü bir ölüm bekliyor, göreceksiniz," demişti.

12 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, I.4.24.'tür. Konuşan erkektir.

Oğlunun ölümünden sonra Fethi Bey'in Hıristiyanlara kötülük yaptığını duymadık. Ancak her zaman sinsiden sinsiye bize kötü davranan Hakkı Bey, Hıristiyanların can düşmanı oldu.

Yunanlılar İzmir'den çekilince Hakkı Bey'in emriyle Maden'in ileri gelen 10 Hıristiyanını topladılar (benden başka dokuz kişiyi daha). Ceceli'deki askeri mahkemeye yollandık. Buyamaden'in ileri gelenlerinden de altı kişi getirildi.[13] Güya kilise aracılığıyla Yunan ordusuna yardım etmiştik, suçlama buydu! Bizi sabaha kadar sopaya çekerek sorguladılar. Konstantinos Manalidis yediği dayaktan öldü. Ereğli'deki hapishaneye götürüldük. Bizi bir yıl içerde tuttu, sonra da aramızdan sekiz kişiyi astılar. Geriye kalanlar suçsuz bulundu. Hapishaneden çıkarıldık. Aramızdan iki kişi daha yedikleri dayaktan bitap düştü, öldüler.

Tutuklanmamızdan bir hafta sonra, Hakkı Bey'in emriyle köyümüzü çeteciler bastı. Dışardan gelen çeteciler içerdekilerle birleşti. 12 ile 20 yaş arasındaki tüm erkekleri topladılar. Buldukları 35 erkeği –köyün diğer erkekleri Kilikya'da duvar ustasıydılar– Yelatan'a getirip katlettiler. Katledilenlerin arasında 12 yaşında üç tane de çocuk vardı!

Aynı zamanda –1922 yılı sırasında– çeteler Kilikya'da 100 kadar insan kesti. Bunlar Bereketli'nin 100 kadar duvar ustasıydı, savaş ve Fransızlarla[14] olan karışıklıklar yüzünden mahsur kalmıştı. Hayatta kalabilenler Mersin üzerinden İzmir'e kaçtı.

Köyümüzün erkekleri arasında yalnızca hapishaneden sağ çıkan altı kişi, duvar ustaları, Ereğli'deki bir köyde büyük katliam olurken aileleriyle beraber dağa çıkanlar sağ kaldı.

Erkekleri katleden çetecilerin amacı kadınlarımızı kaçırmaktı.

---

13 Bkz. Ulukışla.

14 1923 yılında çeteler Bereketlimaden'de bulunan Hıristiyan nüfusun erkeklerini toplayıp Kilikya'ya sürerek öldürdü. Tanıklara göre kurbanlar 80 kişi civarındadır. Sulucova'da hayatta kalanlarsa komşu Enehil'e kaçanlardır.

1919-1922 yılları arasında Kilikya Suriye'deki Fransız yönetimi altındaydı. Kilikya'nın Türkiye sınırlarına katılımı Ankara Antlaşması'yla (1921 Ekim) 1922 Ocak ayında oldu.

Lefteris Çohadiris adlı biri bütün kadınları kurtardı. Bu adam Ovacıklı idi. Babası çeteler tarafından öldürülmüştü. Lefteris Çohadiris Bor'dayken Mustafa Kemal'e telgraf çekip olanları anlatınca yapılan kötülüğün durdurulması ve kadınlara dokunulmaması için emir gelmişti.

Katliamdan altı ay sonra hapisten sağ kurtulan bizler Maden'e geri döndük. Mübadele'den altı ay önce, kadın ve çocukların başına yeni felaketler gelmesin diye Niğde'ye gittik. Evlerimizi, eşyalarımızı, hayvanlarımızı yok pahasına verdik, 1923 baharında Niğde'ye gittik.

O zamanlar Niğde'nin ağaları bize baba gibi davrandı. Bizleri boş evlere yerleştirdi, korumaları altına aldılar. Kadınlarımız halı dokuyarak, ellerindekini satarak geçinmeye çalıştı, çocuklarına baktılar.

24 Ağustos 1924'te Yunanistan'a gelinceye kadar Niğde'de bir buçuk yıl böyle yaşadık.

500, 550 kişi kadardık.

Prokopios Bölgesi

CALELA

Calela köyü (Türkçesi Cemil) Kayseri'nin 52 km. güneybatısında, Prokopi'nin 13 km. güney, güneydoğusundadır. Köy Alis Irmağı'nın (Türkçesi Kızılırmak) bir kolu olan Damsa Çayı Vadisi'nde bulunur. Mübadele sırasında Calela'da anadili Rumca olan Rumlar (108 aile) ve 300 kadar Türk yaşıyordu. Muhtarlık olan Calela Prokopios Kaymakamlığı'nın, Niğde Mutassarrıflığı'nın ve Konya Valiliği'nin yönetimi altındaydı, dinsel açıdansa Kayseri Metropolliğü'ne bağlıydı. Köyün çevredeki Rum ve Türk yerleşim birimleriyle sosyal ve ticari ilişkisi vardı.

"Bazıları Nüfus Mübadelesi olacağına inanıyor, bazılarıysa inanmıyordu"

Makrina Raftopulu'nun tanıklığı, Atina,[15]

Biz İzmir'den bir şey anlamadık.[16] Tam Yunan ordusunun bizi kurtarmak için geldiğini, hasta Türkleri tedavi etmek için Sinasos'taki evleri hastanelere çevirdiğini duymuştuk ki ordunun geri çekildiğini öğrendik... İki yıl öncesinden Nüfus Mübadelesi'ni konuşuyorlardı. Bazıları Mübadele olacağına inanıyor, bazılarıysa inanmıyordu. Daha sonra Yunanistan'dan bir komisyon bizlere zarar gelmesin diye buraya geldi. Köyler art arda yola koyuldu. Sonunda bizim de sıramız geldi. Daha ne söyleyeyim, Yunanistan'a gitmek hep hayal ettiğimiz bir şeydi! Adamın biri para karşılığında eşyaları topluyor, Mersin'e yolluyordu. Bu adamın adı Evstathis'ti. Eşyalarımızı vakit kaybetmeden bu adama verdik. Mersin'e geldiğimizde eşyalarımız bizi bekliyordu. Eşyalarımızı aldık. Biz yanımıza yalnızca yorganları almıştık. Geri kalan her şeyi Evstathis ile yollamıştık.

15 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, I.5.4.'tür. Konuşan kadındır.

16 Olay tanığı "İzmir'den bir şey anlamadık" demekle Yunan ordusunun geri çekilişi ve Türk ordusunun İzmir'e girişini kastediyor – ç.n.

Ulukışla'ya at arabasıyla üç günde geldik. Hep bir arada değildik. Yola iki, üç kafile halinde çıkmıştık. Hem Türk hem Hıristiyan arabacılar vardı. Biz yola çıkmadan Kozan'dan, Bulgaristan'dan Türk göçmenler geldi. Yolda da Türkiye'ye gelen başka göçmenlerle de karşılaştık. Göçmenler ihtiyaçları olan eşyaları –yatak, yorgan, inek ve eşek– satın alıyorlardı. Misti, Malakopi, Anaku köylerine gelmişlerdi. Bu köylerden bizim köyümüze gelip eşyalarımızı satın alıyorlardı. Köyü terk ettiğimizde evlerimiz bomboştu. Anahtarlarımızı hırsızlık yapmak için koşan Türklere verdik, köyü boşalttık. Türkler bize zarar vermedi, bizleri dostça uğurladılar. Kadınları arkamızdan ağladı.

Araba kiralayıp yola çıktık. Yola koyulduğumuzda Ağustos başıyla, sen de Eylül'ün 15'i arası bir zamandı. Arabalara para ödedik fakat demiryoluna ve gemiye para ödemedik. Sabahleyin yola koyulduk. Akşam saat altı yedi civarı Anaku'ya[17] vardık. Gece orada kaldık. Anaku'ya Türk göçmenler gelmişti. Anaku'lu Hıristiyanlar gitmişti. Anaku'da Hıristiyan kalmamıştı. Sabahleyin uyandık. Niğde'ye gittik.[18] Niğde'de de tıpkı Anaku'da olduğu gibi handa uyuduk. Sabahleyin tekrar yola koyulduk. Ulukışla'ya gittik. Tren gelene kadar iki üç gün Ulukışla'da bekledik. Trene bindik, bir buçuk gün sonra Mersin'e vardık. Trenden indik, gemiye bindik. Mersin'de 15 gün kaldık. Yunanistan'da karaya çıktığımız Pire'de, Aziz Yorgos mevkiinde de 15 gün kaldık. İki ayımız yollarda geçmişti.

17 Anaku, Calela'nın 12 km. güneybatısında bulunan bir beldedir.

18 Anaku, Niğde arası mesafe 17 km.'dir.

Farasa Bölgesi

BEŞKARDAŞ

Kayseri'nin 56 km. güneydoğusunda, Farasa'nın 41 km. kuzeydoğusundaki Beşkardaş Zamanti Irmağı vadisinde bulunur. 1924'teki nüfusunu Rumlar oluştururdu (32 aile, 154 kişi). Beşkardaş Rumlarının anadili Türkçe idi. Muhtarlıkla yönetilen Beşkardaş, Kiska Müdürlüğü'ne, Feke Kaymakamlığı'na, Kozan Mutasarrıflığı'na ve Adana Valiliği'ne, dinsel açıdansa Kayseri Metropolüğü'ne bağlıydı. Beşkardaş'ın hem Türk hem de Rum yerleşim birimleriyle ticari ve sosyal ilişkileri vardı.

"...korktuk. Göç etmeye kendimiz karar verdik"

Savas Antoniadis'in tanıklığı, Plati, Selanik, 26.4.1957[19]

Köyümüzü 1923 Mart'ında terk ettik. Çok önceden, daha Vereki'deyken[20] Mübadele'nin olacağım öğrenmiştik. Gazeteler yazmıştı. Söyleniyordu. Biz gitmek için Mübadele'yi beklemedik. Çetecilerin Kurumce'yi yakıp yıktıklarını görünce korktuk. Göç etmeye kendimiz karar verdik.

Bir gece Kurumce'ye çeteciler geldi, köyü kuşattı, herkesi, teker teker kiliseye doldurdular. Kendilerine para verirlerse onları serbest bırakacaklarını söylediler. Nasıl yayıldığını bilmiyorum ama Hristos Thomas Ağa'nın hazine bulduğuna dair bir söylenti çıkmıştı. Köye onu soymak için gelmişlerdi. Kilisenin içinde Hristos Thomas Ağa da vardı. Çetecilerin para istediğini duyar duymaz: "İstediğiniz parayı vereceğim, yeter ki gidin!" dedi. Soyguncular a tenekeler dolusu hem altın, hem de kâğıt paralar verdi. Ama çeteciler memnun olmadı, daha da fazlasını istediler. Hristos Thomas Ağa: "Daha fazla param

19 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, 1.6.6.'dır. Konuşan erkektir.

20 Beşkardeş'in 25 km. kuzeybatısındaki Vereki kasabası aynı zamanda Everek ya da Aziz Kostantinos olarak da adlandırılır.

yok. Olanı verdim," dedi. Çetecilerse: "Değil mi ki daha fazla paran yok, seni öldüreceğiz," deyip, onu oracıkta, kilisenin içinde baltayla doğradılar.

Başkalarından da para aldılar. Ne buldularsa aldılar. Bir battaniye dolusu para aldılar. Köyde üç papaz vardı. Papazları baltayla doğradılar. Sonra da kiliseyi kuru otla doldurup ateşe verdiler. Bir sürü insan yanarak öldü. Çok az insan kurtulup kilisenin dışına çıkabildi. 100 kişiden beşi kurtuldu. İçerdekilerin bir kısmı dumandan boğuldu, bir kısmıysa yandı. Çeteciler yaptıklarının duyulmasından korkuyor, kimsenin sağ kalmasını istemiyordu.

Kurumce'de olup bitenleri duyar duymaz karımı, annemi ve babamı Vereki'ye yolladım. 10-15 gün köyde kaldım, hayvanlarımızı satmak için oyalandım. Satamayınca Vereki'ye gidip ailemi buldum. Diğer köyden kimse kaçmadı. Korkmuyorlardı. Biz adıyla sanıyla tanınan bir aileydik, hayatımız tehlikedeydi. Babamın adı Hacı Pandelis'ti. Babamın parası vardı ve Türkler bunu biliyorlardı.

7 Ağustos'a kadar Vereki'de kaldık. Paramızı almak isteyen Türkler bizi rahat bırakmadılar. Ben şurada burada saklandım. Bizi destekleyip saklayan Türkler de vardı ama onlar da bir sürü paramızı yedi.

Köyden kaçan başka aileler de Vereki'ye geldi. Beşkardaş boşalmış, Türkler de kalmadığından ıssız bir yer olmuştu. Herkes alabildiğini alıp kaçmıştı.

7 Ağustos'ta Mersin'e gitmek üzere yola koyulduk. Koruma olarak yanımıza ünlü Mustafa Çavuş'u aldık. Mersin üzerinden Yunanistan'a gitmenin serbest olduğunu duymuştuk. Gitmek istiyorduk.

Beşkardaş'tan hemen hemen 10 aile, Kiska'dan altı yedi aile, Çuhuri'den beş altı aile ve Hoşça'dan altı aile, Mustafa Çavuş'la birlikte yola koyulduk. Kaçıyorduk...

Yolculuğun ilk akşamı Araplı Han'a gittik. İlk gece Araplı Han'da kaldık. İkinci gün Niğde'ye, üçüncü gün Ulukışla'ya gittik. Yolda başımıza bir şey gelmedi. Kimse bize zarar vermedi.

Ulukışla'da bir gün kaldık. Jandarmalar bizle beraber gelme-

di. Bize yalnızca Mustafa Çavuş eşlik ediyordu. Kiska'dan gelen ailelere eşlik eden Şaban ve Mehmet Efendiler de bizle beraberdi. Trene hep beraber bindik. Yenice'ye gittik. Yenice'de[21] inip bizi Mersin'e götürecek olan treni beklemeye başladık. Yenice'de bir gece kaldık. Huzursuzduk. Türkler bizi soymaya ve elimizde ne varsa her şeyi çalmaya geliyorlardı. Mustafa Çavuş'u hapsettiler. Daha sonra gelip Şaban Efendi'yi sordular. Amaçlarının ne olduğunu anlayan Şaban Efendi ortaya çıkmadı. Şaban Efendi bizi koruyacağını, endişelenmememizi, başımıza kötü bir şey gelmeyeceğini söylüyordu. Türkler Şaban Efendi'yi zorla götürmek isteyince Şaban Efendi silahını çekti, vagona binebilmeleri için resmi izin getirmelerini istedi.

Bu olaydan sonra Türkler gitti. Bize bir daha rahatsızlık vermediler. Mustafa Çavuş'u da serbest bıraktılar. Sabahleyin tren geldi, yola koyulduk.

Mersin'e varınca bir hana gidip beş gün kaldık, belgelerimizi tamamladık. Artık Yunanistan'a gitmek için hazırdık.

16 Ağustos 1923'te bir İtalyan gemisine bindik, ama bilmiyorum neden, gemi kaptanı bizi geri götürmek için emir aldı.

Mersin'de Hristos Harelemis adında zengin bir adam göçmenlere yardım ediyordu. Bu adam bir İngiliz acentesine gidip, bir İngiliz gemisi tarafından götürülmemiz için aracı oldu.

Mavnalarla bir gemiden diğerine geçtik. 200 kişi kadardık. Biz köyümüz Vereki'den, bazıları Akdağmadeni'nden, bazılarıysa Konya'dan gelmişti. Bizle beraber İzmir'e, Sakız Adası'na giden Türkler de vardı. İngiliz gemisi bizi Sakız Adası'nda indirdi, orada 11 gün kaldık. Bir sürü göçmenle karşılaştık. Bize adada 75.000 göçmen olduğu söylendi.

'Sakız' adlı bir gemi biz göçmenleri Sakız Adası'ndan alıp Selanik'teki Karaburnu'na çıkardı. 15 gün kadar Karaburnu'nda kaldık. Bizi daha sonra Gveronon'da Vatolako'ya götürdüler. Kiskililerse bizden 4 km. uzaktaki Mersin'e yerleştiler.

Biz 1945'te buraya, Plati'ye gelip yerleştik.

---

21 Mersin-Adana demiryolunun kesiştiği Yenice, Kilikya'nın bir kasabasıdır. Olay tanığının geldiği yolu varış noktası itibariyle tersten söylediği dikkati çekiyor.

LİKAONYA

Konya Bölgesi

KONYA

Konya Afyonkarahisar-Adana demiryolu (Bağdat hattı) üzerinde, Likaonikos Ovası'nın güneybatısında bulunur. Aynı isimli yörenin başkentidir. Konya'nın yaklaşık 50.000 Türk, 3.000 Rum ve 3.000 Ermeni nüfusu vardı. Konya, tıpkı Niğde ve Kapadokya gibi valilik ve metropollüktü.

"Bize bir 'merhaba' dediler, kendi hallerinde iyi insanlardı"

Eleni Manailoğlu'nun ve Yeorgia Bacooğlu'nun tanıklıkları, Kerkira, 15.5.1968[22]

Erkeklerimiz 1920'den beri sürgündeydi. Günün birinde papazlarımız Yunanistan'a gideceğimizi, hazırlanmamızı söyledi. Papazların dediklerine göre Türkler: "İster gidin, ister kalın. Ama hiçbir yere şikâyette bulunmayın. Bir şey duyulmasın," demişti.

Her şey aniden olmuştu. Ne yapacağımızı şaşırmıştık! Umutsuzluktan ağlıyorduk. "Yanımızda erkeklerimiz olmadan, kadın başımıza nasıl yollara düşeriz?" diyorduk.

Komşumuz bir Türk subay vardı, bizi çağırdı, "Ne ağlıyorsunuz?" dedi. Başımıza gelenleri anlattık. Bizi teselli etti, "Korkmayın, Yunanistan'a gideceksiniz. Orada size iyi bakacak, yemeniz için leziz yemekler verecekler," dedi.

Türk komşularımız bizi severdi. Gizli gizli uzo[23] sattığımızda bizi ihbar etmez, hatta korurlardı.

(Burada, Kerkira'da, Türkler hakkında iyi sözler söylemeye cesaret edemiyoruz. Bize 'Türk dölü' diyor, Türkleri kasıtlı olarak övdüğümüzü iddia ediyorlar.)

22 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, II.1.1.'dir. Konuşan kadındır.

23 Rakı benzeri bir içki – ç.n.

Hemen hemen her şeyimizi yok pahasına Türklere verdik. En çok dikiş makinesi almak istediler, çeyiz için... Bir kötülüklerini görmedik. Alabildiğimiz kadar eşyamızı yanımıza aldık. İstediğimiz kadar kâğıt para almakta serbest olduğumuz söylendi. Ama altın götürmek yasaktı.

Ayakkabılarımızın altını açtık, tabanlarına altınları gizledik, sonra yeniden çiviledik. Elimizdeki mücevherat saçlarımızın örgülerine, mutfak malzemelerinin içine sakladık.

Bizi iki yanı açık yük vagonlarına bindirdiler. Türk askerleri vagonlardan bohçalarımızı çalıyordu. Bu askerler Konyalı değildi, Anadolu'nun başka yerlerinden gelmiş yabancılardı.

Dosdoğru Mersin'e gittik. 17 gün Tas Han'da kaldık. Denize korkulu gözlerle bakıyorduk. "Bu teknelere nasıl bineriz, ya ters dönerlerse?" diyor, geminin geleceği anı bekliyorduk.

Doktor Artemiadis'in gittiğini gördük. Artemiadis Konya'daki doktorumuzdu. Değil mi ki doktor ailesi ile birlikte gidiyor, biz de gidebiliriz dedik. Sanki onunki can değil miydi! Gemi kıyıya yanaşamadığı için biz kayıklarla gemiye kadar gitmek zorundaydık. Kayıkçılarımız, Fellahlar[24] kötü kimselerdi. Bizi onlara para vermemiz için zorladılar. Kayığı kasten ters dönecekmiş gibi sallıyor, para vermezsek bizi boğacaklarını söylüyorlardı. Ne yapsaydık? Tehditlerine boyun eğmek zorunda kaldık!

Bizi almaya gelen geminin adı 'Pantelis' idi, Yunan gemisiydi. Geminin içi tıklım tıklım insanla doluydu. Bitler, pislik ne ararsan! Yememiz için ekmek, ringa balığı, üzüm ve incir verdiler.

Rodos Adası'na çıktık. Bize testilerle temiz su getirdiler. Gemide temiz su yoktu. Suyu parasız verdiklerini sanma. Paramızla aldık.

İnsanlar yolculukta çektiklerinden ötürü hastalandı. Yaşlı biri öldü (Gemide bulunan erkeklerin yaş ortalaması 65'in üstündeydi. Gençleri sürgüne yollamışlardı). Akrabaları bir şey söylemediler, onu karaya gömmek istiyorlardı.

Gemi aniden durdu. Kıyamet! Bağırmalar, telaş. Ne oluyor-

24 Araştırmacının notuna göre olay tanığı burada "Çok şükür Türk değillerdi," diyor.

du! İnsanlar endişelenmeye başladı. Kaptan: "Gemide bir ölü var. Gemi o yüzden ilerlemiyor. Ölüyü bize verin," dedi.

Başlangıçta herkes inkâr etti. Fakat yavaş yavaş gerçek ortaya çıktı. Ölüyü saklayanlar gerçeği itiraf ettiler... Gemiciler ölüyü bir çuvala koydu, çuvala da ağırlık bağladı, denize atttılar. İster inan ister inanma. Gemi hemencecik ilerlemeye başladı...

Yolculuk 16 gün sürdü. Rodos Adası'ndan Pire Limanı'na, oradan da Kerkira Adası'na geldik. 11 Aralık 1922'de, Aziz Spiridon[25] arifesinde, yağmurlu bir günde kıyıya kayıkla çıktık. "Sizi arabayla bir köye götüreceğiz," dediler. Bizi Stavros köyüne götürdüler. Stavros'a gitmek dört saatimizi aldı. Arabalara eşyalarımızı yüklemiştik. Biz yayan gidiyor, yağan yağmurda ıslanıyorduk...

Bazılarımızı köyün kilisesine, bazılarımızı okula, bazılarımızı evlere yerleştirdiler. Kimse "Siz kimsiniz? Ne istersiniz?" demedi. Bir ilgisizlik bir ilgisizlik. Yememiz için bir şey vermediler. Kendilerinin yiyecekleri yoktu ki bize versinler. Bize bir 'merhaba' dediler o kadar. Kendi hallerinde iyi insanlardı. Çok şükür ki yanımızda ekmek vardı.

Günün birinde biri gelip: "Hangi kadının kocası yoksa Kerkira'ya gitmeye hazır olsun," dedi. Bir at arabası tutup Kerkira'ya geldik. Aziz Theodora Kilisesi'ne sığındık. Bize yemek vermek için kazanlar kaynattılar.

15 gün sonra Analipsi köyüne gittik. Bir hayli zaman orada kaldık. Analipsi'de daha rahattık. Bize ekmek verdiler. Bir doktor da zaman zaman gelip ücret almadan bize bakıyordu. Tifo yüzünden hepimiz hasta düşmüştük. Bu hastalıktan ölen doktorlar bile vardı. Büyük Cumartesi günü bizi Kerkira'ya getirdi, kale içindeki barakalara yerleştirdiler. Rüzgâr barakalarımızı yıktı. Ne yapsaydık. Biz de Aziz Yorgos Kilisesi'nin yakınlarına gittik.

1923 yılıydı, İtalyanlar bizi bombaladı.[26] Kale civarındaki

25 Yortusu 15 Aralık'ta kutlanan Aziz Spiridon, Kıbrıslı bir azizdir; 3. yüzyılın sonunda 4. yüzyılın başlarında yaşamıştır – ç.n.

26 1923 Ağustos'unda İtalyanlar, Kerkira Adası'nı önce bombalayıp sonra işgal ettiler. Bu bombardımandan en çok zararı kale civarındaki bölge gördü.

bütün göçmenler öldü. Bizim yeğenlerimiz de orada öldü. Bu olaydan sonra oradan ayrıldık, buraya Manduki'ye geldik, bir fırın açtık.

Buraya Konya ve Sili'den bir sürü göçmen geldi. Gelenler daha sonra Pire'ye gittiler. Manduki küçük bir yerdi, ekip biçilecek arazisi yoktu.

Başlangıçta Kerkiralılarla uyuşamadık. Kerkiralıların başka gelenek görenekleri vardı, bizim başka. Dil de bilmediğimiz için konuşup anlaşamıyorduk. Ama daha sonraları aramız düzeldi. Evler birleşti, bir sürü Kerkiralı delikanlı göçmen kızlarla evlendi.

SİLİ

Sili (Türkçesi Sille) Konya'nın 10 km. kuzeybatısında, Ala-Gevenli-Loras Dağı'nın ise güneydoğu eteklerindedir. Konya'ya karayoluyla bağlıdır. Nüfus Mübadelesi sırasında Sili'nin 1.118 Rum nüfusu vardı. Müdürlük olan Sili yönetim bakımından Konya Valiliği'ne, dinsel açıdansa Konya Metropolitliği'ne bağlıydı.[27]

"...*Türkler ...evlere girip yağmalıyorlardı...*"

Anastasia Leptidu'nun tanıklığı,
Atina, Safranbolu, 18.3.1963[28]

Bütün altınlarımızı Mersin'de bıraktık. Önce erkekleri, sonra biz kadınları topladılar. Erkeklerimizi Anadolu'nun içine sürgüne yolladılar. Pek çoğu öldü. Bütün bunlar biz göç etmeden bir, bir buçuk yıl önce oldu. 15 yaşındaki erkek çocuklarını bile toplayıp, diğer erkeklerle beraber sürgüne yollamışlardı.

27 Yörenin mahalli dili hakkında bkz. Th. Kostakis, *Sile Lehçesi*, KAAM, Atina, 1968.

28 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, II.1.2a.'dır. Konuşan kadındır.

Köyde yalnızca kadınlar kalmıştık. Yunanistan'a gelmek üzere yola çıktığımızda kıştı, Aziz Dimitrios zamanı.[29] Aziz Nikolas[30] ve Azize Varvara[31] yortularındaysa denizdeydik.

Biz kendi dilimizde 'denizdeydik' deyince geminin içindeydik demek isteriz.

Hep beraber göç etmedik. Bazıları geride kaldı, ayrı geldiler. Bunlar bizden iki yıl sonra geldi. Köyden çıktığımızda yalnız kadınlar ve küçük çocuklar vardı.

Gitmeye hazırlanırken, bazı kötü Türk hemşehriler evlerimize girdi, mallarımızı yağma etti. Sandıkları açıp iyi bir şey görünce üstlerinde deneyip, kendilerine yakıştığını görünce çaldılar. Her gece kapıların vurulduğunu duyuyordun. Her gün 10, 15 evi soyuyorlardı. İyi olan Türkler hırsızları kovuyorlardı, fakat diğerleri işlerini görüyordu.

Hıristiyanlar kaçarken yanlarına bir şey alamadı. Nasıl alsınlar ki! Bir tek çocuklarını yanlarına almışlardı o kadar.

Elimizde avucumuzda kalanları da Mersin'de aldılar. Üstümüzü ararken altınlarımızı, geriye kalan her şeyi aldılar. Arama biz gemiye binmeden önce yapıldı. Kadınlar kadınları, erkekler erkekleri aradı.

Diğerleri sonradan geldi. Bunlardan bazıları, çoraplarına, pabuçlarına, her nereye olursa, ellerinde kalan az bir şeyi sakladı. Sili'den 1922'de ayrıldılar.

Yolculuğumuz 17 gün sürdü. Bu 17 gün içinde gemide hiç su içmedik![*] Daha sonra gelenler Konya'ya kadar at arabalarıyla geldilerse de Konya'da durmadılar. Hemen bir trene bindi, Ulukışla'dan Mersin'e geçtiler. Konya Mersin arasını iki günde aldılar. Mersin'de sekiz gün kaldılar, oda tuttular, daha sonra bindikleri gemide birkaç gece geçirdiler. Gemiye bindik-

---

29 Ekim ayı.

30 Denizcilerin koruyucusu kabul edilen Aziz Nikolas'ın yortusu 6 Kasım'da kutlanır – ç.n.

31 Suriye kökenli bu Azizenin yortusu 3 Aralık'ta kutlanır – ç.n.

(*) Tanıklığın bundan sonraki satırlarında konuşmacının kendi başından geçenlerle, göç ettiği bölgedeki Rumların başından geçen genel olaylar birbiri içine girmiştir – ç.n.

leri günden Yunanistan'a varana kadar 24 gün geçti. Gemi eskiydi, kolay kolay yol almıyordu. Gemide bir küp su için 50 drahmi ödediler. O bir küp suyun da hırsızlığı oluyordu.

Sonradan gelenler Pire'ye varınca gemiden inmedi, doğrudan Kefalonya'ya gittiler.

İki yıl Kefalonya'da kaldıktan sonra Vaianos onları kayda geçirdi, hah işinde çalışmak için Pire'ye geldiler.

Kefalonya'dan Pire'ye geldikleri Büyük Cumartesi günü çanlar çalıyordu. Kefalonya'da da halı örüyorlardı. Tezgâhları kendileri yapmışlardı ve yerlilerin hesabına çalışıyorlardı. Daha sonra Pire'den Tabura'ya, oradan da buraya, Safranbolu'ya geldiler. Kefalonya'dan Pire'ye ise Büyük Cumartesi günü vardılar.

Akşehir Bölgesi

AKŞEHİR

Akşehir kasabası Konya'nın 109 km. kuzeybatısında, Afyon-Karahisar'ınsa 88 km. güneydoğusunda bulunur. Aynı isimli bölgenin merkezi olan Akşehir, Sultan Dağları'nın kuzeydoğu eteklerinde, Akşehir Gölü'nünse güneyindedir. 1922'de Akşehir'de 21 Rum aile (90 kişi) ve 8.000 Türk yaşıyordu. Kaymakamlık olan Akşehir hem yönetim bakımından hem de dinsel açıdan Konya'ya bağlıydı.

İnsanlar ölüyordu...

Kimonas Trifonidis'in tanıklığı, Nikea, 12.1.1967[32]

İzmir Yunan kenti olmuştu. Venizelos bu yerlere trenle Yunan askerlerini yolluyordu. Yunan ordusu Afyon-Karahisar'ı[33] almıştı. Ordu Akşehir'den iki saat uzaklıkta, tren istasyonunun da bulunduğu Çay'a doğru ilerliyordu.

Bütün bu olup bitenler Türkleri korkutmuştu. Rumları Anadolu'nun derinliklerine sürgün etmeye karar verdiler.

Çıkardıkları emre göre 15-75 yaş arasındaki tüm erkekler hazır olmalıydı. Geride sadece kadınlar kaldı. Türkler 15 yaşında olan çocukların bir yıl sonra silah tutacaklarını düşünmüştü.

1921 yazıydı. Yanımıza çok az şey alabildik. Bazı iyi Türkler bizleri korumak istedi. Fakat bir şey yapamadılar. Zor günlerdi.

Akşehir'deki tren istasyonunda toplandık. Bizi trene bindirdiler. Daha önceki katliamlardan sağ kurtulan Ermeniler, Permata'daki[34] katliamdan sağ kalan Rumlar bizle beraberdi.

32 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, II.2.1.'dir. Konuşan erkektir.

33 Yunan ordusu 1921 Temmuz'unda Afyon-Karahisar yöresini almıştı.

34 Permata kasabası (Türkçesi Bermende) Akşehir'in 4,5 km. güneydoğusunda, Konya'nın 105 km. kuzeybatısında, Sultan Dağları'nın doğu eteklerinde bulunur. Permata'nın 1922 yılında 2.000 Rum ve 800 Türk nüfusu vardı. Muhtar-

Trenle Ereğli'ye kadar gittik. Ereğli'den yola yayan devam ettik, Bor,[35] İncesu[36] ve Kayseri'den[37] geçtik. İki gün Kayseri'de kaldık. Kayseri'nin Türkleri kötü insanlardı. Biz onlara su getirmeleri için para ve testiler verdik. Oysa onlar testilerin içine işedi...

Kayseri'den Sivas'a yayan gittik. Hep yayan yol alıyorduk.

Sivas'ta iki üç gün kaldık. İlk dizanteri vakaları Sivas'ta baş gösterdi. İnsanlar ölüyordu...

Sivas'a Pafra, Havza, Samsun ve hatta Denizli'den sürgünler geliyordu.

Sivas'tan, Kangal'a, Divrik'e, Arapkir'e gittik. Arapkir'de Ermenilerle karşılaştık. Daha sonra yola devam ettik, Gümüşmaden'e[38] gittik.

Gümüşmaden'den Harput'a, Elaziz'e ve Osmaniye'ye gittik. Osmaniye'deki Amele Taburları'nda pek çok farklı yerden gel-

---

lık olan Permata Akşehir Kaymakamlığı'nın ve Konya Valiliği'nin yönetimi altındaydı, dinsel açıdansa Konya Metropolllüğü'ne bağlıydı.

35 Poros (Bor) kasabası Kayseri'nin 121 km. güneybatısında, Niğde'nin 13 km. güneybatısında, Ereğli-Poros dağının bir parçası olan Poros Ovası üzerinde kuruludur. Poros kasabasının 2-3 km. kadar kuzeyinde Melendiz Dağı'nın (Hasan Dağ-Melendiz Dağ) doğu kısmının etekleri vardır. Kasabanın 1924'teki nüfusu Rumlar (316 aile-1.184 kişi) ve Türklerden meydana geliyordu (6.907 kişi). Rum nüfusun anadili Türkçe idi. Kaymakamlık olan Poros, Niğde Mutasarrıflığı'na ve Konya Valiliği'ne bağlıydı. Çevredeki Türk ve Rum yerleşim birimleriyle sosyal ve ticari ilişkisi olan Bor, dinsel açıdan Konya Metropolllüğü'ne bağlıydı.

36 İncesu kasabası Kayseri'nin 29 km. güneybatısındadır. İncesu'nun 1924'teki nüfusunu Rumlar (120 aile-345 kişi) ve Türkler (yaklaşık 8.000 kişi) oluşturuyordu. 1902'ye kadar Kaymakamlık olan İncesu, 1902-1912 arası Müdürlük, 1912'deyse tekrar Kaymakamlık oldu. İncesu Kayseri Mutasarrıflığı ve Ankara Valiliği'ne bağlıydı. Çevredeki Rum ve Türk yerleşim birimleriyle sosyal ve ticari ilşkileri vardı. Dinsel açıdan Kayseri Metropolllüğü'ne bağlıydı.

37 Kayseri aynı isimli bölgenin ve tüm Kapadokya'nın başkenti konumundaydı. Kayseri Erciyes Dağı'nın kuzey eteklerinde, bir platoda kuruludur. Mübadele döneminde Kayseri'de Rumlar (146 aile, 624 kişi), Türkler (29.000 kişi) ve Ermeniler (14.000 kişi) yaşıyordu. Mutasarrıflık olan Kayseri başlarda Ankara Valiliği'ne bağlıydı. 1908'de bağımsız mutasarrıflık statüsünü aldı ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı hale geldi, 1920-21, Mustafa Kemal dönemindeyse vilayet oldu. Metropollük merkezi olan Kayseri coğrafi önemi nedeniyle –Karadeniz ve Akdeniz'in, Ege'yle İç Anadolu bölgesinin orta yerinde bulunuşu– ticaretin en eski merkezlerinden biriydi.

38 Bu ve bunu takip eden yerleşim yerleri Sular Havzası adlı bölgede (Hora Ton Pigon), Tigris (Dicle) ve Fırat'tadır.

miş nice delikanlılar öldü. Nöbetçiler eşyalarımızı çaldı. Şikâyette bulununca subaylar nöbetçileri cezalandırdı.

Osmaniye'den sonra çok büyük karpuzları olan Diyarbakır'a, oradan da son durağımız olan Bitlis'e gittik. 108 gün yol yürümüştük.

Bitlis'te bizden bir önceki kurayla sürgün edilmiş hemşehrimiz Kiriakos Timviadis'le karşılaştık, bize çok yardım etti.

Evlerde kalıyorduk. Parası olmayanlar Kürtlerin evlerine hizmetçiliğe gidiyordu: Hayvanlara bakıyor, su taşıyor, karları kürüyorduk.

Elaziz'de Amerikalılar zayıf olan çocuklara yardım ettiler. Aynı şeyi Diyarbakır'da da yaptılar. Aç olanlara ekmek, süt verdiler. Hasta olanlarıysa hastaneye götürdü, Yunanistan'a yolladılar.

Kışın geldiğimiz Bitlis'ten gene kışın ayrıldık. Türkler, İzmir Felaketi'nden sonra duvarlara yapıştırdıkları ilanlarda Müslüman olmayanların bir ay içinde yurdu terk etmesini, aksi takdirde resmi makamların hiçbir sorumluluk üstlenmeyeceğini duyuruyordu.

Bitlis'ten 1922 Eylül'ünde ayrıldık. Önce Urfa'ya sonra Birecik'e gittik. Fırat Irmağı'nın aktığı yerlerden, Urfa ve Birecik'ten geçtik.

Bizi Halep'e[39] getirdiler. Orada Fransızlar bizi yol yapımı işinde istihdam ettiler.

Fransız işgali altındaki bölgeye geçtik. Fransızlar bizlere iyi davrandı, bizi kalmamız için vagonlara yerleştirdiler. Bazılarımız Yabancı Lejyonları'na gönüllü olarak yazıldık. Ben de gönüllü yazılanlar arasındaydım. Bu arada annemin Yunanistan'da hasta olduğunu öğrendim. Gönüllü olmaktan vazgeçen diğerleriyle beraber Beyrut'a gitmek için gizlice bilet aldık. Metropol yönetimine gittik. Onlara olup bitenleri anlattık. Bizi Ortodoks Arapların yaşadığı bir köyde sakladılar.

Bilet almamıza yardım ettiler, gemiye bindik. İngilizler Kıbrıs'ta karaya çıkmamıza izin vermediler. Doğru Pire'ye gittik.

---

39 Suriye'nin kuzeyinde bulunan Halep o zamanlar Fransız yönetimi altındaydı.

Ilgın Bölgesi

ILGIN

Ilgın kasabası Akşehir'in 45 km. doğu ve güneydoğusunda, Konya'nın 68 km. kuzeybatısında bulunur. Ilgın, Çavuşcu Gölü diye adlandırılan küçük bir gölün çok yakınında, düz bir alan üzerinde kuruludur. Akşehir-Konya karayolu üzerinde bulunan kasaba demiryoluna da yakındır. Kaymakamlık olan Ilgın, yönetim bakımından ve dinsel açıdan Konya'ya bağlıydı.

"Yoksul yerdi o kadar insanı besleyemezdi"

Olga Stanca'nın tanıklığı, Kerkira, 20.5.1968[40]

1919'da Yunan ordusu Akşehir'e yaklaşmıştı. O zamanlar Türkler Ilgın Rumlarının orduya para yardımı yaptığı şüphesiyle yörenin önde gelen zenginlerinden altı, yedisini astı...

Asılanlardan birinin ipi üç kere koptu, ama onu gene de astılar... Zavallının hayatını bağışlamadılar.

Asılanlardan dindar olan bir diğeri günah çıkarmak için papazı görmek istedi. Son isteğine saygı duydular.

Bir sürü zengin Türkü de Yunan ordusuna para yardımı yaptığı gerekçesiyle astılar.

1920'de bütün erkekleri sürgüne yolladılar. Geride yalnızca 10 yaşından küçük çocuklar kaldı. Genç, yaşlı demeden bütün erkekleri toplayıp sürgüne yolladılar.

Erkek kardeşim 13 yaşındaydı. Uzun boylu olduğundan yaşça büyük duruyordu. Onu da götürdüler.

Ben çığlıklar atıyor, ağlıyordum...

Sürgün edilenleri, Anadolu'nun iç taraflarına, Kürdistan'a Arganamaden'e kadar götürdüler. Babam sürgünde öldü.

1922'nin başlarında biz Ilgınlı kadın ve çocuklar Konya'ya indik. Ilgın'da kadın başına kalmamız olanaksızdı. Konya'da

40 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, II.3.1.'dir. Konuşan kadındır.

Türklerle arası iyi olan bir papaz vardı. Bu papaz Türk tanıdıklarından Venizelos'un nüfus mübadelesi istediğini öğrenmişti. Türkler kısa bir süre sonra Yunanistan'a göç etmek için hazırlanmamızı söyleyip, bir ay müddet verdiler.

Türkler ellerimizdekini satmamıza izin vermedi. Biz tren istasyonuna götürmek istediğimiz yüklerimizi arabalara yerleştirdik. Ama arabalar boştu. Denklerimiz çalınmıştı.

Mersin'e vardık, bir müddet hanlarda kaldık, bir sürü insan!

Gemiye binerken olur da üstümüzde gizlice altın kaçırıyoruzdur diye bizi aradılar. Herkes gibi kayıkçılar da bizi gemiye götürene kadar bize bir sürü eziyet etti. Durmadan para istiyor, bizi denize atmakla tehdit ediyorlardı.

Bizi götüren gemi Yunan gemisiydi. Adını hatırlamıyorum... Gemi temiz değildi, pireler vardı. Fırtına çıktı. Neler çektik neler! Yememiz için verdikleri ekmek yenecek gibi değildi! Ekmekler küf tuttu. Çocuklarımız geminin içinde kayboluyordu.

Mersin'den dosdoğru Kerkira'ya gelmiştik. 12 gündür yoldaydık. Yolculardan biri ölmüş olduğu için bizi bir günlüğüne karantinaya aldılar.

Bir yıl sonra, 1923'te, erkeklerimiz sürgünden döndü. Kerkira'da olduğumuzu öğrendi, gazetelere ilanlar verdiler.

Üç gemi dolusu hemşehrimiz Konyalılar, Silililer de önce Kerkira'ya geldiler. Fakat daha sonra başka yerlere gittiler. Kerkira yoksul bir yerdi o kadar insanı besleyemezdi...

Karaman Bölgesi

KARAMAN

Karaman kasabası (Türkçesi Karaman veya Darende) Konya'nın 99 km. güneydoğusunda, Likaonikos Ovası'nın güney ucunda bulunur. Karaman, Konya-Adana demiryolunun (Bağdat hattının) yakınındadır. O zamanki nüfusu hakkında tutarsız bilgiler vardır (Çeşitli kaynaklara göre Rumlar 600 veya 2.000, Türkler 5.000 veya 20.000 kişi olarak belirlenmiştir. Bkz. KAAM Bilgi Kaynakları Bülteni). Kaymakamlık olan Karaman yönetim bakımından ve dinsel açıdan Konya Metropolliğü'ne bağlıydı.

Neden onları öldürmüyorsunuz?

Mihail Yavroğlu'nun tanıklığı, Selanik, 26.2.1956[41]

Önceleri yalnızca 18 ile 52 yaşlarındaki erkekleri sürgüne yolladılar. Ama dokuz ay sonra yaşlıları da sürgün ettiler.

Biz yedinci grup sürgünler olarak gittik. Bize Türkçe 'Yedinci Kafile' diyorlardı. Konya ve Karaman'dan toplam 671 kişiydik.

Sürgün 1921 yılında oldu.

Türkiye'nin İçişleri Bakanlığı'ndan gelen emir duvarlara asıldı. Bu emre göre: "Müslüman olmayan herkes, Rumlar ve Ermeniler (Ermenilerden hayatta kalanlar) üç gün içinde Karaman'ı terketmeliydiler, 18-50 yaş arası..."

Bizi jandarma ve polis eşliğinde Karaman demiryoluna götürdüler. Yanımıza yalnızca iç çamaşırlarımızla, bir de üstümüzü örtmek için bir şilte alabildik.

Konya'dan gelen trenin vagonlarının sürgünlerle dolu olduğunu gördük. Bizi de aynı vagonlara bindirdiler. Ereğli'de[42] indik.

---

41 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası II.4.1a.'dır. Konuşan erkektir.

42 Ereğli kasabası Aksaray'ın 96 km. güneyinde bulunur. Demiryollarının kesiştiği noktadır. Daha fazla bilgi için bkz. M. Merlie, *Kapadokya'nın Rum Cemaatleri*, KAAM Yayınları, Cilt I, Atina, 1977, s. 60.

Kapadokya'dan (Tshukur) göç etmiş tanıklar, 1959.

Parası olanlar araba kiraladı, Ereğli'den Kayseri'ye kadar gittik. İki gün Kayseri'de kaldık. Aylardan ya Haziran ya da Temmuz'du.

Sivas'a götürülmek üzere yola çıkarıldık. Sivas'a vardık. Üç gün Sivas'ta kaldık. Acınacak haldeydik. Bitlenmiştik. Bize "Gidin buradan!" dediler.

Araba kiralamamıza izin vermediler. Kızılırmak'ı geçer geçmez para kazanmak için gizlice ardımız sıra gelen arabacıları gördük. Arabalarını kiralayıp Malatya'ya gittik. İlk molamızı Deliktaş'ta verdik. Orada geceleyecektik.

Gün batımı vakti Pontus'tan (Karadeniz)[43] içler acısı halde olan başka bir grup sürgün geldi. Sürgünlerin hepsi yayandı, giyimleri kötüydü, hırpalanmışlardı. Grubun başkanı çok kötü biriydi, bize de düşmanca davrandı. Bizi götüren koruyuculara: "Neden onları öldürmüyorsunuz?" diye telkinde bulunuyordu.

Koruyucularımızla aramız çok iyiydi, onlara bir sürü para vermiştik. Sürgünler aramızda anlaşma yapmış, subaylara çok para yedirmiş, bu sayede de aristokrat sürgünler olmuştuk. Bize gerektiği gibi davranıyorlardı.

Pontusluların (Karadenizliler) koruculari bize zarar vermek istedilerse de bizim koruyucularımız yerel yönetime gitti, onları şikâyet ettiler. Yönetimden iki tane subay geldi. Subayları görünce korktuk. Bizi kesmeye geldiklerini düşündük. Gelenler bizden üç kişiyi çağırdılar: "Sen, sen ve sen gel," dediler. O sırada kimimiz bulgur pilavı pişiriyor, kimimiz çöp şiş yapıyorduk...

Hepimizin beti benzi attı... Pontusluların başına gelenler bizim de başımıza gelecek korkusuyla titremeye başladık... Ama subaylar durumu anladılar, korkmamamızı, bunun bizim iyiliğimiz için olduğunu söylediler.

Sorgu yapıldı. Pontusluların başındaki koruyucu bize karşı gösterdiği kötü davranıştan ötürü cezalandırıldı. Bize oturmamızı söylediler. Yeniden doğmuş gibi olduk. Yemeklerimizi büyük bir iştahla yedik.

---

43 Tanığın daha sonra öğrendiğine göre bu grup Giresun'dan geliyordu.

Deliktaş'tan Kangal'a[44] gittik. Kangal'dan da Hasanbatırık'a, sonra da Malatya'ya gittik. Malatya'da çadırlarda 45 gün kaldık, karantinaya alındık.

Bizi daha sonra Harput'a götürdüler. 1923'te Diyarbakır'a, Urfa'ya, Fırat'a, Birecik'e ve Fransız işgalinin olduğu Çarapoloz'a götürüldük. Amerikalılar gelip bizi aldılar. Halep'e gitmemiz için bedava bilet verdiler. Halep'e akşamleyin vardık.

Bizi Yunan Komisyonu karşıladı. Komisyon'un başında Kosmas Simeonoğlu adında biri vardı.

Halep tren istasyonundayken ben ve birkaç kişi Komite'yi beklemeden gizlice İstanbul'a gittik. Komite'yi beklemedik.

İstanbul'da bir otelde kaldık. Komisyon sürgünlerle ilgileniyordu. Biz paralarımızla kiraladığımız bir arabayla İskenderun'a varıp 10, 15 gün orada kaldık. Yunan gemisi 'Ermis' geldi, para almaksızın bizi Tripoli'ye kadar götürdü. Gemi Karadeniz'den, Epes'den ve Şebinkarahisar'dan gelen sürgünleri topladı. Önce Beyrut'a sonra Yunanistan'a gittik.

Diğer sürgünler Fransız işgalinin olduğu yerlere düştüklerinden özgürlerdi, peyderpey Yunanistan'a geldiler.

---

44 Burada anlatılan yerleşim birimleri Tigris ve Fırat bölgesinde bulunmaktadır.

GALATYA

Ankara Bölgesi

ANKARA

Vilayet ve metropollük olan Ankara Türkiye'nin başkentidir. Ankara, Alis (Kızılırmak) ve Sakarya Irmakları'nın ortasında, Sakarya'nın sağ kolu olan Ankara Suyu Vadisi'nde kuruludur. Engebeli bir arazi üzerinde bulunan Ankara, Karadeniz'den 190 km., Konstantinopoli'den (İstanbul) 350 km. uzaktadır. Likaonya, Frigya, Kapadokya ve Vithinya karayollarının kesiştiği kentten İstanbul-Eskişehir-Kayseri tren hattı da geçer. 1922 yılında 45.000 olan Ankara nüfusunun 2.000-2.500'ünü Rumlar oluşturuyordu.

"Hayat... Çok zor olacak..."

Andronikis Mastordiu'nun tanıklığı, Atina, 11.12.1965[45]

1922 Ekim'inde birkaç aile Ankara'dan İstanbul'a göç ettik.

İzmir'in düştüğünü öğrenememiştik. Kuşatma altındaydık. Türkler İzmir'i aldıkları için sevinç çığlıkları atıyor, bayram ediyorlardı da bizim bir şeyden haberimiz yoktu. Evimize bir hanım[46] geldi. Bu hanım müşterimdi.[47] Kocası Mustafa Kemal'in danışmanıydı. Giritliydi. Atıyla, kapımıza kadar geldi. Yüzü örtülüydü, önce kim olduğunu anlayamadım. Müşterim bana erkekler ibadetteyken fırsat bulup çıktığını, beni uyarmaya geldiğini söyledi. Bana isteyenlerin gitmesi için bir ay süre verileceğini, sonraları hayatın çok zorlaşacağını, her köşede bir Türkle bir Rumun birbirini bıçaklayacaklarını anlattı.

Ona içinde bulunduğum zor durumu, babamın Denekmaden'de[48] sürgün olduğunu, nişanlımınsa orduda tutulduğunu

45 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, III.1.1a.'dır. Konuşan kadındır.

46 Yunanca-Rumca'da kullanılan 'hanım' sözcüğü genelde 'Müslüman' 'Osmanlı/Türk' kadınını anlatmak için kullanılır – ç.n.

47 Olay tanığımız terzi ve nakışçıydı.

48 Söz konusu olan yer Keskin veya Keskinmaden.

söyledim. Hanım, babama ve nişanlıma içinde bulunduğumuz güç durumu belirtmeden yalnızca İstanbul'a gittiğimizi bildiren bir mektup yazmamı tembihledi. Gitmemiz için pasaport verdiler. Yola yalnızca dört aile çıktık. Diğerleri yollarda eziyet çekmekten korktu, gelmediler. Biz çok eziyet çektik. Ankara'dan İstanbul'a gitmek tam dokuz günümüzü aldı.

Babama üç gün izin alması için mektup yazdık, böylece Denekmaden'den gelebilecekti, görüşüp konuşabilecektik. Nişanlıma da mektupla haber yolladık.

Türkler bizimle tren istasyonuna kadar geldi, bizi istasyon şefine teslim etti, bundan böyle hayatımızdan onun sorumlu olduğunu söylediler. İstanbul'a varana dek büyük heyecanlar yaşadık. Bütün bunları anlatmak mümkün değil. Daha sonra yazacağım.[49]

İstanbul'a varır varmaz Ankara'daki komşulara yolculuğumuzun iyi geçtiğini yazdık. Aramızda anlaşmıştık, eğer yolculuğumuz sorunsuz geçerse onlara 'çok iyi' diye yazacaktık. Yok, yalnız 'iyi' diye yazarsak bu çok yorulmuş, eziyet çekmişiz demekti.

Diğer komşular bizden bir buçuk yıl sonra yola çıktılar. Mübadele'yle geldikleri için çok zorluk çekmediler. Biz çiftliğimizi çetelere[50] bıraktık. Mustafa Bey'in kurtardığı 300 koyunumuz hariç her şeyimizi kaybettik.

İstanbul'da nişanlım Kiriakos'u bekledik. Nişanlım 14 yıldır askerdi. Askerden kaçabilsin diye 400 lira ödedik.

1923'ün yeni yıl arifesinde Atina'ya gitmek üzere yola çıktık. Geminin adı 'Büyük Yunanistan' idi. Pire'ye gitmek için bir sürü para ödedik.

---

49 Olay tanığı *Ankara'daki Hayatım, Trajik Olaylar ve Eksodosumuz* adını verdiği anılarını yazmıştır. Bu metni 285 numarayla KAAM'da ya da 1965'te Atina'da basılmış olan *Yok Olmuş Memleketimden Hatıralar* adlı kitapta bulmak mümkündür.

50 Söz konusu olan yer Haymana yakınlarında, Galatya'nın güneydoğusunda bulunan Çiftlik Kırklar'dır.

Sivas, Merzifon ve Samsun'dan gelmiş yetimler, Amerikan Yardım Teşkilatı üyeleriyle birlikte. Gastouri, Korfu.

Keskin Bölgesi

GARİSTİRAN

Garistiran köyü Keskin'in 4 km. kuzey, kuzeybatısında, Ankara'nın 71 km. güneydoğusundadır. Köyde 41 Rum aile (240 kişi) yaşıyordu. Muhtarlık olan Garistiran, Keskin Kaymakamlığı'na, Kırşehir Mutasarrıflığı'na ve Ankara Valiliği'ne, dinsel açıdansa Haldias ve Heiranon Metropolliığü'ne bağlıydı.

"Gitmek için varımızı yoğumuzu az bir paraya sattık"

İraklis Terzidis'in Tanıklığı, Nea Elvetia, 21.1.1965[51]

Ailemiz köyden 1923'te göç etti. Köyümüzden ayrıldığımızda aylardan Ocak'tı.

Bizimle beraber altı aile göç etti. Önce dört ev boşaldı, Mihalis Nikolaidis'in evi ve diğerleri...[52] Daha sonra biz de gittik. Gitmek için varımızı yoğumuzu az bir paraya sattık. Biz göç ettiğimizde henüz mal değerini saptayacak olan Mübadele Komisyonu gelmemişti. Türkler malımızı yok pahasına satın aldı.

Önce Ankara'ya gittik, oradan Mersin'e geçmeyi düşünüyorduk ...

Ankara'ya ulaştığımızda tren yolu kapalıydı. Kırk gün Ankara'da kalakaldık.

Tren yolu açıldığında bilet almaya gittik. Fakat bütün paramızı harcamıştık. Paramız bilet almaya yetmedi. Mersin'e indik. Bizi Yunanistan'a götürecek olan geminin gelmesini beklemeye başladık.

Böylece 1924'te göçmenleri toplayan bir gemiyle Pire'ye geldik. Garistiran'ın diğer yerlileri ise 1924'te İstanbul üzerinden Yunanistan'a geldiler.

---

51 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, III.2.2b.'dir. Konuşan erkektir.

52 Diğer aileler doğrudan İstanbul'a gittiler.

FRİGYA

Afyonkarahisar Bölgesi

AZİZİE

Azizie kasabası (Türkçesi Aziziye veya Demirdağ) Afyon-Karahisar'ın 61 km. kuzeydoğusundadır. Kasaba ovada, Sakarya Irmağı'nın sağ kolunda Çıldırım Dere'nin kaynaklarına yakın, Eskişehir-Akşehir-Konya karayolunun üstündedir. Azizie kasabasında çok az sayıda Rum aile vardı (KAAM'ın kaynaklarına göre 30-50 kişi). Kaymakamlık olan Azizie Afyon-Karahisar Mutasarrıflığı'na ve Bursa Valiliği'ne, dinsel açıdansa Filadelfia Metropolliğü'ne bağlıydı.

"Sanki kendi devletimizdeymiş gibi yaşamaya başladık..."

Yeorgios Medekidis'in tanıklığı, Ptolemaida, 11.5.1957[53]

Çalkantılı savaş yıllarında evin reisi ben olmuştum. Babam Türk ordusundaydı. Büyük kardeşim Trabzon'da öğrenciyken, 1917'de Rusya'ya kaçmıştı. Rus ordusu geri çekilince diğer köylülerle beraber Trapezunta'ya gittim.

Ailemi Argirupolilerle beraber Trabzon'da bırakıp Azizie'ye geri döndüm.

Azizie'de birkaç ay kaldıktan sonra Theodoros Spiliopulos'un ailesiyle birlikte Eskişehir yakınlarındaki Küçükoğlu Çiftliği'ne gittim. Bu çiftlikte bir sürü Rum vardı. Yunan ordusu da bölgeyi alınca, sanki kendi devletimizdeymiş gibi yaşamaya başladık...

Ne yazık ki bu dönem çok kısa sürdü. Küçük Asya Felaketi'nden sonra, bütün Rumlar arabalara doluşup 16 Ağustos 1922'de Mudanya'ya indik. Mudanya'dan vapurlarla Doğu Trakya'ya, Çorlu-Tirolus'a,[54] daha sonra da trenle Selanik'e gittik.

---

53 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, IV.1.1b.'dir. Konuşan erkektir.

54 Redestu bölgesi.

Aynı yıl, Azizie'den bizimle beraber gelmeyen Türkçe konuşan Rumlar, Anadolu'nun içlerine, Suriye sınırına kadar sürgün edildiler. Bu sürgünler 1924 yılında aç, çıplak Pire Limanı'na varana dek çok acılar çekti.

1924'te ailem Trabzon'da beraber oldukları dört beş aile ile Selanik'e geldi. Gemide başka Pontuslular da vardı.

Bu sırada ben 1923 yılında Selanik'ten ayrılmış ve Spilia Ptolemaidos'a yerleşmiştim. Çiftçilik yapıyordum. Ailemin Selanik'e geldiğini öğrenince gidip onları ve onlarla kader birliği yapmış olan Azizieli dört, beş aileyi aldım, Spilia Ptolemaidos'a getirdim.

Göçmenlerden bazıları Kozan Çotilion'a yerleştiler. Bugün Azizie'nin Pontulusları Spilia Ptolemaidos'ta ve Kozan Çotilion'da bulunurlar.

Türkçe konuşan Rumlar Selanik, Pire gibi büyük kentlerde kaldı, hayatlarını tüccarlık ve zanaatkârlıktan kazanıyorlardı.

Ben 1945'ten beri çalıştığım Ptolemaidos'da kalıyorum, kızlarımı da Ptolemaidoslularla evlendirdim.

Eskişehir Bölgesi

ESKİŞEHİR

Eskişehir, Afyon-Karahisar'ın 112 km. kuzeyinde, Porsuk Çayı Vadisi'nde ve Sakarya Irmağı'nın sol kıyısında bulunur. İzmir ve Konstantinopoli'den (İstanbul) Ankara'ya giden tren hatları Eskişehir'de kesişir. Eskişehir'in o zamanlar 800'ü Rum, 30.000 nüfusu vardı. Mutasarrıflık olan Eskişehir yönetim bakımından Bursa Valiliği'ne, dinsel açıdansa Ankara Metropollüğü'ne bağlıydı.

"Siz kurtulacaksınız, peki ya biz ne olacağız?"

(K) Vasiliki Bonanu'nun tanıklığı, Atina, 23.6.1961[55]

Yunan ordusu İnönü'ye yaklaştıkça Eskişehir'in Türkleri korkmaya başladı. 1920 Şubat'mda biz Yunan uyruklulara hazırlanmamız söylendi. Evimize Rum muhtar Stilianos, bir hoca ve iki polis geldi: "Ankara'ya gitmek üzere hazırlanın," dediler. Neden yolculuk yapacağımızı açıklamadılar. Hepimiz gruplara ayrılmıştık.

Bizi Aziz Haralambos Kilisesi'nde topladılar. Biz tren şirketi çalışanları ailelerimizle beraber 161 Yunan uyrukluyduk. Bu şirket başlangıçta Almanlara aitti, sonraları İngilizlerin eline geçti.

Üç gün kilisede kaldık. Evlerimiz mühürlendi. Bize endişelenmememizi, üç ay sonra evlerimize döneceğimizi söylediler.

Hepimizi kadın, erkek ayrı ayrı aradılar. Biz kadınları hanımlar, erkekleri polisler aradılar. Üstümüzde buldukları paralarımızı aldılar. Kocamın astragan kürkünün yakasına gizlediğimiz altınları bulup aldılar. Ben ceketimin içine diktiğim paralarımı kurtarabildim.

Üç gün boyunca tren istasyonu yakınındaki Aziz Yeorgios

55 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, IV.2.1.'dir. Konuşan kadındır.

Kilisesi'nde kaldık. Daracık yerde tıkış tıkıştık. Az kalsın havasızlıktan ölecektik. Kocam bayıldı. Şirket doktorunu çağırdık, geldi, kocama kendine gelmesi için iğne yaptı.

Bizi trene bindirdiler, Ankara'ya geldik. Bir gece vagonlarda kaldık. Daha sonra bizi bir alt kata kapadılar. Adlarımızı yazıp ekmek verdiler.

10 tane araba tuttular. Arabacılar Tatardı. Köy köy dolaştık. Gündüzleyin yol gidiyor, geceleri hanlarda kalıyorduk. Yolculuk 15 gün sürdü. Bütün bir Anadolu'yu dolaştık.

Tekirdağ'a gittik. Koskocaman, ulu bir dağdı. Dağa tırmanmamız bir gece bir gün, dağdan inmemiz yine bir gece bir gün aldı. Karların içindeydik. Dağda üç yıllık kar vardı. Çok şükür bir kaza olmadı, burnumuz bile kanamadı. Bize iki jandarma eşlik ediyordu. Biri önde, diğeri arkada... Bize korkmamamızı, başımıza bir şey gelmeyeceğini söylüyorlardı. İstanbul'a sağ salim varınca kocam sevincinden üstündeki yağmurluğunu jandarmalardan birine verdi.

Sivas'tan geçtik. Kaldığımız hanlarda, köylerde bizi kaynamış fasulye ile beslediler. Kaldığımız yerlerde çeşitli yerlerden gelmiş Hıristiyan sürgünler vardı. Bu sürgünler bize üzüntü içinde: "Siz kurtulacaksınız, peki ya biz ne olacağız?" diyorlardı.

Böylece yavaş yavaş İnebolu'ya ulaştık. Deniz görünce sevindik. Yunanca bilen Giritli bir Türk İstanbul'a gideceğimizi söyledi.

Bir gece İnebolu'da[56] kaldık. Ertesi gün kayıklarla Rumen gemisine gittik. Kayıkçılar parası olmayan iki aileyi denize atmakla tehdit etti. Kayıkçılara gizlediğim paralardan verdim, sakinleştiler.

Gemide çok sıkıntılar çektik. Bizi tıktıkları ambardan ölü gibi çıktık. İstanbul'a çıkınca sağa sola dağıldık.

1922'de İzmir'de olanlar yüzünden İstanbul'dan ayrıldık. O zamanlar İstanbul'da yaşayan pek çok Rum Yunanistan'a göç etti.

56 Paflogonia'da bulunan bir liman.

Kütahya Bölgesi

KÜTAHYA

Kütahya kenti Sakarya Irmağı'nın sol kolu olan Porsuk Çayı Vadisi'nde kuruludur. Eskişehir'in 62 km. güneybatısında, Afyon-Karahisar'ınsa 87 km. kuzeybatısındadır. Kentin içinden karayolu, İzmir-Konya tren hattı geçer. Kütahya'nın yaklaşık 40.000 nüfusu vardı (Bu nüfusun 31.000'ini Türkler, 7.000'ini Rumlar ve 2.000'ini ise Ermeniler oluşturuyordu). Mutasarrıflık olan Kütahya yönetim bakımından Bursa Valiliği'ne, dinsel açıdansa Ankara Metropolitliği'ne bağlıydı.

"Sen tasalanma... Ben seni kaçırtacağım..."

Papaz Stavros Efremidis'in tanıklığı, Atina, 12.3.1963[57]

1920'de 16 yaşından büyük tüm erkekleri sürgüne yolladılar. Tarif edilmez acılar çektik... Bir sürü insan sefalet içinde öldü.

Bizi trenle Eskişehir'e götürdüler. Bir gün orada kaldık. Daha sonra arabalarla Haymana'ya gittik. Orada gençleri yaşlılardan ayırdılar. İki grup olduk. Beni zangoça benzeyen halimle (papaz cüppesi giyiyordum) yaşlıların grubuna dahil ettiler. 600 kişiydik.

Haymana'da dokuz ay kaldık. Haymanalı Rumlar vardı. Bize çok yardım ettiler.

Haymana'dan Sivas'a gittik. Sivas'ta 24 saat kaldık. Sivas'taki Amerikan heyeti bize yemek ve para verdi. Bu paralarla Malatya'ya gitmek için araba kiraladık. Malatya'da bizi Amerikan heyeti karşıladı. Üstümüzdekileri etüve aldılar. Bizi temiz elbise, tayın ile donattılar.

Kütahya'nın bütün papazlarının bizimle beraber olduğunu söylemeyi unuttum. Öyle ki grubun ileri gelenleri Haymana'da kaldığımız zaman içinde resmi mercilere başvurdu, Kütahya'da

57 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, IV.3.1.'dir. Konuşan erkektir.

papaz kalmadığını söylediler. Geride kalan kadın ve çocuklara kim hizmet verecek, ölüleri kim gömecekti? O zaman Türkler yaşlı papaz Grigoris'in Kütahya'ya gitmesine izin verdi.

Malatya'da bizi çeşitli köylere dağıttılar. Bizim grubumuz Kürt köyü Palo'ya düştü...

Palo'da rahattık. 1921'e kadar orada kaldık. Ailelerimiz bize para gönderiyordu. Örgü atölyem annemin gözetimi altında çalışıyordu.

Zanaatkâr olan diğer hemşehrilerim de (bakırcılar, terziler, mobilyacılar, ayakkabıcılar) az biraz çevre Kürt köylerinde çalıştılar. İnsanlar iyiydi onlara iş verdiler.

Palo'da gençlerin Mustafa Kemal'in ordusuna katılması için emir geldi. Benim grubumu da istiyorlardı. Çok şükür ki evinde kaldığımız Kürt, benimle babamı bir evinin bodrumunda sakladı. Bir müddet bodrumda saklandım.

Bu sırada bizimkiler Mamuret El-Aziz'e gitmişlerdi. Mamuret El-Aziz sürgünlerin toplanacağı son noktaydı. Başka bir şey yapamazdım. Her şeyi göze alarak saklandığım yerden çıktım. Mamuret El-Aziz'deki hemşehrilerimi bulmak istiyordum. Bu dileğimi Kürt'e söyledim.

Bana:

– "Sen tasalanma... Ben seni kaçırtacağım," dedi.

Ertesi sabah beni bir ırmağa götürdü. Burada tomrukları yüklüyorlardı. Tomruklar ırmağın üstünde yüzecek şekilde bağlanmışlardı. Kürt orada işlerin başında duran adama:

– "Papaz Efendi'yi sağ salim gideceği yere kadar götürün. Başına bir şey gelirse sizleri öldürürüm. Geri gelirken de, bana başına bir şey gelmeden ulaştığına dair imzalı pusula getirin..." dedi.

Tomrukların üstüne oturdum. Adamın biri ayakta duruyor, elindeki tahta parçasıyla tomrukların gidişine yön veriyordu. Gideceğimiz yere varınca benden sağ salim ulaştığıma dair bir pusula yazıp imza etmemi istedi...

Orada yaşlı iki kadın beni bekliyordu. Bana konuşmadan, kendilerini uzaktan izlememi söylediler. Dediklerini yaptım.

Beni temiz bir odaya götürdüler. Yıkanmam için sıcak su getirdi, üstümü değiştirmem için elbise verdiler. Beni doyurdular. Kadınlardan biri Müslüman olmuş bir Ermeni olduğunu itiraf etti...

Dinlendim. Beni sonra diğer hemşehrilerimin yanına götürdüler. Tanrı onlardan razı olsun. Hayatım boyunca ne Palo'yu, ne de o Kürdü unutacağım.

Mamuret-El-Aziz'in bir başka adı da Harput'tu. Harput, Aşağı Harput, Yukarı Harput diye iki kısma bölünür. Harput'ta az sayıda da olsa Hıristiyanlar yaşıyordu, kiliseleri de vardı.

Harput'ta Küçük Asya'nın çeşitli yerlerinden toplanmış birçok sürgün Rum vardı.

Yunan ordusunun içine düştüğü acıklı durumu Harput'ta, Türk gazetelerinden öğrendik. Kütahya'nın ve başka yerlerin Türklerin eline geçmiş olduğunu öğrendik. Kütahya'da bulunan kadın ve çocuklar için endişelendik. Kim bilir başlarına ne gelmişti?

Türklerin İzmir'e girdiğini de öğrendik. Bu haberlerin en kötüsüydü.

Bize bir ay içinde hazırlanıp gitmemizi söylediler. Çok şükür ki yanımızda paramız vardı. Yoksa nereye, nasıl giderdik? Suriye'ye yakındık. Üstelik Suriye'de Fransız işgali de vardı.

Babam bir eşek satın aldı. Elimizdeki azıcık pılı pırtıyı yükledik. Babam ekmeğin içini çıkarıp, içine altın liralarımızı gizledi. Aynı torbaya papaz cüppemle Meryem Ana'nın da bir ikonasını koyduk.

Suriye'ye gitmemiz yedi günümüzü aldı. Aziz Aleksios'un vatanı olan Urfa'dan geçtik. Türkiye'den Suriye'ye geçerken Türk hırsızlar bizi soydu. Babam bir bohçadaki eski elbiselerimizi hırsızların önüne fırlatmayı akıl etti. Bu arada biz de kaçtık. Ekmeğin içindeki paraları, papaz cüppesini ve Aziz Panagia'nın ikonasını kurtarmıştık...

Sınırda Fransız görevlilerle karşılaştık. Onlara soyguncular-dan bahsettik. Orada bulunan Türk subaylar bize geri dönüp hırsızlığın olduğu yeri göstermemizi, hırsızları teşhis etmemizi istediler. Geri döner miydik hiç!

Fransızlar bizi bir trene yerleştirdiler. Din adamı olduğum için beni birinci sınıf vagona koydular.

Halep'e, Beyrut'a ve Tripolis'e gittik. Suriye'de 40 gün kaldık. Suriyeli Hıristiyanlar bize baktı, yardım ettiler. Onlara bize yaptıkları yardımdan dolayı müteşekkiriz.

1922 yılının sonuna doğru Tripolis'ten Yunanistan'a gittik.

Suriye'deyken Kızılhaç sayesinde Kütahya boşalırken ailelerimizin erken davranıp Yunan ordusunun peşi sıra kaçtığını, bin bir zorlukla Mudanya'ya eriştiklerini, oradan da bir gemiyle Selanik'e gittiklerini öğrenmiştik.

Yunanistan'a gider gitmez ilk işimiz Selanik'te bulunan ailemizle irtibata geçmek oldu.

Denizli Bölgesi

HONES

Hones (Türkçesi Honaz) Denizli'nin 16 km. batısında, Honaz Dağı'nın kuzey eteklerinde, Menderes Irmağı'nın yukarı kısmındaki vadide kuruludur. 5.000 nüfuslu Hones'te 417 Rum yaşıyordu. Müdürlük olan Hones, yönetim bakımından Acıbadem Kaymakamlığı'na, Denizli Mutasarrıflığı'na ve İzmir Valiliği'ne, dinsel açıdansa Filadelfia Metropolllüğü'ne bağlıydı.

"Onları vadiye götürdüler.. oracıkta öldürdüler"

Panoyotos Hrisoğlu'nun tanıklığı,
Yeni Manisa, Selanik, 4.5.1963[58]

1919 yazıydı, bağ bozumu zamanı. Ağaçlardan elma topluyor, evlere getiriyorduk. Birden atlıların geldiğini gördük. Denizli'den çeteler geldi. Bize bir zarar vermediler. Köyün en büyük, en güzel evi olan Burdurluoğlu'nun evine yerleştiler. Çetecilere yaranmak isteyen bizimkiler her gün hayvanlarını kesiyor, ziyaret sofraları açıyorlardı. Çeteciler 15 gün kaldılar.

Bir gün durup dururken bizi, köyün bütün Hıristiyanlarını kiliseye topladılar. Türk Hasan Bey çetecilerden bize zarar vermemelerini istedi. Çetecilerse hazırlanmamızı, yola çıkacağımızı söyledi. Her şey aniden olmuştu. Yanımıza bir şey alacak kadar bile zamanımız olmadı.

Kaklık İstasyonu'na doğru gidiyorduk... Yolun yarısında çeteciler: "Burada mola vereceğiz," dediler. Babamsa onlardan tren istasyonuna kadar gitmemizi, orada mola vermemizi istedi. İstasyonun tersine, yolda güvenlikte değildik.

Kaklık tren istasyonuna vardık. Bize bir zarar gelmesin diye bizle beraber gelen Honesli üç Türk dostumuz gitti... Onlar

58 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, IV.4.3.'tür. Konuşan erkektir.

ayrılır ayrılmaz çeteciler gruptan 15 kişiyi ayırdı... Ayırdıkları köyün en zenginleriydi. Onları Kılık Irmağı'mn vadisine götürdü, ellerindeki paraları, altmları aldı, sonra da öldürdüler. Aralarından bir tek Hacıoğlangiller'den Kostis kurtuldu. Ağır yaralanmış, ölü taklidi yapmıştı. Bütün bunları da daha sonraları o anlattı.

Kaklık'tan bindiğimiz trenden son durak olan Eğerdir (Eğridir)'de indik.[59] Orada üç ay önce köyümüzden sürgün edilmiş olan gençleri bulduk. Gençler bu üç ay içinde Eğerdir Gölü'ndeki Nis Adası'nda[60] sürgün kalmışlardı.

Eğerdir'de altı ay kaldık. Bize tayın ve ekmek veriyorlardı. Ekmek yenecek gibi değildi, acıydı. Bu ekmeği bize imamlar bölüştürüyordu. Ceza olsun diye iki imamı astılar. Bizi yürüterek Eğerdir'den Permata'ya[61] götürdüler. Daha sonra Akşehir'e,[62] oradan da trenle Konya'ya[63] gittik. Amerikalı kızlar bize ekmekle para verdi. Çocuklarımızı alıp yetimhaneye koymak istediler. Hiçbirimiz kabul etmedik. Israr ettiler. Benim çocuğumu da istediler. Ağlıyor, çocuklarımızdan ayrılmak istemiyorduk. Sonunda Amerikalı kızlar da bize bakıp ağlamaya başladı.

Konya'da durmadık, Ereğli'ye gittik. İki üç gün Ereğli'de[64] kaldık. Bize sevkiyat yapılacağını söylediler. Arabalara doldurulup Aksaray'a götürüldük. O kışı kilisede geçirdik.

Erkekleri ayırıp, Kayseri'ye[65] sürgüne yolladılar. Biz kadm-

---

59 Eğerdir: Pisidia bölgesinde bir kent, aynı zamada da bölgenin başkenti.

60 Eğerdir ve Nis için bkz. B, V.2.1. *Hayatta kalanları nehire attılar.*

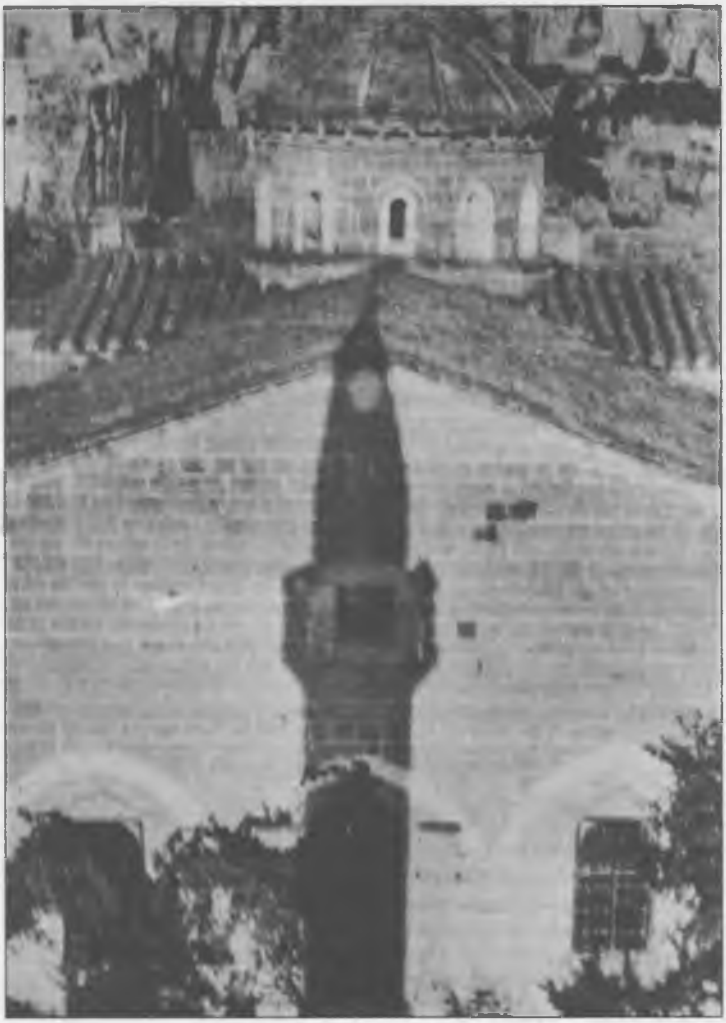
61 Permata (Türkçesi Bermende) Akşehir'in 4,5 km. güneydoğusunda, Konya'nın 105 km. kuzeybatısında, Sultan Dağları'nınsa kuzeydoğu eteklerinde bulunur. 1922'de 2.000 Rum ve 800 Türk nüfusu vardı. Muhtarlık olan Permata yönetim bakımından Akşehir Kaymakamlığı'na ve Konya Valiliği'ne, dinsel açıdansa Konya Metropolllüğü'ne bağlıydı.

62 Bkz. II.2.

63 Bkz. II.1.

64 Ereğli kasabası Aksaray'ın 96 km. güneyinde bulunur. Kasabada tren makası da vardır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Merlie, *Kapadokya'nın Rum Yerleşim Birimleri*, KAAM, I. Cilt, Atina, 1977, s. 60.

65 Bkz. I.2.

Aya Grigoriou Kilisesi'nin girişi.

ları ve çocukları Gelveri'ye götürdüler. Gelveri'ye[66] gitmeden önce Hıristiyan köyü olan Çeltek'ten[67] geçtik. Bir gece Çeltek'te kaldık. Çeltekliler yoksul olmalarına rağmen bizi ağırladı. Gelveri köylüleri köylerine sürgün gideceğimizi öğrenmişlerdi. Çeltek'e kadar arabayla gelip bizi aldılar.

Gelveri Rumları bize çok yardım etti: Yemek, giysi verdiler. Köyün erkekleri gurbetteydi, İstanbul'a çalışmaya gitmişlerdi. Kadınlar gurbetteki erkeklerine: "Köyde sürgünler var. Onlara bakmamız gerek. Daha çok para yollayın," diye yazıyorlardı. Ben Eski'nin kızı Despina adlı birinin evinde kaldım.

Gelverililer çok dindardı. Bir sürü kiliseleri vardı. Biz oradayken çeteciler köyü basmaya geldiler. Fakat içeri giremediler. Gelverililer, koruyucuları olan Aziz Grigorius'un çetecileri engellediğini söyledi.

Gelveri'de Denizli'den gelen göçmenler de vardı. Mübadele'de biz ve Denizlili sürgünlerle beraber, Gelverililer'den daha önce göç ettik. Gelveri, Aksaray, Ereğli, Ulukışla, Mersin yoluyla Yunanistan'a geldik.

Yanımda sekiz ve dört yaşındaki iki kızımla, kocamın ilk eşinden olan 17 yaşındaki Afia vardı. O zamanlar çocukların bezlerine sakladığım 50 lirayı kurtarmıştım. Kocamın kol ağ-

---

66 Gelveri (Karvalı ya da Nazianzos) kasabası Kayseri'nin 108 km. güneybatısında, Aksaray'ın 31 km. güneydoğusunda, Gönen ve Ziyaret Dağları'nın eteklerinde bulunur (Hasan Dağ-Melendiz Dağı). Aksaray'dan başlayan vadide Gelveri kasabası ile aynı isimde bir sel yatağı bulunur. Gelveri'nin 1924'teki nüfusu Rumlar ve Türklerden meydana geliyordu. Gelveri'de 556 Rum aile vardı (yaklaşık 2.000 kişi), Türk nüfus ise hemen hemen 250 kişi kadardı. Gelveri Rumlarının anadili Türkçe idi. Gelveri, Aksaray Kaymakamlığı'nın, Niğde Mutassarıflığı'nın ve Konya Valiliği'nin yönetimi altındaydı, dinsel açıdansa Konya Metropollüğü'ne bağlıydı. Gelveri'nin çevresindeki Rum ve Türk yerleşim birimleriyle ticari ve sosyal ilişkisi vardı.

67 Çeltek köyü Aksaray'ın 115 km. güneydoğusunda, Gelveri'nin 15 km. batı ve kuzeybatısında, Melendiz Dağı'nın (Hasan Dağ-Melendiz Dağı) kuzeybatı eteklerinin bittiği yerdedir. Çeltek köyü Misti'nin bir kolonisidir. 1924'teki nüfusu Rumca konuşan Rumlardan meydana geliyordu (104 aile-512 kişi). Muhtarlık olan Çeltek, Niğde Kaymakamlığı'na ve Konya Valiliği'ne bağlıydı. Dinsel bakımdan Konya Metropollüğü'ne bağlı olan Çeltek'in çevredeki Türk ve Rum yerleşim birimleriyle sosyal ve ticari ilişkisi vardı.

zına sakladığım 100 lirayıysa çeteciler onu öldürmeden önce bulup almışlardı.

Yorucu bir yolculuktan sonra, Mersin'de bindiğimiz gemiden Pire'de, Aziz Yorgi'de indik. Geminin merdivenlerinden inerken küçük kızım ölüverdi. Aziz Yorgi'de karantinaya alındık. Kadınların saçlarını kestiler. Saçlarımızı kesmesinler diye yalvarıyorduk... Bizi dinlemediler. Sırada banyo vardı. Saçlarımızın kesilmesinin bizi ne kadar üzdüğü anlatılamaz... Bir saçlarımız vardı ki görme, taa dizlerimize kadar...

Bizi tekrar gemiye bindirip Selanik'e yolladılar. Karaburnu'ndan Harmanköy'e, oradan da Kozan'ın bir köyü olan Skiti'ye gittik. Dört yıl Skiti'de kaldıktan sonra buraya Yeni Manisa'ya geldik...

Honeslilerin başına gelenler, çektikleri çileler kelimelere sığmaz...

Uşak Bölgesi

SİMAV

Simav kasabası Uşak'ın 54 km. kuzeybatısında, Simav Dağı'nın doğu eteklerinde, Simav ve Kermasi Çayı'nın kaynağı olan aynı isimli gölün oldukça yakınındadır. Simav'ın o zamanki nüfusu 40 Rum aileden ibaretti. Kaymakamlık olan Simav yönetim bakımından Kütahya Mutasarrıflığı'na ve Bursa Valiliği'ne, dinsel açıdansa Filadelfia Metropolliğü'ne bağlıydı.

"...Dedeleriniz sizi çağırıyor, Yunanistan'a gitmek istiyor musunuz?"

Eleni Pavlidu'nun tanıklığı, Nea Elvetia, 10.1.1963[68]

Simav'ın Türkleri sakin, kendi hallerinde insanlardı; iyi geçiniyor, kardeş gibi yaşıyorduk. Ah, o eli kanlı çeteler var ya bu kötülüğü onlar yaptı. Sana her şeyi anlatacağım.

1920'nin ortalarına doğru Yunan ordusu bulunduğumuz yere yaklaşmış, Türk köyü Demerci'yi[69] ele geçirmiş, Simav'a doğru ilerliyordu. Neredeyse bir saatlik yoldaydı.

Simavlı Türkler Mustafa Kemal karşıtıydı. Hem kendilerine hem bizlere kötü davranan çetecilerden nefret ediyorladı. Simav'ın Türk ve Rumlarından oluşan bir komisyon Yunan ordusunu karşılamaya gitti. Simav çeteler tarafından ele geçirilip katliamlar olmadan önce Yunan ordusunun Simav'ı almasını istediler. Komisyon'daki üç Türk kaymakamlık konağından, yani yönetimdendi.

Kötü kaderimiz... Yunan ordusunun subayları teklifimizi reddetti. Simav'a girmek için emir almadıklarını söylediler.

Çeteciler ispiyoncuları sayesinde Yunanlı subaylarla konuş-

68 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, IV.5.1a.'dır. Konuşan kadındır.

69 Demerci (Türkçesi Demirci) Simav'ın 29 km. batı ve güneybatısında bulunan bir köy.

maya giden komisyonu öğrendi. Çeteciler kısa bir süre içinde Simav'a girdi, Rumları öldürmeye başladı. Hemen hemen 50 erkeği kurşuna dizdiler. Bunlardan 17'si bizim soyumuzdandı. İki de kadın öldürdüler: Bir anneyle kızını. Kadının kucağında bebek de vardı...

Çeteciler yörenin ileri gelen, varlıklı Türklerinden bazılarını da anti-Kemalist hisleri yüzünden öldürdüler.

Biz kadın ve çocukları trenlere doldurdular, Ankara'ya, Keskinmaden'e[70] sürgüne yolladılar.

İki buçuk yıl kadar Keskinmaden'de sürgünde kaldık. Yörenin Rumları bizlere çok iyi davrandılar, Tanrı onlardan razı olsun. Temizlenmemize yardım ettiler, yiyecek, giyecek verdiler. Papa-Eftim'in[71] de bize bir sürü yardımı oldu.

Günün birinde Türkler bize: "Dedeleriniz sizi çağırıyor, Yunanistan'a gitmek istiyor musunuz?" dediler.

Kadınlardan bazıları (hiç erkek yoktu, hepsi öldürülmüştü) gidip Papa-Eftim'e akıl sordu. O da, "Ben cemaatimle beraber kalacağım. Ama siz gidin," dedi.

Paramız yoktu, yola nasıl çıkardık? Papa-Eftim, kilisenin yardımını aldı, para toplayıp bizi İstanbul'a giden trene bindirdi. Poli (İstanbul)'de, Fener'de patrikhanenin bize sağladığı okullarda kaldık. Daha sonra Galata'ya gittik. Orada da okulda barındık.

Sonunda Yunanistan'a geldik. Sparti'de dört ay kaldık. Aç, işsizdik. Patra'ya gittik. Birkaç aile Patra'ya yerleşti. Daha sonra Lavrion'a geldik. Darmadağın olduk. Biz Atina'ya yerleştik.

---

70 Keskinmaden Redestu bölgesindedir.

71 Türk-Ortodoks kilisesi kurma hareketi 1922'de ortaya çıktı. Bu hareketin amacı (var olan patriğin ve patrikhanenin) Patriğin mevkiinin alınması ve kutsal ayinlerde anadilin Türkçeye çevrilmesiydi. Hareketin öncüsü Küçük Asya'lı bir rahip olan ve Ankara'nın da desteğini almış Papa-Eftim idi.

PISIDAS

Isparta Bölgesi

ISPARTA

Isparta aynı adlı yörenin başkentidir. 30.000 nüfusunun çoğunluğunu Türkler, 6.500-7.000'iniyse Rumlar oluştururdu. Isparta'nın bir hayli fazla olan Ermeni nüfusuysa 1914'te yok edildi. Mutasarrıflık olan Isparta yönetim bakımından sırasıyla Konya ve Aydın Valilikleri'ne, dinsel açıdansa Pisidas Metropolliği'ne bağlıydı.

"Artık yaşlandık; yaşamımızı çocuklara anlatıyoruz"

Vasilis Hacıathanasoğlu'nun tanıklığı, Nikea 18.9.1963[72]

Yunan birlikleri İzmir'e yaklaştığında Türkler yukarıdan gelen bir emirle 12 yaşından büyük tüm erkekleri Küçük Asya'nın içlerine, Yunan ordusunun bulunmadığı yerlere sürgün ettiler. Türkler, erkeklerin Yunan ordusuyla bir olup Türkiye'ye karşı savaşacağından korkuyordu.

14 yaşındaki kardeşim Nikos ve babam da sürgün edilmişti. Kardeşimi Aksaray'dan kurtaramadık. Yaşça daha küçük olanların Küçük Asya'nın derinliklerine sürgün edilmesi için emir vardı. Babam verdiği tüm paralara karşın kardeşimi yanında tutamamıştı. O zamandan bu yana kardeşimin izini kaybettik. Daha sonraları Patara Despotu bize kendisinin kardeşimin kaçmasını öğütlediğini, fakat başka bir hemşehrimizden etkilenen kardeşimin kaçmamış olduğunu söyledi. İşte kardeşimi böyle kaybettik.

Erkeklerimizin bu sürgünü tam bir felaketti. Mutsuz, umutsuzduk. Sürgün 18 ay sürdü.

Bu olaydan sonra Türkler: "Yunanistan'a göç edeceksiniz. Sekiz gün içinde hazır olun," dediler. Eşyalarımızı satmakta

72 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, V.1.1b.'dir. Konuşan erkektir.

özgürdük. Alıcılar elbette ki Türklerdi. Her şeyimizi yok pahasına satın aldılar. Hatta çoğu zaman tehditler sonucu para bile vermeden aldılar.

Geliyor, sandalye alıyorlardı, onlara: "İnsan oldunuz, sandalyeye oturuyorsunuz," diyorduk.

İçi muşmula ile dolu koskoca bir kilerimiz vardı. Türkler muşmulayı bulup yemesinler diye annelerimiz küfeleri boşaltıyor, biz muşmulaları ayaklarımızla çiğniyor, Türk evlerinin camlarına atıp camları kırıyorduk.

Meydanda toplanmamız emredildi. Jandarmaların bizi götüreceği yere gidecektik. Bu sırada kimisi dört, kimisi iki tekerlekli arabalar geldi. Parası olanlar araba tutup götürebilecekleri en önemli eşyalarını yanlarına aldılar.

Yola çıkmadan önce, bey yolda yememiz için iki pişmiş tavuk yolladı.

Yanımıza altın veya gümüş hiçbir şey –ne altın para, ne çatalbıçak– almayalım diye üstümüzü aradılar. Ya biz beyan edecektik ya da bizi arayacaklardı. Oysa hiç istisna yapmaksızın üstümüzde buldukları her şeyi aldılar. Birkaç şeyi olsun kurtarabilmek için çocukların kazaklarının kollarına diktik. Aramadan sonra yola koyulduk.

İlk molayı Keçiborlu'da verdik. Dışarıda, açık havada geceledik. Akşamleyin konakladığımız yerde Türkler etrafımızdaki kızlardan birini kaçırdı. Bu kız daha sonra çalılıkların arkasında korkunç bir halde bulundu. Hiçbir şey söyleyemedik.

Aynı yerde bizim ailemiz de kötü bir olay yaşadı. Türklerin büyük kız kardeşimi takip ettiklerini, kaçırmak istediklerini öğrendik. Kız kardeşimi yaşlı bir kadın gibi giydirdik, 100 lira ödeyerek başka bir ailenin arabasına sakladık. Kız kardeşim böyle kurtuldu.

8.000 kadın ve çocuk günlerce yürüdükten, kervanlarla günlerce yol aldıktan sonra arabacı Türkler bizleri arabalarımızı terk etmeye, yola çıktığımız yere geri dönmeye zorladı. Oysa daha gideceğimiz yer olan Kırkgöz'e[73] varmamıştık. Bu

73 Kırk kemeri olan bir köprü. Aynı yer V.1.1a. nolu tanıklıkta Kırkgöz köprüsü olarak adlandırılıyor.

durum öyle bir kavga, öyle bir kızgınlık ve gerilim yarattı ki ortalık ana-baba gününe döndü. Karışıklıktan anne çocuğunu, çocuk da annesini kaybediyordu. Arabalar ortadan kayboldu. Üstümüze giydiklerimizle ortada kalıverdik. Tanrı'nm insafına kalmıştık! Ne yapacağımızı bilmiyorduk. Nereye doğru gidecektik? İlerlese miydik? Yoksa gerisin geri mi dönseydik?

Bu sırada çeteciler ortaya çıktı. Bu çeteciler arabacıları bizi alıp gideceğimiz yere götürmeleri için ölüm tehdidiyle geri döndürdüler. Bir mucizeymişçesine arabacıların geri gelişini gördük. Arabalara binip Antalya'ya doğru yola koyulduk.

100 kadar çeteci yüksek bir yerde durmuş yoldan geçişimizi izliyordu. Reisleri bizim arabacımıza: "Senin kafanı keseceğim gene yaparsan!" dedi.

Yüksekçe başka bir yerde dar bir boğazdan geçmek için arabacılar bizi indirdi. Yüklü arabalarla bu dar boğazdan geçmemiz kolay değildi. Her iki dağ da birbirine o kadar yakın ve yüksekti ki gökyüzünü görmek için yere oturup başını yukarı kaldırman gerekirdi.

Arabacıların giderek artan şantajları ile Antalya'ya ulaştık. Şantajların miktarı giderek artıyordu, "Hadi bize üç lira ver, hadi elbiselerini ver."

Biz Ispartalılar denizi görünce ağzımız açık kaldık. Hayatımızda deniz görmemiştik, tabiî memleketten ayrılanlar hariç.

Antalya'nın Rum nüfusu göç etmişti, tüm Rum evleri terk edilmişti. Tıkış pıkış girdiğimiz evlerde bir hafta kaldık. Türk mercilerinin bize hiçbir yardımı olmadı. Yaptıkları tek şey Yunan mercilerine ölmüşler dahil kadın ve çocukların sayısını bildirmek oldu.

Yunan gemileri geldi, Yunanistan'a gideceğimiz söylendi.

Gemiye binmeden önce bizleri tekrar didik didik aradılar. Para veya mücevheratlarını kurtarmış olabilenlerin bir kısmı elindekileri yuttu bir kısmıysa ceketlerine, pantolonlarına sakladı. Bindiğimiz geminin adı 'Andros' idi. 8.000 kadın ve çocuk bir gemiye doluşmuştuk. Yunan mercileri bize hiçbir özen göstermemişti. Yemeğimiz, suyumuz yoktu. Geminin amba-

rında üst üsteydik. Yunanlı tayfaların tutumuysa Türklerinkinden de daha kötüydü.

13 günlük yorucu, çileli bir yolculuktan sonra Pire Limanı'na vardık.

Bu 13 günlük sürede altın liralarını yutmuş olanlar yolculuk boyunca ihtiyaçlarını gördü, ihtiyaçlarının içinde altınlarını aradı.

Gemi Pire Limanı'na varana kadar çeşitli limanlarda durdu. Rodos'ta da durdu. Rodos'ta gemiye su taşıdılar. Suyu kayıklarla gemiye getiriyor, bir testi suyu bir liraya satıyorlardı. Parası olanlar su alabildi, parası olmayanlarsa açlık, susuzluk çekti. Rodos'tan Paros Adası'na oradan da şimdi adını hatırlamadığım başka bir adaya uğradık. Bu adanın yöneticileri bize iki varil suyu layık görebildiler.

Pire Limanı'na geldik. Pek çok hemşehrimiz geminin uğradığı adalarda inmişti. Biz Pire'de indik. Limana inişimiz tam bir dramdı. Pire göçmenle dolup taştığı için limana inmemize izin verilmiyordu. Torpil sayesinde limana inebildik. İçler acısı bir haldeydik.

Gemiden inince hemşehrilerimizle karşılaştık. Hemşehrilerimiz bize kaldıkları depoları, kiliseleri gösterdi. Bu tür yerlerde kalmak istemedik. Az da olsa paramız vardı. Filonos yolundaki 'Sparti' oteline gittik. Otel doluydu, koridorlarda yattık. 15 gün otelde kaldık. 15'inci günde babam sürgünden geldi. Otelden ayrıldık. Karava'da bir odaya yerleştik. Büyük kardeşimin sürgünden kurtulduğunu, Yunanistan'a geldiğini Karava'da öğrendik. Kardeşimin nerede bulunduğunu bilmiyorduk ama gene de çok sevindik. Kardeşimin Agrinio'da bulunduğunu öğrenince ona yol parası yolladık. Ne zaman geleceğini bilmeden beklemeye başladık.

Bir akşam evde otururken kapı çalındı. Korkumuzdan kapıyı açamıyorduk. Gelen kişi gidip bir başka kapıyı çaldı. Kapıyı açanlar kardeşimin görünüşünden korkmuş, onu hırsız sanmış, polis çağırmışlardı. Ama kardeşimin ailesini aradığını öğrenince bizim kapıyı göstermişler. Kardeşimse: "Kapıyı çaldım. Ama kimse kapıyı açmadı," demiş. Kardeşim kapıyı ikin-

ci sefer çalarken bir yandan da "Anne! Benim Minas!"diyordu. Kapıyı açınca karşımızda kardeş ve oğul yerine haline acınacak bir kimse gördük. Evin içini gören kardeşim, "Hem yatağınız, hem de yorganınız var ha! Ben dünyada bu eve girmem. Üstüm başım pire dolu," dedi.

Kardeşimi soyup bir yatağa yatırdık. Üstündekileri yolda yaktık. Ertesi gün babam bir takım elbise aldı, kardeşimi giydirdik.

Evimize halı dokumak için bir tezgâh kurduk –halıları evde dokuyorduk–. Kız kardeşlerim ve yeğenimin dokudukları halıları babam Pire'de satıyordu.

Elimizdeki halıları satarken parası olan bir adama rastlayınca Pire'deki ilk hah dokuma atölyemizi açtık. Bu ortaklık iki yıl sürdü. Ortağımızdan ayrılınca Kokinia'da kendi atölyemizi açtık, aynı zamanda da bir kumaş mağazamız vardı... Yavaş yavaş halı işini bıraktık. Zamanla yalnızca kumaşçılıkla uğraşmaya başladık.

Yunan hükümetinin bize ne ev ne de arsa vermiş olmasından şikâyetçiyiz. Kendi çabalarımızla hayatta kaldık, bir şeyler yapabildik.

Şimdi bu yaşlı çağımızda yaşamımızı çocuklara anlatıyoruz.

Eğridir Bölgesi

NİS

Nis Adası (Türkçesi Yeşil) Isparta'nın 32 km. kuzeybatısındaki Eğridir Gölü'nde bulunur. Nis'de yaklaşık 170-180 Rum aile ve 130 Türk aile vardı. Muhtarlıkla yönetilen Nis, Eğridir Kaymakamlığı'nın, Sparta Mutasarrıflığı'nın ve Konya Valiliği'nin yönetimi altındaydı, dinsel açıdansa Pisidas Metropolitliği'ne bağlıydı.

"Hayatta kalanları nehire attılar"

Anania Zahariadis'in tanıklığı, Nikea, 14.11.1961[74]

Bizim oralarda olaylar Hürriyet'le[75] başladı. Daha önceleri tarihsel olayların hayatımızı etkileyip etkilemediğini bilmiyoruz. O zamanlar dünyada olup bitenden doğru dürüst haberimiz olmazdı.

Hürriyet'le beraber Trakya, Girit ve Selanik'ten Türk devlet görevlileri geldi. Gelenler Rumca biliyorlardı. Kaymakam, telgrafçı, kâtiplerdi. Hepsi de Rum düşmanıydı.

Bu görevlilerin arasında en yüksek mercide olanlar, yani kaymakamlar ve müfettişler okullarımızı teftiş etti, Yunan tarihi okuduğumuzu gördüler. Okullarımızda Üç Azizler zamanı Antik Yunan kahramanlı temsiller olurdu. Türkler gençlerimizin kilise etrafında dans etmelerine, Paskalyadaysa havaya ateş etmelerine izin verirdi.

İşler Hürriyet'ten sonra değişti. İlkin din tarihini, Yunan tarihini, Troya Savaşı'nı, Büyük İskender'i anlatan kitaplarımızın sayfalarını yırttılar. Avrupa Savaşı başladığında okulları da kapadılar. Bana ve bir başkasına gizli gizli ders veren hocayı şikâyet ettiler. O zamandan Yunanistan'a gelene kadar okul yüzü görmedim.

---

74 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, V.2.1.'dir. Konuşan kadındır.

75 Olay tanığı 'Hürriyet' sözcüğü ile 1908 Anayasası'nın ilanını kastediyor – ç.n.

Balkan Savaşı'nda askerlik çağı gelmiş olanlardan bir tertip istediler. Yaşı uygun düşenlerden altısını aldılar. Bu altıdan yalnızca biri Sırbistan'da kaldığı için geri gelmedi, diğerleri Selanik üzerinden geri döndü.

1914 yılında bedellerini daha önceden ödemiş olmamıza rağmen 21-45 yaş arasındaki erkekleri askere aldılar. Bunlardan yüzde 95'i Amele Taburları'nda çalışırken can verdi. Yalnız genç olanlar hayatta kalabildi. O da çok azı... Sürgünlerden birçoğu Pozanti'ye[76] ve Biga'ya[77] yollanmışlardı. Açlık, susuzluk ve kötü hayat şartları sürgünlerin mahvolmalarına sebep oldu. Geceleri bile çalıştırılıyorlardı.

Hayatta kalıp da sürgünden sonra askerlik sırası gelmeyenler ateşkesten sonra Nis'e döndü.

Her neyse, savaş boyunca köyde nahoş bir olay olmadı. Ne zarar, ne de namussuzluk... Köylülerimiz Türkler bize zarar vermedi.

Bu durum 1920'ye kadar böyle devam etti. 1919'da Aydın'dan ve başka yörelerden sürgünler geldi. Onları evimizde ağırladık.

Yunan ordusu İzmir'e çıktığı zaman Türkler 14 yaşından büyük tüm erkekleri, yerli, yabancı, kör, topal demeden, herkesi topladılar. Nis'te erkek kalmadı.

Bizi bölük bölük toplayıp, Kayseri'ye[78] yolladılar. İncesu'da[79] az sayıda yaşlı ve genç kaldı, diğerleri yola devam etti. Yola devam edenlerden bazıları zor koşullara dayanamayıp öldü. İnsanları oraya buraya dağıttılar. Hayatta kalanlardan yüzde 80'i Diyarbakır'a, diğerleriyse en son nokta olan Silvan, Bitlis'e ka-

---

76 Pozanti Kapadokya ve Kilikya bölgesinin sınırındadır.

77 Biga: Misia'nın bir kenti.

78 Kayseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. 1.2.10. *İşte bir ev, bizi almaya geldi.*

79 İncesu kasabası Kayseri'nin 29 km. güneybatısındadır. İncesu'nun 1924'teki nüfusunu Rumlar (120 aile, 345 kişi) ve Türkler oluşturuyordu (yaklaşık 8.000 kişi). 1902 yılına kadar kaymakamlık olan İncesu, 1902-1912 arası müdürlük oldu, 1912'den sonraysa yine kaymakamlık durumuna geldi. Yönetim bakımından Kayseri Mutasarrıflığı'yla Ankara Valiliği'ne bağlı olan İncesu dinsel açıdan Kayseri Metropolitliği'ne bağlıydı. İncesu'nun çevredeki Rum ve Türk yerleşim birimleriyle sosyal ve ticari ilişkisi vardı.

dar yürüdüler. Türkler oraya kadar hayatta kalmış olanları nehire attılar.

Yalnızca Parla'nın kadın ve çocukları sürgüne gittiler. Parlalı kadınlar: "Biz de erkeklerimizle beraber gideceğiz," deyip sürgüne gittiler. Parlalılardan 15 kişi dağa çıkmış, çeteci olmuştu. Dolayısıyla Parlalılara daha sert davranıyorlardı.

Sürgün üç yıl sürdü. Bu süre içinde yaşı tutanlar askere alındı. Böyle olması, yani askere alınmaları belki daha iyi oldu. Askere alınanlar en azından yiyecek bir parça ekmek bulabiliyorlardı. Oysa diğerleri, sürgündekiler yaşam mücadelesi veriyordu. Birçoğu öldü. Küçük Asya Felaketi sırasında mübadele yapılacağı, isteyenlerin gitmekte serbest olduğu söylendi. Paramız yoktu. Yola nasıl çıkacaktık? Altı ay arayla yola koyulduk. Diyarbakır'da olanlar Halep üzerinden Konya'ya, Kayseri'de olanlarsa Mersin üzerinden, askere alınanlarsa Samsun üzerinden Yunanistan'a geldiler.

Nis'de kalan kadın ve çocuklar 1922'de Antalya'ya gitmek için yola koyuldular. Fakat yolda başlarına bir sürü kötü şey geldi! Soyguncularla anlaşan arabacılar yüzünden soyulup, tecavüze uğradılar... Sorma! Son zamanlarda Yunanistan'a bir tek üstündeki elbiseleri olan, çıplak kadınlar geldi.

Burdur Bölgesi

BURDUR

Aynı isimli göle çok yakın olan Burdur kasabası Isparta'nın 24 km. batı ve güneybatısındadır. Burdur'un 27.000 nüfusu vardı (bu nüfusun hemen hemen 2.200'ünü Rumlar, 500'ünü Ermeniler ve 24.300'ünü Türkler oluştururdu). Mutasarrıflıkla yönetilen Burdur, Konya Valiliği'ne, dinsel açıdansa Pisidas Metropolliğü'ne bağlıydı.

"Bizi neden ayırıyorlar?"

Elizabet Kipriadu'nun tanıklığı, Atina, 1961[80]

Felaketi anlamamıştık bile. Babam papaz ve mahkeme üyesiydi. Hem Türkler hem de Hıristiyanlar evimize girip çıkardı. Babam evraklarına mühür vururdu. Bize saygı duyarlardı. Türklerle iyi geçiniyorduk.

Günün birinde işler değişiverdi. Yunan ordusunun Burdur'a sekiz saat kala geri çekildiğini duyduk. İşte o zaman Türkler bize eziyet etmeye başladı. Aziz Stathios gününün akşamı Türk çeteciler bizi kesmeye geldi. Yöredeki bazı Türkleri de ayaklandırdılar. Katliam olmadı. Aziz Stathios günü gece yarısından bir saat önce geleceklerdi. Evlerimize kapanmış dualar okuyorduk. Çeteciler saat birde ellerinde bıçaklarla Rum Mahallesi'ne girdiler. Tam o sırada deprem oldu. Yüksek binalar eli bıçaklı çetecilerin üstüne yıkıldı. Türk Mahallesi'ndeki deprem daha da güçlüydü. Türklerden bir sürü insan öldü. Bizdense 170 kişi öldü. Türkler Tanrı'nın Rumların katledilmesini istemediğini anladı.

Babam ve papaz katliam yapılmasın diye Türk krala[81] gidip ricada bulundular. Kral onlara katliam olmayacağını söyledi. Oysa çeteciler gizliden gizliye katliama hazırlanıyorlardı. Dep-

80 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, V.3.1.'dir. Konuşan kadındır.

81 Olay tanığı Türk yöneticiyi 'kral' olarak adlandırıyor.

rem, biz gelmeden üç yıl önce oldu.

Azıcık bir zaman sonra tüm erkeklerimizi sürgün ettiler. Despot Meletios'u da Burdur'a sürgün etmişlerdi. Babam despotun evimizde kalması için izin aldı. Kendisiyse diğerleriyle beraber Kayseri'ye sürgün edildi. İkinci seferde köyün 13-75 yaş arasındaki bütün erkekleri gitti. İkinci grupla sürgün giden babam Kayseri'de bir ahıra kapatılmıştı. Bunu öğrenen despot Meletios babamın bir kiliseye konmasına aracı oldu.

Babam ve erkek kardeşim sürgüne gitmişti. Tek başımıza korumasız iki kadın kalmıştık. Eve kapanıyorduk. Çeteciler geceleri geliyor, kızları dağa kaldırıyor, eşyalarımızı çalıyorlardı. Korku içinde yaşıyorduk. Sonunda annem ve diğer kadınlar ayaklandı. Türk krala gitti, bizi koruması için nöbetçiler vermesini istediler.

Annem erkekler gider gitmez başka bir şey daha yapmış, kilisenin eşyalarını, Azizlerin ikonaları, haçları toplayıp, benim de çeyizimi alıp erkekler dönünce almak üzere Metamorfos Kilisesi'nin duvarına gizlemişti.

Günün birinde Türkler isteyince kilisenin anahtarını vermek zorunda kaldık. Kiliseyi ambar yaptılar. Üç yıl sonra –biz burada, Yunanistan'dayken– Türklerin gizlediğimiz eşyaları bulup Ankara'ya gönderdiğini öğrendik.

Bir gün bize, "Siz de gideceksiniz," dediler. Altı gün önce Ispartalı kadın ve çocuklarının geçişini görmüştük. Papaz-Yoakim[82] soyguncular dan korunmak için iyi bir araba tutmamızı söyledi. Annem iyisinden iki araba bulup eşyalarımızı yükledi. Herkes gücüne göre araba tuttu.

Yola çıktık. Günü hatırlamıyorum. Avukat Vasilis Efendi konvoy başı oldu.

Biz gitmeden evvel Türk köylülerin gelip eşyalarımızı satın aldığını söylemeyi unuttum. Türkler bize yardımcı olmak için her şeyi yarı fiyatına alıyorlardı. Biz ayrılırken ağlıyor, bizlere sarılıp öperek: "Biz siz olmadan ne yaparız? Bizi neden ayırıyorlar?" diye üzülüyorlardı.

82 Papaz-Yoakim'in kendi yazdığı anıları için bkz. *1908'den Bu Yana Isparta ve Pisida'da Yaşanan Olayların Yıllığı*, Atina, 1953, s. 393-456.

Daha yolculuğun ilk günü, hem de güpegündüz Türk çeteciler bizi durdurdu. Vasilis Efendi'yi durdurmuş, önlerinden herkesin arabasını geçirip, kimin yoksul kimin zengin olduğunu, kimin ne kadar para ödeyebileceğini soruyorlardı. Çeteciler ancak istedikleri parayı aldıktan sonra bizi serbest bıraktılar.

İki gün sonra bir Türk köyü olan Sushani'ye vardık. Herkes geceyi arabalarının içinde geçirdi. Çeteler gece yarısı bizi sardı. Olacakları tahmin eden arabacımız bizi bir eve götürmüştü. Daha Burdur'da, yola çıkmadan önce, yollarda kızların kaçırıldığını öğrenip onları yaşlı kadınlar gibi giydirmiştik. Ama çeteciler genç kızları gözlerinden tanıyıp işlerini görüyorlardı.

Bizi Sushani'de pis, kirli bir hana kapadı, elimizdeki altınları, yüzükleri ve paraları aldılar. Köyden Antalya'daki jandarmaya haber gidince jandarmalar geldi, bizi kurtardı.

Sushani'de bir sürü kız kaçırıldı. Kaçırılan kızlar gecenin bir yarısı "Anne, anne!" diye bağırıyorlardı. Çeteciler mahvedilmiş haldeki kızları ertesi gün geri getiriyorlardı. Aynı yerde bir oğlan çocuğunu da kaçırdılar. Çocuk yedi yaşındaydı. Bir evden su almaya gitmişti. Alıkondu.

Sushani'den Antalya'ya gittik. Üç gün sonra 'Andreas' adlı gemi geldi. Gemiye bindik.

Türkler, kadın, erkek demeden gemiye binen herkesi teker teker arayıp elimizde avcumuzda ne varsa aldı. Bir sürü kadın önce altın liralarını yuttu, sonra gemide yaptıklarının içinde tekrar buldular.

Gemide bize ihtimam gösterildi. Yemeği olmayanlara yemek, örtüsü olmayanlara örtü verdiler.

Aziz Nikolas günü gemideydik. Deniz patlamıştı. Neredeyse boğulacaktık. Hepimiz: "Ey Aziz Nikola, Kaptan! Kurtar bizi..." diye dua ediyorduk.

Yunanistan'a doğru yaklaştıkça bizleri İdra, Paros, Naksos adalarında indirdiler, böylece buralarda toplandık.

Paros Adası'nda indik. Sekiz gün Paros'ta kaldıktan sonra Atina'ya geldik. Paros'taki papaz bize çok yardım etti. Bizim de papaz ailesi olduğumuzu öğrenince bizi bulmuş, bize yardım etmişti.

Uluborlu Bölgesi

ULUBORLU

Uluborlu kasabası Isparta'nın 36 km. kuzey, kuzeybatısında, Popa Çayı vadisindeki yaylanın güney kısmında bulunur. Kasabanın o zamanki nüfusunun 15.000-20.000'ini Türkler, 1.500'ünü ise Rumlar oluşturuyordu. Kaymakamlık olan Uluborlu, Isparta Mutasarrıflığı'nın ve Konya Valiliği'nin yönetimindeydi, dinsel açıdansa Pisidas Metropolliğü'ne bağlıydı.

"Yeni bir vatana gidiyorduk, artık ne yaparsak orada yapacaktık"

Zafiras Madenoğlu'nun tanıklığı, Pire, 17.8.1961[83]

1914'te Büyük Savaş'ın başlamasıyla evlerimizde erkek kalmadı. Erkeklerin hepsini askere, Amele Taburu'na aldılar. Kucağımızda küçük çocuklarla yalnız, kadın başımıza kaldık. Bir de yaşlılar vardı, çok yaşlılar.

Daha sonra 1918'de, erkek kardeşlerimiz, köyün delikanlıları sürgünden döndü. Köyün kızları evlendi. Ben de o zaman İlias'la evlendim. Artık zorlukların sonunun geldiğini, iyi günlerin geleceğini düşündük. Oysa iki buçuk yıl sonra Rum evleri tekrar öksüzlerle doldu. 10 yaşından büyük herkes, hatta ihtiyarlar bile sürgüne gönderildi. Biz kadınlar evlerimizde yine yapayalnız kaldık. Doğrusunu söylemek gerekirse, Türkler bize düşmanlık bir yana dostluk ve iyilik gösterdi.

Hemen hemen iki yıl böyle geçti. Ailemizden haber almıyor, yalnızca şuradan buradan bir şeyler duyuyorduk.

İsa'nın doğuşundan birkaç gün önce, Ekim ayının başlarında kaymakam, evlerimizi boşaltıp gitmemizi söyledi. Antalya'ya gidip oradan da gemiyle Yunanistan'a gidecektik. Her şey

83 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, V.4.1.'dir. Konuşan kadındır.

birdenbire oldu. Şaşkına dönmüştük. Yunanistan'a gidiyoruz diye sevinmeli miydik, yoksa evimizi, memleketimizi bırakıyoruz diye üzülmeli mi? Şaşkına dönmüştük. Ne yapacağımızı, ne düşüneceğimizi bilmiyorduk. Görüyorsun ya yalnız, kucağı çocuklu kadınlardık. Tüm Uluborlu erkekleri sürgünden geri kalmış gözü görmez, hasta iki ihtiyardı.

Kaymakam eşyalarımızı götüremeyeceğimizi ama satabileceklerimizi satmamızı söyledi. Gelen emre göre yüzük, elmas, altın lira götürmemiz yasaktı. Antalya'da gemiye binmeden üstümüz aranacaktı. Kaymakam bizi seviyor, başımıza bir kötülük gelmesin diye yardım etmek istiyordu. Bizi götürmeye gelenlere de bizi sevdiğini, yolda başımıza bir şey gelmemesi için bize göz kulak olmalarını söyledi. Bizi de yolda soyguncuların saldırısına uğramamamız için eski püskü elbiseler giyelim diye tembihledi.

Bütün Uluborlu'nun Türk köylüleri biz gideceğiz diye üzülüyor, kendi başlarına kalacaklarına inanamıyorlardı. Onlara eşyalarımızı satmaya gittiğimizde bize: "Eşyalarınızı boş yere satmayın, biz onları sizin için saklar, döndüğünüzde bıraktığınız gibi size geri veririz," diyorlardı.

Türkler bu sözleri yürekten söylüyorlardı, kurnazlıktan değil. Bir sürü kadın günün birinde dönüp alacaklarını düşünerek paralarını, elmaslarını kuytu yerlere sakladı. Kocamın kız kardeşi de öyle yaptı. Bir çukur açtı. Tüm takılarını, elmaslarını bu çukura sakladı. Sabah evlerine gidip durumu öğrenince onu mücevheratını üstünde saklamaya zorladım. Geriye döneceğimize inanmıyordum. Yeni bir vatana gidiyorduk, artık ne yaparsak orada yapacaktık.

Eşyalarımızı Türklere sattık, karşılığında para aldık.

Bu kâğıt paralarla Antalya'dan gemi bileti aldık, buraya geldik.

Uluborlu'dan Antalya'ya eşeklerle sekiz günde geldik. Antalya'daki Türk jandarmalar üstümüzde altın var mı diye bizi baştan aşağı aradılar. Buldukları bir sürü altını aldılar. Ama bazıları ne yapmak gerektiğini biliyordu. Türklere para verdi, altınlarını kurtardılar.

Gemi Türk gemisiydi. Bizi dosdoğru Yunanistan'a getirdi. Hiçbir yerde durmadık. Gemi yolcularının hepsi Ulubor-lu'dandı. Ispartalılar ve Parlalılar bizler gibi normal şartlarda göç etmedi, çok eziyet çektiler.

Gemiden Speçes'te indik. 15 gün Speçes'te kaldık. Kranidi'ye gittik, birkaç ay orada kaldık. Kocam Kranidi'ye geldi, bizi aldı ve İdra Adası'na gittik. İzmir'den dönen kardeşim de İdra'ya geldi. Kardeşim evini kurdu ve 20 yıl yaşayacağı İdra'ya yerleşti. Biz İdra'da dört, beş ay kaldıktan sonra Pire'de Kokinia'ya yerleştik. İdra'da su yoktu, insanlar fakirdi, yiyecek ekmeği zor buluyordun. Eğer İdra'da kalsaydık ölürdük. Hepimiz –hem Ispartalılar, hem de Parlalılar– İdra'dan kaçıp başka yerlere, en çok da Kozan'ın Küçükmaden'ine[84] yerleştik.

Burada her şeye yeniden başladık. İlias yollarda kazancılık yaptı, ben tezgâhlarda halı dokudum. Bütün zorluklara rağmen çocuklarımızı büyüttük, hayatta kaldık.

84 Nikopolis'in bugünkü ismi.

LİKYA

Makri - Livisiu Bölgesi

MAKRİ

Makri kasabası (Türkçesi Fethiye veya Megri) aynı adı taşıyan körfezin ucunda bulunur. Kasabanın doğal limanı Rodos Adası'nın 82 km. kuzeydoğusundadır. Kaymakamlık statüsündeki Makri'nin 5.500 kişilik nüfusunun 3.000'ini Rumlar oluşturuyordu (1912'ye dayanarak yapılan tahminlere göre). Kasaba dinsel açıdan Pisidas Metropolliği'ne bağlıydı.[85]

"Bu sefer vatanımıza sürgün edilmiştik"

Despina Papavasiliu'nun tanıklığı,
Drapeçona, 17.3.1965[86]

Sürgünden sonra Makri'ye geri döndük. 1920'ye kadar az da olsa huzur bulduk. Ama iki yıl içinde erkeklerimiz tekrar sürgüne yollandı. Yine biz kadınlar kendi başımıza kaldık.

Papazımız bile yoktu. Kilise kapanmıştı. Ayin olmuyor, vaftiz ve cenaze töreni yapılamıyordu. İnsanları 'okunmadan' gömüyorlardı. Ölüleri bir dua bir ilahi söyleyip çukura atıveriyorlardı. Bebekler de 'okunmuyordu'. Vaftizsizdiler. Ben de ikiz oğullarımı vaftiz ettirememiştim.

1922 Eylül'ünde Makri'den gitmemiz için emir geldi. Yunan gemilerinin bizi Rodos Adası'ndan alıp Yunanistan'a götüreceğini söylediler. Bu sefer vatanımıza sürgün edilmiştik.

Satvros günü olan 14 Eylül'de Rodos'a gitmek üzere büyük bir Türk teknesine bindik.

Yanımıza giysilerimizden, kâğıt paradan başka bir şey almamıza izin vermediler. Altın götürmek yasaktı. Rıhtımdaki hanımlar kayığa binmeden önce bizi bir güzel arayıp, üstümüzde

85 Makri'yle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Kaliopi Museu-Buyuku, *Livisiu ve Makri'nin Atasözleri*, KAAM, Atina, 1961.

86 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, VI.1a.'dır. Konuşan kadındır.

altın namına ne buldularsa aldılar.

Evlerimiz, ambarlarımız dopdoluydu. Biz bütün eşyalarımızı bohça yaptık, Osman Bey'e bıraktık. Rodos'tan hemen bir Yunan gemisine binip denize açıldık. Gemi bizi doğru Yunanistan'a getirdi, Kea Adası'na çıkarttı. Kealılar'dan bir şikâyetimiz olmadı. Bize iyi davrandılar, oysa insaflarına kalmıştık. Kealı bir müteahhit ve karısı ikizlerimin vaftizsiz olduğunu duyduktan hemen sonra bir pazar günü vaftiz yaptılar. Çocuklarımı müteahhidin karısı vaftiz etti.

Bu sırada Kozan'da olan kardeşime Kea'da bulunduğumuzu haber vermiştik. Kardeşim Kea'ya gelip bizi aldı, köyüne götürdü. Köyün adı Çukurambar'dı. Köyde Karadeniz ve Bursa'dan gelen bir sürü göçmen vardı. Sekiz yıl Çukurambar köyünde kaldık. Köy hayatı bizim için çok zordu. Tarla tapanla uğraşmak gerekiyordu. Bizse çiftçilik nedir bilmiyorduk.

Kastelorizos Bölgesi

ANTİFELOS

KAAM'da Antifelos'a ilişkin bir harita kaydı bulunmamaktadır. Antifelos köyü Kastelorizo Adası'nın (Meis) tam karşısında, Türkiye kıyılarındaki körfezin derinliklerinde bulunmaktadır. Köy nüfusunun tamamı Rumlardan meydana gelmekteydi (yaklaşık 100 aile). Müdürlük olan Antifelos yönetim bakımından Kaş Kaymakamlığı'na, Antalya Mutasarrıflığı'na ve Konya Valiliği'ne, dinsel açıdansa Pisidas Metropolliği'ne bağlıydı.

"...1922'de onlar da Antifelos'tan kaçtılar"

Despina Sideris'in tanıklığı, Nea Elvetia, 1.3.1965[87]

Ben daha olaylar başlamadan Antifelos'tan kaçtım. 1916'da Livisi'deydim. Birinci sürgüne oradan gittim.

1922'de hemşehrim olan diğer kadınlarla beraber Livisi'den ayrıldık, Yunanistan'a geldik. Antifelos'ta bulunmama rağmen Antifeloslıların da aynı dönemde, 1922'de oradan ayrıldıklarını biliyorum.

Sağdıcım, başka kadın hemşehrilerle beraber Antifelos'tan bir kayıkla Livisi'ye geldi, bizleri aldı. 14 Eylül, Haç yortusunun olduğu gün Makri Limanı'ndan denize açıldık, Yunanistan'a geldik, önce İtea'da durduk, sonra Pire'de.

Livisi'de bulunan bütün Antifeloslular kayıklara bindi, bizimle beraber Makri'den Yunanistan'a geldiler. Kastelorizolularsa Kastelorizo'dan buralara geldi.

87 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, VI.2.1.'dir. Konuşan kadındır.

PAMFİLİA

Antalya Bölgesi

ALAYİA

Alayia kasabası (Türkçesi Alanya) Isparta'nın güneydoğusunda, Akdeniz kıyılarına 122 km. uzaktaki küçük bir yarımadanın sahilinde bulunur. Kasaba Antalya-Manavgat-Gazipaşa yolu üzerindedir. Alayia'nın 14.000 Türk, 1.900 Rum nüfusu vardı (bkz. T. Ksenofanis, Pisida Metropolliği, II. Cilt, 1905, s. 43-44). Kaymakamlık olan Alayia yönetim bakımından Antalya Mutasarrıflığı'na ve Konya Valiliği'ne, dinsel açıdansa Pisidas Metropolliği'ne bağlıydı.

"Stavroza tapanlar kahrolsun"

Nikolaos Markoğlu'nun tanıklığı, Atina, 8.2.1968[88]

Artık memleketimizdeki hayatın tadı kalmamıştı. Türklerin insafına kalmıştık. Her şey onların keyfine bağlıydı.

1921'de çetecinin biri adamlarıyla Alayia'ya geldi. Adı Delibaşı olan bu çeteci Denizli'deki[89] Demircioğlu çetesinin takipçisiydi.

Delibaşı kasabadaki Rum evlerini geziyor, gözüne çarpanı; mobilyaları, dikiş makinelerini, yemek takımlarını alıyor, para mara da vermiyordu. Yani yağmacılık, hırsızlık yapıyordu! Dükkânları da yağmalıyorlardı. Yalnız bizlerin değil, bizden çok sayıda olan Türklerin de evlerini, mağazalarını yağmalıyorlardı.

Yetkililer hiçbir şey yapmıyordu. Herkes her istediği zorbalığa başvuruyordu. Daha o zamanlar Mustafa Kemal'in adı pek duyulmamıştı.

---

88 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, VII.1.1.'dir. Konuşan erkektir.

89 Denizli kenti Afyon-Karahisar'ın 168 km. güneybatısında, Menderes Irmağı vadisindedir. Denizli'nin 28.000 nüfusu vardı (Bu nüfusun 20.000'i Türk, 4.500'ü Rum, 2.000'i Ermeni ve 500'ü Yahudi idi). Mutasarrıflık olan Denizli yönetim bakımdan İzmir Valiliği'ne, dinsel açıdansa Filadelfia Metropolliği'ne bağlıydı.

Hırsız Delibaşı aralarında babam Hacıyorgos'un da bulunduğu Alayia'nın önde gelen beş kişisini belediyeye çağırttı. Aralarında babam Hacı Yorgos da vardı. Müftü de oradaydı.

Delibaşı Rumlara: "Sizleri neden buraya çağırdığımı söyleyeyim. Sizleri elinizdeki tüfekleri, tabancaları, el bombalarını ve kurşunları teslim edin diye çağırdım," demiş. Babam: "Biz müftü efendiyle beraber büyüdük. Komşuyuz, bizi iyi tanır. Bizim silahımız yoktur. Tüfek tutmasını bile bilmeyiz. Bu tür şeylerden anlamayız. Ama isterseniz size para verelim," diye cevap vermiş. Onlar da her birinden beş lira almışlar. Ev ve mağazalarımızdan çaldıkları da ayrı.

İşte o zamanlar bu kötü koşullar altında yaşıyorduk. Daha kötüsü olamazdı.

Cepheden kötü haberler geliyordu. Cepheden gelen bir tanıdık Yunan askerinin silah bıraktığını anlattı. Hayallerimiz yıkıldı. Biz ordudan başka şeyler bekliyorduk, başka şeyler olmuştu. Ankara'da işimiz neydi? Şimdiye kadar her şey iyiydi.

İzmir Felaketi'nden sonra Türklerin cüreti artmıştı, zaferlerini yüzümüze karşı kutluyorlardı.

1922'de bir gün kaymakam Rumların ileri gelenlerini çağırttı: "İster deniz yoluyla olsun ister kara, iki gün içinde Türkiye'den gitmeniz emrediliyor. Bildiğiniz gibi yapın!" dedi.

İki gün içinde ne yapsaydık? Elimizden geldiğince taşınabilir mallarımızı sattık. Her şeyimizi neredeyse bedavaya verdik. Türkler malımızı yok pahasına aldı.

Kiliseden bir şey almaya zamanımız bile olmadı. Her şeyi olduğu gibi bıraktık. Türkler durmadan "İstavroza tapanlar kahrolsun," diye bağırıyorlardı.

Yerimizi yurdumuzu bıraktığımıza üzülüyorduk. Sebep olanlara lanet olsun. İki grup halinde göç ettik. Ben birinci gruptaydım. 'Azaklar' adlı Türk, ırmak gemisi gelip bizi aldı. Babamın Mısır'dan arkadaşı olan Murat kaptan iyi bir insandı. 500-600 kişi gemiye bindik. Kıbrıs'a varana kadar iki gün yolculuk yaptık. Hava iyiydi, kaptan da yardımsever. Yiyeceklerimizi Alayia'dan yanımızda getirmiştik.

Liman yönetimi Kıbrıs'ta karaya çıkmamıza izin vermedi.

Bir hafta Larnaka'nın dışında bekledik. Liman müdürü Kareklidis adlı bir Rumdu. Kıbrıs'taki İngiliz mercileri gemideki herkesten 25 lira kefalet parası istedi. Göçmen insanlardık, 25 lirayı nereden bulurduk?

Şükür ki iyi bir insan çıktı: Kitios[90] metropoliti. Bize kefil oldu. Para ödemeden adaya çıktık. Kitios metropoliti çok vatanperver bir insandı, 1928'de Kıbrıs millî hareketini geliştirdi. Bu nedenle İngilizler tarafından yakalandı; kutsal yerleri ziyarete, taş kırmaya yollandı. Sürgün öldü.

Babamın devletten bir Türkle adaş olan Lökler soyadlı bir kuzeni vardı. Bu kuzeni biz Alayia'dan ayrılırken Türk adaşına: "Kıbrıs'a vardığımızda sana bir gaz tenekesi uzo yollayacağım. Kıbrıs'ın iyi uzosu vardır," dedi.

Adaşı Etem Bey bu sözleri hakaret kabul etti, bir emirle Lökler'i Kayseri'ye sürgüne yolladı. Bu olaydan sonra Lökler'in izini kaybettik. Kimse başına ne geldiğini öğrenemedi.

Kıbrıs'ta altı ay kaldık. Kıbrıs halkı bize çok iyi davrandı. Yemek verdi, yardım ettiler. Misafirperver insanlardı! Aramızdan yüzde 20'si Kıbrıs'a yerleşti.

Geride kalanlar sayıca bizden daha çoktu. Biz Kıbrıs'a gittikten sonra bir Amerikan sahil koruması gelmiş, geride kalanları almış ve Rodos Adası'na götürmüştü. Rodos'ta Yunan gemisine aktarma yapmışlar, Yunanistan'ın Speçes'ine gelmişlerdi.

Burada yerliler, pis, kral yanlısı Yunanlılar bize iyi davranmadı. Bize 'Türk dölü' deyip başka aşağılayıcı sözler sarf ediyorlardı. Bizleri hazmedemiyorlardı, çünkü Venizelos taraftarıydık. Yunanca konuşurken anadili Türkçe olan Rumlar gibi zorlandığımızda bizle alay ediyorlardı. Oysa Menidi gibi Attiki'den birkaç mil uzaklıkta olmasına rağmen hâlâ Arnavutça konuşan köylere aldırmıyorlardı.

---

90 Kitios: Kıbrıs'ın bugünkü Larnaka bölgesinde bulunan eski bir köy. Burada adı geçen Kitios metropoliti Nikodimos Milonas'dır (1918-1937). Bu metropolit olay tanığının anlattığı gibi İngilizler tarafından Ekim 1931 direnişindeki öncü rolü yüzünden sürgün edilmiştir. Sürgün tarihi olay tanığının verdiği gibi 1928 değil 1931'dir.

Finika Bölgesi

KUMLUCA

Kumluca Finika'nın (Türkçesi Fenike) 15 km. kuzeydoğusunda, Antalya'nınsa yaklaşık 70 km. güney, güneybatısındadır. Kumluca'da 150 Türk, 60 Rum aile vardı. Müdürlükle yönetilen Kumluca, Elmalı Kaymakamlığı'na, Antalya Mutasarrıflığı'na ve Konya Valiliği'ne, dinsel açıdansa Pisidas Metropolliğü'ne bağlıydı.

Kemal, Türkler için 'Tanrı' idi...

Savas Manturoğlu'nun tanıklığı, Drapeçona, 3.3.1965[91]

Amele Taburları'ndan 1918'de döndük. Bütün tutuklular köylerine döndü. Ben Finika'ya gittim. Kumluca'daki evimiz yanmış, ailem Finika'ya taşınmıştı.

1918'den 1919'a kadar ortalık sakindi. Çalışmaya koyulduk. Hepimiz kötü günler bitti diyorduk. 1919'da, Türkiye'nin ortasında Mustafa Kemal adlı biri ortaya çıktı. Bu Mustafa Kemal, Türkler için Tanrı idi, Rumlar ise öyle görmezdi.

1919 Mayısı'nda Yunan ordusunun İzmir'e çıktığını duyduk. Türkiye'nin Yunanistan olacağını sandık. Ama sonu kötü oldu. Çok kötü günler geçirdik, nice acılar çektik. Çeteleri kurdurtan da Mustafa Kemal'di. Çeteler düzenli ordu gibi değildi; kuralları, yasaları yoktu. İstediklerini yapıyorlardı: Hırsızlık, adam kaçırma, öldürme, kundaklama... Hıristiyanlar korku ve dehşet içinde yaşıyordu...

Kumluca'dan götürülen Hıristiyan Rumlar arasında kardeşim de vardı. Kardeşim kurtuldu, ama diğer beş altı kişiyi öldürdüler.

Ateşkesin üzerinden iki yıl geçmişti ki 14-75 yaşındaki tüm erkeklerin sürgün edilmesi için emir çıktı.

---

91 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, VII.2.1.'dir. Konuşan erkektir.

Bizleri kafilelere ayırarak yolladılar. Aynı emir Finika ve Kumluca için de geçerliydi.

Evlerde, yalnızca kadınlar, bebekler, bir de yaşlılar kaldı.

Bizim grubumuz ta Kafkaslar'a kadar gitti. İnsanlar hastalandı, yaşlılar ve çocuklar yollarda öldü. Baştan aşağı bit ve yaraydık. Bizi iş olan her yerde çalıştırdılar. Yollarda, bina yapımında... Nerede ne kadar ağır iş varsa orada çalıştık. Eğer itiraz ediyorsan Türk sana öyle bir vuruyordu ki yere düşüyordun. Bizi Demisiskelesi adlı bir yerde durdurdular. Demiryolu yapılıyordu, bizi işe koştular. Hemen hemen iki yıl kadar demiryolunda çalıştık. Oradan Tekirovası'na gittim. Hasta olduğumuz için izin verdiler. Ağır bir tifo geçiriyordum. Neredeyse ölecektim. Erzincan'a gittim. Erzincan'dayken Rumların Yunanistan'a gideceğini duydum: "Nüfus Mübadelesi olacak, Yunanistan'daki Türkler Türkiye'ye gelecek," diyorlardı. 1923 yılıydı, ayı hatırlamıyorum.

Evraklarımız hazırlandı, gidebilirdik.

Ben ve Erzincan'da bulunan diğer Rumlar Trabzon'a gittik. En yakın liman Trabzon'du. Dört ay kaldık. Az bir süre de çalıştık, sonra denize açıldık. Gemi Karadenizli göçmenlerle doluydu. Göçmenlerin hepsi Pontusluydu (Karadenizli). İstanbul'a gidince bizi Balıklı Hastanesi'ne kapadılar. 'Yunanistan'a gitmeniz için emir gelmesi gerekli' dediler. İstanbul Yunanistan'a gitmek isteyen göçmenlerle doluydu.

Bir ay sonra yola çıkmamız için emir geldi.

Bir Yunan gemisi gelip bizi aldı. Sığabildiğimiz kadar gemiye bindik. Sığamayanlar başka bir gemiye bindiler. Gemimiz bizi doğruca Pire Limanı'na getirdi. Kendimizi kaybetmiş bir şekilde gemiden indik. Dil bilmiyorduk. Biz Yunanlıları anlamıyorduk, Yunanlılar da bizi. Memleketimiz Yunanistan'a gelmiştik ama yabancı gibiydik.

Bizi Nea İonya'ya götürdüler. Oradaki göçmenler de Türkçe konuşuyordu. Ailelerimiz de oradaydı. Herkes birer birer ailesini buldu. Ben Drapeçona'ya geldim. Şunla bunla konuştuktan sonra gübre işinde çalışmaya başladım. Emekli olana kadar aynı işte kaldım. Akşamları da kendi zanaatım olan ayakkabı tamirciliğini yaptım.

KİLİKYA

Adana Bölgesi

ADANA

Adana (Adana veya Seyhan) Saros Irmağı'nın (Seyhan) sağında, ovalık bir arazide kuruludur, Adana ve Kilikya bölgelerinin başkentidir. Kara ve tren yolunun kesiştiği Adana'nın 1920 yılında 110.000 nüfusu vardı (Bu nüfus Türkler, Rumlar, Suriyeliler ve İranlılardan meydana geliyordu). Sayısı 2.000 civarında olan Adana Rumlarının kökleri Kayseri, Konya ve Anakara Yunanistan'dan gelmeydi. Az sayıda olan yerlileri Türkçe konuşurdu. Kentte hem karayolu hem de tren yolu vardı. Valilik olan Adana dinsel açıdan Tarsus ve Adana Metropolliğü'ne bağlıydı.

"Kilikya 1920 Kasım'ında boşaldı"

Nikita Kiryakopulu'nun tanıklığı,
Korinthos, 3.3.1965[92]

Kilikya 1920 Kasımı'nda boşaldı.[93] Bütün Hıristiyanlar Mersin üzerinden Yunanistan'a geldi. Mersin'deki elçi Atina'daki mercileri, Fransızlar bölgeden ayrılırken, göç edecek Rumları almak üzere gemi yollamaları konusunda haberdar etti. Yunanistan'dan yolladıkları 'Konstantino' adlı gemi her seferinde 500 kişiyi taşımaya başladı. Rumlar Adana'dan Mersin Limanı'na trenle indi. Tüm Kilikya yöresinden hemen hemen 7.000[94] kişi göç etti.

92 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, VIII.1.1.'dir. Konuşan kadındır.

93 Olay tanığı 1921 Kasımı'nı kastediyor. 20 Ekim 1921'de Fransa Türkiye'deki milliyetçi akımla antlaşma imzaladı (Ankara veya Franklin Bouillion Antlaşması). Her iki taraf da aralarındaki anlaşmazlıkları barışçıl bir yöntemle çözmek istediler. Fransa işgali altında olan Kilikya yöresinden çekildi. Ankara Fransa'ya Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde başka haklar verme ve ekonomik durumunu güçlendirme yükümlülüğü altına girdi. Ankara Antlaşması imzalanır imzalanmaz Kilikya Rumlarının bölgeyi boşaltığı gözlendi. Rumların Kilikya'dan ayrılması ve Türk yönetimin Fransız yönetiminin yerini alışı 1921 yılının Aralık ayında iyice hız kazandı.

94 Fransız kaynakların tahminine göre bölgeyi terk eden Rumların sayısı 6.393

Konstantino'dan başka gemiler de Yunanistan'a yolcu taşıdı. Fransızlar tüm Rumların üç ay içinde Kilikya'yı boşaltmasını istemişler, "Daha sonra olabilecekler için bir sorumluluk kabul etmeyiz," demişlerdi.[95]

Gemi İzmir'den geçerken bazıları İzmir'de inip orada kaldı. Kalanların hepsi 1922'de öldü.[96]

Bizi Pire'ye getirdiler. Geldikten iki ay sonra ben ailemle buraya, Korinthos'a geldim.

---

idi (*Fransız Dışişleri Bakanlığının arşivi. Levant sırası 1918-1929, Cilicie, zarf no: 142, Kilikya'nın boşalması için kurulmuş olan karışık Komisyon, 5.3.1922).

95 Ankara Antlaşması uyarınca Fransız işgal ordusu, Kilikya'dan 4 Ocak 1922'de çekilmeliydi. 14 Kasım 1922'de Yunanistan'dan Paris'e yollanmış bir vekil, Fransız hükümetine yaptığı resmi bir ziyarette Fransa'nın Kilikya'da bulunan elçiliklerinden Rum azınlığı korumasını istedi. Fransızlar böyle bir yükümlüğü üstlenmelerinin imkânsız olduğunu, söz verebilecekleri tek şeyin Türk yönetimi gelmeden Kilikya'dan gitmek isteyen Rumlara yardım etmek olduğunu belirttiler (*Bilgilerin kaynağı Yunanistan ve Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşividir).

96 Rum göçmenleri getiren gemiler Yunan hükümetinin emriyle Kıbrıs'a yönelditer. Britanya yönetimi yolcuların adaya inmesine izin vermeyince gemiler İzmir'e gittiyse de orada da aynı sorunla karşılaştılar. Yunan Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis Rum göçmenlerin İzmir'e inişine iki nedenden ötürü izin vermedi: 1) Göçmenlere iş ve ev sağlamanın olanaksızlığı, 2) Yunan ordusuna bulaşabilecek salgın hastalıktan kaçınılması gerekliliği. Gemi yolcuları arasında hastalıklar baş göstermeye başlamıştı. Sonuçta göçmenler Yunanistan'a gittiler (*Bilgilerin kaynağı Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşividir).

Tarsos Bölgesi

HIRİSTİYANKÖY

Tarsos'un (Türkçesi Tarsus) yakınında bulunan Hıristiyanköy'ün kaydına hiçbir haritada rastlanılmamıştır. Bilgilerden anlaşıldığına göre kent merkezinden 1 km. uzakta olan Hıristiyanköy Tarsos'un bir mahallesi ya da banliyösüdür. Hıristiyanköy'ün yerini belirleyecek bilgilere sahip değiliz. Hıristiyanköy'a ait bilgiler Tarsos kenti altında yazılıdır.

"Bütün bir evi taşıyamazdık ya!"

Yeorgios Dimitriadis'in tanıklığı,
Korinthos, 8.4.1965[97]

1920 yılının sonlarına doğru Fransızların Kilikya yöresinden gideceğini öğrendik. Biz Yunanlılar ve Ermenilere, bölgeyi Mustafa Kemal'in ordusu gelmeden önce, bir ay içinde boşaltmamız için talimat verdiler.

Sessiz sakin göç ettik. Mersin'e indik. Mersin'den gemiyle Kıbrıs'a geldik. Karantinadan sonra Pire'ye götürüldük. Sonra da Korinthos'a getirdiler. Kıbrıs'tan da Vurla'ya geçtik. Karantinadan sonra Pire'ye ve Korinthos'a götürüldük.

Buraya gelene kadar 27 gün yollarda kaldık. Korinthos'a Aziz Nikolaos günü,[98] 6 Aralık'ta geldik.

Tarsos'dan ayrılırken yanımıza çok az eşya aldık; en lüzumlularını... Birkaç yatak, yorgan, tencere, yastık. Eşyaları araba kiralayıp Mersin'e kadar taşıdık. Evlerimizi dolu dolu bırakmış gidiyorduk. Ne alıp ne bırakırsın? Bütün bir evi taşıyamazdık ya!

---

97 Bu tanıklığın orijinalindeki numarası B, VIII.2.2.'dir. Konuşan erkektir.

98 Denizcilerin koruyucusu kabul edilen Aziz Nikolaos'un yortusu 6 Kasım'dır – ç.n.

Ben Fellah arkadaşım Mustafa'ya evimin eşyalarını hediye ettim. Diğerleri de başkalarına.

Teyzem geride kalmıştı. Yunanistan'a diğerleriye beraber Mübadele ile geldi.

Gürültüsüz patırtısız ayrıldık. Türkler yalnızca bir kişiyi öldürdüler, Ksenofon'u, o da biz ve Fransızlar yöreden gidince.

Mersin Bölgesi

MERSİN

Mersin, Adana'nın 62 km. güneybatısında, deniz kıyısında bulunur. Kent Adana'nın ticari limanı ve aynı adlı bölgenin başkentidir. Konya-Adana-Bağdat demiryolu makasının son noktası olan Mersin'den Silifke-Mersin-Tarsus-Adana karayolu da geçer. Mersin'in nüfusu yaklaşık 20.000'di (Bu nüfus Türkler, Rumlar, Ermeniler, Suriyeliler ve Avrupalılardan meydana gelirdi). O zamanki Rum nüfusun 3.000, 4.000 civarında olduğu tahmin ediliyor. Mutasarrıflık olan Mersin yönetim bakımından Adana Valiliği'ne, dinsel açıdansa Tarsus ve Adana Metropolllüğü'ne bağlıydı.

"Venizelos onları almak için gemi yolladı"

Evridiki Kiryakopulu'nun tanıklığı,
Korinthos, 9.4.1965[99]

Mersinimiz lükstü. Adana basitti, havası azıcık Türk, yani köylüceydi. Denizimiz olduğu için bütün nimetlere sahiptik. Türlü türlü insan vardı. Ermeniler, Türkler, Yahudiler, İngilizler, Rumlar, hatta Araplar bile. Son zamanlarda, Venizelos zamanında, Fransız işgali de oldu. O zamanlar De Gaulle de Kilikya'daydı (!). 1919-1920 arası Fransız yönetimi altındaydık.[100]

Fransızlar bize, "Vatanınızdan gideceğiz, ona göre düşünün, söz konusu olan Türkün bıçağı!" dediler.[101]

---

99 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, VIII.3.1b.'dir. Konuşan kadındır.

100 Doğal olarak bahsedilen kişi Kilikya'nın işgaliyle hiçbir ilişkisi olmayan De Gaulle değil ama Suriye-Kilikya sömürge valisi olan General Guro'dur.

Kilikya, Birinci Dünya Savaşı sırasında Britanya ordusu tarafından işgal edilmişti. 1919 yılının Kasım'ında, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmeyi planlayan müttefikler arası bir plana göre Yakındoğu'da bulunan Fransız ordusu (Armée du Levant) Britanya ordusunun yerini almıştı. Fransa Suriye ve Kilikya'nın (Silifke harici), Büyük Britanya ise Mezopotamya ve Filistin'in yönetim görevini (mandat) üstlendi.

101 Ankara Antlaşması uyarınca Fransız işgal ordusu Kilikya'dan 4 Ocak 1922'de çekilmeliydi...

Zenginler kaçtı. Bütün mallarını mülklerini bırakıp kaçtılar. Bir kısmı paralarını toplayıp İzmir'e bir kısmıysa İstanbul'a gitti. Atina'ya gitmek istemiyorlardı. Yaptıkları ticaret, işleri hep Türkiye'deydi. Üstelik İzmir'de de Yunan işgali vardı.

Parası olmayanlar iki, üç ay daha kaldılar. Venizelos onları almak için gemi yolladı.[102]

Venizelos: "Rumlardan biri katledildiği takdirde Yunanistan'da olan tüm Türkler katledilir!" demişti.

O zamanlar Midilli ve Girit'te daha bir sürü Türk vardı. Bir sürü... Eğer Venizelos olmasa Türkler hepimizi katledecekti. Kötüydüler.

Kocam İstanbul'a gitti. Halı ticaretiyle uğraşıyordu. Daha sonra Beyrut'a gitti. Ben, damadım ve kız kardeşimin iki çocuğuyla Mersin'de kaldım. Mersin'de çok az kişi kaldı. Kalanlardan birçoğu Rus vatandaşlığındaki erkeklerle evlenmiş kadınlardı. Arap-Ortodokslar da Mersin'de kaldı. Yunanistan'a gelmediler.

Biz Yunanistan'a bir iki ay sonra kendi paramızla geldik. Bir İtalyan gemisiyle Beyrut'a gittik. Kardeşimin çocuklarını da yanımıza almıştım. Kocamla buluştum. Beş yıl Beyrut'ta kaldıktan sonra Yunanistan'a, Korinthos'a geldik.

---

102 Aynı dönemde Yunanistan'da Venizelos karşıtları iktidardaydı. Dönemin başbakanıysa Dimitrios Gunaris'di. Olay tanığının anılarında bir karışıklık olduğu açıktır.

Silifke Bölgesi

ANAMUR

Anamur, Silifke'nin 103 km. güneybatısında, Akdeniz'e 3 km. yakın küçük bir ovada bulunur. Hem Rum hem de Türk nüfusu (100 aile, yaklaşık 400 kişi) vardır. Kaymakamlık olan Anamur yönetim bakımından Silifke Mutasarrıflığı'na, dinsel açıdansa Adana-Tarsus Metropolliğü'ne bağlıydı.

"Malımızı mülkümüzü bırakıp da nereye gidelim?"

Yeorgia Ateşoğlu'nun tanıklığı,
Kalos, Argos Dramas, 16.5.1963[103]

Anamur'dan 1922'de ayrıldık. Bize bir ay müddet verip "İsteyen gidebilir," dediler.

Zengin Hıristiyanlar, Mübadele olacağına inanmadı. Zenginler "Malımızı mülkümüzü bırakıp da nereye gidelim?" dediler. Yoksullarsa yola koyuldu. Yola ilk önce 15 aile, 66 kişi çıktı.[104] Bu ilk grup Kıbrıs'a gitti. Kaptan Yanis'in teknelerinden biri bizi Taşucu'ndan aldı. Aylardan Kasım'dı. Tekne bizi Larnaka'ya götürdü. İngilizler bizi kabul etmedi. Kalabilmen için ya çok paranın ya da akrabalarının olması gereklivdi. Akrabaları olanlar indi. Biz teknede kaldık.

Daha sonraları Silifke'den Larnaka'ya başka Hıristiyanlar da geldi. Yelkenli bir motordaydılar. Onlara yanaştık. Motorun adı 'Karadağ' idi. Samos Adası'na gittik. Aylardan Aralık'tı.

Samos'ta 11 ay kaldıktan sonra Kavala'ya, Drama'ya, oradan da Osmaniça'ya, Kalos Agros Dramas'a geldik.

Fakirler gittikten sonra Anamur'un zenginleri de artık kendileri için ekmek olmadığını anlayıp geldiler. Zenginlerin hep-

103 Bu tanıklığın orijinaldeki numarası B, VIII.4.2.'dir. Konuşan kadındır.

104 Erkekler sürgündeydi.

si üçüncü gruptaydı. İkinci grup bizden 15 gün, üçüncü grupsa 30, 40 gün sonra geldi. Zenginler Skele'ye inip oradan yelkenli bir Arap gemisine binerek dosdoğru Kıbrıs'a gitti. Hem Anamur'un hem de Silifke'nin zenginleri paralarını gösterdi, Kıbrıs'ta kaldılar. Aralarından bazıları 1925'te buraya, Yeni Silifke'ye geldiler.

1924 Mübadelesi'nde köylerde ve Silifke Mutasarrıflığı'nda bir tek Hıristiyan bile kalmamıştı. Herkes gitmişti. Hepsi hayvanlarını, eşyalarını daha 1922'de bırakıp gitmişlerdi. Dolu dolu evler, kilerler...

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑΣ
ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ
YOZGAT
KUTAHYA
KIRŞEHIR
AFYON KARAHISAR
USAK
NEVŞEHIR
KAYSERI
AKSARAY
NIKDE
KONYA
DENIZLI
BURDUR
ADANA
TARSUS
MERSIN
ANTALYA
SILIFKE

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ
ISTANBUL
KONSTANTINOUPOLIS
İZMİT
ADAPAZARI
İZNİK GÖLÜ
İZNİK
GEYVE
GEMLİK
GELİBOLU
ERDEK
BANDIRMA
MUDANYA
BURSA
ÇANAKKALE
BIGA
MANYAS
GÖNEN
KERMASTI
SAKARYA IRMAĞI
ESKİŞEHİR
BALIKESİR
EDREMİT
EDREMİT KÖRFEZİ
AYVALIK
BERGAMA
KÜTAHYA
EVKLOCA
MENEMEN
MANİSA
İZMİR
KASABAS
UŞAK
AFYON KARAHİSAR
ÇEŞME
SAKIZ
SELÇUK
AYDIN
NAZİLLİ
SAMOS
YENİPAZAR
DENİZLİ
ISPARTA
BURDUR
MİLAS
GÜLLÜK
MUĞLA
BODRUM
KALIMNOS
İSTANKÖY
ANTALYA

DİZİN

Acanos 51
Acemler 147
Adalar (Köy) 135
Adana 30, 69, 203, 209, 220, 281, 285, 287
Adapazarı 118, 119, 120, 153-155
Afyon 30
Afyon Karahisar 115, 171, 209, 215, 233, 234, 237
Agrinio 254
Ahırlı 36, 37
Ahmath 166
Akçay 84
Akdağmadeni 205
Akdeniz 273, 287
Akköy 64, 65
Aksaray 183, 242, 244, 251
Akse 29
Akso 49
Akşehir 215, 218, 233, 242
Akti Celepi 71
Alabahçe 70
Alanya 273
Alayia 273-275
Aleksandropolis 38
Alis Irmağı 190, 201, 227
Almiros 86
Alonis 116
Ambarseki 36
Amerika 66, 67, 70, 71, 77, 79, 161
Anadolu 56, 74, 163, 192, 212, 215, 218
Anaku 202
Analipsi 211
Anamur 287, 288
Ankara Suyu Vadisi 227
Ankara 48, 129, 145, 148, 227, 228, 230, 235-237, 247, 260, 274
Antalya 253, 258, 261-263, 269, 273, 276
Antifelos 269
Apolona 50
Arapkir 216
Araplı han 204
Aravisos 190
Areçu 164
Arganamaden 218
Argirupoli 198
Arnavutova 41
Artaki 90, 91, 115, 116, 156, 159, 160
Asaköy 117
Atina 32, 33, 38, 85, 108, 131, 141, 176, 177, 228, 247, 261, 281, 286
Attiki 275
Aydın 27, 29, 35, 55, 58, 63, 67, 251
Aydoğdu 131
Ayvahdere 159, 160
Ayvalık 41, 43, 83-85, 137
Azatala 185
Azizie 233
Aziziye 233, 234

Bagarasi 55, 56
Bağdat 209, 220, 285
Bahçecik 167
Balçova 34
Balıkesir 34, 88, 90, 91, 134
Balukeser 91, 101, 102
Bandırma 90-92, 101, 103, 143, 156, 159, 160
Basmahane 48
Bayırköy 129
Bayramiç 90
Bereketlimaden 198, 199
Bergama 51
Beşkardaş 203, 204

Beyrut 217, 223, 240, 286
Biga 88-90, 159, 257
Bilecik 121, 124
Birecik 217, 223
Bitlis 217, 222, 257
Bizanios 188
Bodrum 76, 79, 80
Bor 200
Bornova 35
Bozdağ 36
Bulantalı 30
Bulgaristan 161, 202
Burdur 68, 259, 260, 261
Burhaneli 152
Bursa 40, 115, 117, 121, 133, 134, 145, 147, 148, 156, 233, 246, 268
Buyiukli 55

Calela 201
Ceceli 199
Cunda Adası 84

Çanakkale Boğazı 86
Çanakkale 83, 86-88
Çardak 87
Çaropoloz 223
Çavuşçu Gölü 218
Çeltek 244
Çorlu 233
Çotilion 234
Çubuklu 164
Çuhuri 204
Çukurambar 268
Çuluközü 37

Damiano 186
Damsa Çayı Vadisi 201
Daraağaç 174
Darende 220
Deapköy 90
Deliktaş 222, 223
Demerci 246
Demirdağ 233
Demirkapı 146
Denekmaden 227
Denizli 62, 216, 241, 244, 273
Devret 124

Dikeli 51
Divrik 216
Diyarbakır 48, 217, 223, 257
Drama 287
Drapeçona 70, 277
Dulmucun 196

Edirne 145
Edremit 41, 83, 86, 88, 91, 92
Efes 171
Egina Adası 176
Eğerdir 242
Eğirdir 55
Eğridir Gölü 256
Eğridir 242, 256
Elazız 216, 217
Elmalı 276
Elpizli 159, 160
Enehil 188
Eolya 39
Epes 223
Erdek 115
Ereğli 199, 216, 222, 242, 244
Erenköy 86
Eretria 66
Eritra 36
Erzincan 277
Erzurum 88, 74, 192
Eskişehir 121, 129, 145, 163, 227, 233-235, 237
Everek 56, 187
Ezine 87

Faliro / Faliron 77, 150
Faneromeni 90
Farasa 188, 203
Feke 203
Fener 247
Ferteköy 196, 198
Fethiye 267
Fındıklı 117, 119
Fırat Irmağı 217, 223
Filadelfia 36, 233, 241, 246
Finika 276, 277
Fransa 145
Frigya 227, 231
Fulacık 124

Galata 166, 167, 247
Galaya 225
Garistiran 230
Gâvur Dağı 30
Gâvurköy 135
Gayan pınarı 35
Gazipaşa 273
Gebze 163
Gelibolu 86, 87
Gelveri 183, 244
Gemlik 134
Geyve 151, 152, 154, 155
Girit 32, 55, 72, 79, 256, 286
Gölcük 188
Gömeç 41
Gönen 95, 103, 159, 160
Güllüce 135
Gümüşmaden 216
Gveronon 205

Haldias 198, 230
Halep 32, 217, 223, 240, 288
Halikarnasos 78, 79
Halkida 87
Halkidona 161
Hançereli 196
Harmanköy 245
Harput 216, 223, 239
Hartalimi 163
Hasan Dağ 183, 196
Hasanbatırık 223
Havza 216
Haymana 237
Heiranon 230
Hıristiyankôy 283
Hiotika 25
Hisarlık 87
Honaz Dağı 241
Hones 241, 245
Hora 33, 38
Horozköy 44, 46
Hoşça 204
Hudi 151-153

Ilgın 218
Isparta 55, 251, 253, 256, 259, 262, 264
İdeli 30
İdra Adası 264
İliupolis 60, 73
İnceköy 88
İncesu 257
İoanya 189
İpiros 91
İran 48
İstanbul 95, 96, 102, 116, 118, 121, 135-137, 141, 145, 149, 150, 155, 161-166, 223, 227, 228, 230, 236, 277
İzmir 23, 24, 36, 35, 44, 45, 50, 58, 65, 67, 69, 73, 74, 90, 91, 95, 104-106, 134, 145, 171, 172, 174, 176, 192, 198, 199, 201, 205, 215, 217, 227, 236, 239, 241, 251, 257, 274, 276, 282, 286
İzmit 120, 145, 151
İznik 117, 122, 151

Kabaçınar 122
Kafkaslar 277
Kaklık 241, 242
Kalamata 86, 167
Kalimnos 70, 79
Kalos Agros Dramas 287
Kangal 223
Kapadokya 181, 209
Kapıdağ 91, 156
Karabiga 88, 90
Karaburnu 37, 205, 245
Karacaören 187
Karadeniz 69, 161, 198, 222, 223, 227, 268
Karadina 86, 87
Karagatoli 46
Karaman 220
Karatepe 198
Kardamila 37
Karlovasi 120
Karsadı 188
Kartal 166, 216
Karya 53
Kasabas 171, 178
Kastelorizo Adası 269
Kastelorizos 269

Kaş 269
Katatopo 158
Kavala 287
Kayseri 56, 62, 68, 69, 74, 77, 187, 201, 203, 216, 222, 227, 242, 257, 260, 281
Kea Adası 77, 268
Keçiborlu 252
Kefalonya 214
Kelebeşi 65
Kerkira Adası 188, 209, 211, 212, 219
Kermasi Çayı 246
Kermasti 134, 135, 137, 140-143
Keskin 230
Keskinmaden 247
Kestel 133
Kıbrıs 58, 217, 274, 275, 283, 287, 288
Kılık Irmağı 242
Kırkgöz 252
Kırşehir 230
Kızılırmak 190, 222, 227
Kifisia 144
Kilikya 199, 279, 281-283, 285
Kios 134, 147
Kiska 203, 204, 205
Kitios 275
Kizikos 91, 115, 156
Kocabaş Irmağı 88
Kokinia 72, 195
Koldere 46
Konstantino 282
Konstantinopoli 121, 145, 227
Konya 30, 55, 68, 183, 190, 196, 198, 201, 205, 209, 210, 212, 213, 215, 218-220, 242, 251, 256, 258, 259, 262, 269, 273, 276, 281, 285
Kordelio 171
Kordon 24
Koridalos 76, 77
Korinthos 38, 282, 283, 286
Kos Adası 70, 71, 79
Kostanca 116
Kozan 187, 202, 234, 245, 264
Köydere 160
Kranidi 264
Kuçukari 195
Kukluca 25
Kulaklı tepe 183
Kumköy 135
Kumluca 276, 277
Kuplusar 131
Kurumce 203, 204
Küçükkuyu 83, 84, 85
Küçükmaden 264
Küllüklü 67, 70
Küplülü 147
Kürdistan 218
Kütahya 163, 237-240, 246

Lakovikia 87
Langada 37, 38
Lapseki 83, 87, 88
Larnaka 275, 287
Lavrion 247
Lefki 121, 122, 124, 125, 128, 131, 132
Lidya 169
Likaonikos ovası 209, 220
Likaonya 207, 227
Likya 265
Lion 145
Livisi 269
Livisiu 267
Luvati 134

Makedonya 73, 167
Makri 267, 269
Malakopi 202
Malatya 68, 74, 222, 223, 237, 238
Mamret El-Aziz 238, 239
Manavgat 273
Mani 73
Manisa 23, 26, 27, 44, 45, 48, 171
Marmara 116, 137, 138, 159
Marmari 70, 74, 75
Maruda 33
Mavri 163
Megri 267
Meis 269
Melendiz Dağı 183, 196
Melendiz Ovası 185
Meliso 67
Menderes Irmağı 30, 60, 61, 65, 241

Menemen 49
Menidi 275
Menteşe 73
Mersin 33, 57, 59, 62, 63, 69, 173, 185, 188, 193, 199, 201, 204, 205, 210, 212, 213, 219, 230, 244, 245, 258, 281, 283, 285, 286
Mısır 274
Midilli adası 43, 52, 84, 85, 286
Mihaliçi 34, 143
Milas 67, 71, 77
Milasa 67
Milos adası 58
Misia 81
Misti 202
Moshonisi 84
Mudanya 145-147, 149, 233, 240
Muğla 67, 68, 73-77, 79

Naksos adası 66
Nazlı 30, 60, 61
Nea Ionya 277
Neahoria 164, 167
Neapoli 190
Neo faliro 71
Neokesarya 189
Niğde 56, 57, 68, 183, 185, 188, 190, 196, 198, 200-202, 204, 209
Nikea 50, 117, 121, 122, 124, 151
Nikomidya 120, 121, 145, 151, 154, 155, 161, 164, 165, 167
Nis adası 242, 256-258

Ofrinion 86
Olimpos 145
Ortaköy 124, 151, 154, 155
Osmaniye 216, 217

Ödemiş 28

Pafra 216
Palatia 64, 137
Palo 238, 239
Pamfilia 271
Pandermo 156
Pandihi 164
Parla 258, 264
Paros adası 254, 261
Patara 251
Patra 33, 38, 43, 247
Peloponnez 171
Pendik 166
Permata 215, 242
Petra 68, 84, 85
Pınarbaşı 25, 26
Pire 33, 50, 58, 59, 70, 71, 77, 86, 87, 111, 116, 136, 150, 186, 188, 202, 211, 212, 214, 217, 228, 234, 245, 254, 255, 264, 269, 277, 282, 283
Pisidas 249, 251, 256, 259, 262, 267, 269, 273, 276
Plati 205
Poli 247
Pontus 69, 222
Popa çayı 262
Porsuk çayı 235, 237
Poseidion 146
Pozanti 257
Prastio 116
Prokopios 201
Pserimo adası 79
Ptolemaidos 234
Punda 25

Redestu 149, 160
Renköy 86
Rindakos ırmağı 134
Rio 33
Rivas 166
Rodos adası 76-78, 210, 211, 254, 267, 268, 275
Romanya 161
Rusya 161, 233

Safranbolu 214
Saipi 36
Sakarya ırmağı 121-125, 129, 130, 227, 233, 235, 237
Sakız adası 37, 38, 176, 205
Salihli 34
Samos adası 65, 70, 77, 120, 287
Samsun 146, 216
Sancak 34
Sarayköy 62

Sarıkamış 68
Sarıköy 156, 158, 159
Saros ırmağı 281
Sazaki 34, 35
Sazegözü 30
Selanik 66, 89, 136, 186, 205, 233, 234, 240, 245, 256, 257
Seyhan nehri 281
Sırbistan 257
Sızıköy 158
Sili 212, 213, 219
Silifke 55, 285, 287, 288
Silvan 257
Simav 246, 247
Sinasos 201
Siros adası 176
Sivas 79, 146, 216, 222, 237
Sivrihisar 163, 183
Skele 288
Skiti 245
Skutari 164
Soma 36, 103, 106
Söğütlü 117, 118
Söke 61, 64, 65
Sparta 256, 262
Sparti 247
Speçes 264, 275
Stavros 211
Sultan dağları 215
Suriye 239, 240
Sushani 261

Şebinkarahisar 223
Şile 102, 161-167

Tabakhane 24
Tabura 214
Taça 74, 75
Tahir ovası 157
Talas 69
Tarso 33
Tarsos 283
Tarsus 281, 283, 285, 287
Tas han 210
Taşucu 287
Tekirdağ 236
Tekirovası 277
Telmisos 196
Tenei 188
Tepecik 36
Thirion 60, 73
Tirolus 233
Trabzon 233, 236, 277
Trakya 23, 233, 256
Trapezunta 233
Tripoli 223
Tripolis 240

Uluborlu 262-264
Uludağ 145
Ulukışla 57, 69, 185, 188, 193, 202, 204, 213, 244
Urfa 217, 223, 239
Urla 36
Uşak 48, 246

Vathi 120
Vatolako 205
Velos 38
Vereki 203, 204, 205
Vereköy 187
Vithinya 113, 227
Volos 86, 178
Vurla 34, 35, 49, 283

Yabey 55
Yanohora 160
Yelatan 199
Yeni manisa 245
Yenice 205
Yenikayseri 189
Yenipazar 60, 62
Yenişehir 133
Yeronda 64, 65
Yortani 158, 160
Yukarıköy 159
Yun dağı 45

Zakinthos 58
Zamanti ırmağı 203
Zincirlidere 69

Yunanistan'da bulunan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi tarafından hazırlanmış *Göç* (Exodos), Rumların Anadolu'dan mecburi ayrılışları hakkında 1950'li, 1960'lı yıllarda yapılan sözlü tarih görüşmelerine, tanıklıklara yer veriyor. Göç edenlerin anlattıkları savaşın, insan hayatında nasıl acımasız bir mekanizma olarak yer alabildiğini, Rumlar ve Türkler arasında var olan sosyal hayatı nasıl altüst ettiğini, millî kimliğin destansı yönüne nasıl bir katkıda bulunduğunu ve toplumsal hafıza üzerinde nasıl bir travmatik etkisi olduğunu ortaya koyuyor.

1919-1923 yıllarında Anadolu'da Türklerle Yunanlılar savaştılar. Yunanlılar yenildiler ve Türkiye egemenliğini kazandı. Bu savaş her iki taraf için 'millî bir dava' idi. Sıradan insanlar ise kendilerini savaşın girdabında buldular. Savaş nüfus mübadelesine neden oldu. Hıristiyanlar ve Müslümanlar evlerini, yakınlarını yitirerek yeni vatanlara göç ettiler. Okuyacağınız öyküler işte bu olaylarla ilgilidir. Ama olaylar mübadillerin açısından anlatılmaktadır.

THO
0874511
BVN

iletişim